

Z obsahu 2. čísla:

Aktuální úvaha

Koronavirová pandemie jako podnět k nové společenské smlouvě?

Jaromíra Kotíková – Petr Víšek

Recenzované články

Úhrada klientů za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb v ČR

Ladislav Průša

Vyloučené lokality na Chomutovsku z pohledu péče o rizikové mladistvé

Kateřina Součková – Jiří Buriánek

Postoj sociálních pracovníků pracujících s lidmi bez domova k silným stránkám jejich klientů

Monika Punová – Magdaléna Danková

Nerecenzované články

Jakou reformu penzí pro ČR a proč?

Jaroslav Šulc – Radim Valeník

Zkušenosti rodičů s otcovskou poporodní péčí

Olga Nešporová

FÓRUM

ODBORNÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

sociální politiky

Editorial	1	Sociální solidární ekonomika – spravedlivější systém fungování hospodářství a společnosti je možný <i>Karolína Silná</i>	30
Aktuální úvaha			
Koronavirová pandemie jako podnět k nové společenské smlouvě? <i>Jaromíra Kotíková – Petr Víšek</i>	2	Poznátky z výzkumu	
Recenzované články		Zkušenosti rodičů s otcovskou poporodní péčí <i>Olga Nešporová</i>	32
Úhrada klientů za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb v ČR <i>Ladislav Průša</i>	4	Vliv sdílené ekonomiky na snižování nejistoty trhu práce <i>Magdalena Kotýnková</i>	36
Vyloučené lokality na Chomutovsku z pohledu péče o rizikové mládež <i>Kateřina Součková – Jiří Buriánek</i>	10	Poznátky z praxe	
Postoj sociálních pracovníků pracujících s lidmi bez domova k silným stránkám jejich klientů <i>Monika Punová – Magdaléna Danková</i>	19	Sdílené pracovní místo <i>Olga Bičáková</i>	40
Diskuse		Recenze	
Jakou reformu penzí pro ČR a proč? <i>Jaroslav Šulc – Radim Valenčík</i>	22	Recenze knihy „Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku?“ <i>Vladimír Barák</i>	41
		Recenze knihy „Laskavý průvodce po sociálních dávkách“ <i>Rudolf Červený</i>	43
		Novinky z publikací a činnosti VÚPSVU	44

Editorial	1	Discussion	
Topical reflection		What type of pension reform for the Czech Republic and why?	22
The coronavirus pandemic as a stimulus for a new social contract? <i>Jaromíra Kotíková – Petr Víšek</i>	2	The social solidarity economy – a fairer system regarding the functioning of the economy and society is possible	30
Reviewed articles		Findings from research	
Client payments for the provision of accommodation and meals in residential social services facilities in the Czech Republic <i>Ladislav Průša</i>	4	The experiences of parents with the paternity benefit	32
Excluded localities in the Chomutov region from the perspective of the social and legal protection of young persons <i>Kateřina Součková – Jiří Buriánek</i>	10	Effect of the shared economy on the reduction of labour market uncertainties	36
The attitudes of social workers working with homeless persons to the strengths of their clients <i>Monika Punová – Magdaléna Danková</i>	19	Findings from practice	
		Shared work position	40
		Review	
		Review of the book „What is the state of inclusion in this country [the Czech Republic] and in Slovakia?“	41
		Review of the book „A Friendly Guide to Social Benefits“	43
		News on RILSA's publications and activities	44

For abstracts of the non-reviewed articles see the 3rd page of the cover.

Časopis je zařazen Radou pro výzkum, vývoj a inovace do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR a je indexován rovněž v databázi ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences).

Informace pro autory

Obsahové zaměření časopisu: sociální problematika v nejširším vymezení. Časopis se skládá ze dvou částí. V první, tvořené rubrikou Recenzované články, jsou uveřejňovány pouze recenzované příspěvky. O zařazení do recenzované části časopisu rozhoduje redakční rada na základě výsledků recenzního řízení, které je oboustranně anonymní. Redakce v tomto směru provádí potřebné kroky. Autoři mohou nabízet články do obou částí, tj. do recenzované i nerecenzované části. Redakce přijímá pouze dosud nepublikované příspěvky. Autor by měl připojit úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla a e-mailové adresy. Příspěvky zasílejte v elektronické podobě na adresu: petr.safarik@vupsv.cz.

Formální požadavky

Rukopis příspěvku do recenzované části (nejlépe v členění úvod, současný stav poznání, zkoumaná problematika a použité metody, výsledky, diskuse, závěr) o rozsahu zhruba 30 tisíc znaků včetně mezer v editoru MS Word musí vedle vlastního textu obsahovat 10–15řádkový abstrakt a klíčová slova, obojí v češtině a v angličtině. Grafy a obrázky musí být přizpůsobeny černobílému provedení (ve formátu excel skupinový sloupcový, ne prostorový). Připojeny musí být i jejich zdrojové soubory. Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

Více viz: www.vupsv.cz/casopis

FÓRUM sociální politiky

odborný recenzovaný časopis

2/2020

Vydává Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Dělnická 213/12
170 00 Praha 7 – Holešovice
IČO 45773009

Šéfredaktor: PhDr. Petr Šafařík
kontakt: petr.safarik@vupsv.cz
tel. +420 211 152 722, mob. +420 777 529 070

Tisk: Vydavatelství KUFŘ, s. r. o.
Naskové 3, 150 00 Praha 5

Distribuce a předplatné:

Česká pošta, s. p., odd. periodického tisku
Olšanská 38/9, 130 00 Praha 3
e-mail: postabo.prstc@cpost.cz
tel.: 800 300 302 (bezplatná infolinka ČR)

Prodej za hotové:

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7 – Holešovice

Cena jednotlivého čísla: 60 Kč

Vychází: 6krát ročně

Dáno do tisku: 15. 4. 2020

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854 – tištěná verze
ISSN 1803-7488 – elektronická verze
© Výzkumný ústav práce sociálních věcí, v. v. i., Praha 2020

Redakční rada:

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (předseda - VÚPSV)
Doc. Adina Barbulescu, PhD (West University of Timisoara)
Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)
Doc. JUDr. Iva Fischerová, CSc. (MUP, o. p. s., VŠE)
Prof. Jason Heyes (Sheffield University)
Prof. JUDr. Vilém Kahoun, Ph.D. (ZSF JČU)
Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠE)
Mgr. Aleš Kroupa (VÚPSV)
PhDr. Věra Kuchařová, CSc. (VÚPSV)
Doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc. (VŠE)
Prof. Dr. Wim van Oorschot (Leuven University)
Prof. Ing. Eva Rievajová, Ph.D. (EU Bratislava)
Oksana Mikhaylovna Shubat, PhD (Ural Federal University)
Prof. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc. (MU)
Prof. dr hab. Marek Szczepeński (Poznan University of Technology)
Prof. Ing. Jaroslav Vostatek, CSc. (VŠFS)
Konstantinos N. Zafeiris, PhD (Democritus University of Thrace)

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

ve dnech dokončování tohoto čísla Fóra sociální politiky se zdá, že situace s onemocněním COVID-19 v České republice se začíná zvolna zlepšovat. Je ovšem jisté, že koronavirová krize má a dlouho bude mít kromobyčejně závažné dopady. A to i ty sociálně politické, čímž se stává velkou výzvou také pro příslušné odborníky i řadu dalších aktérů působících v oblastech, které pokrývá tematický záběr Fóra sociální politiky.

Jak si můžete přečíst v aktuální úvaze na s. 2–3, věnujeme se důsledkům koronavirové pandemie již v tomto čísle FSP. Jaromíra Kotíková a Petr Víšek, přední pracovníci Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i., ve svém pohotovém textu snesli řadu podnětů k důkladnému zvážení toho, v jakých ohledech by se mohlo/mělo nejen reagovat na bezprostřední dopady koronavirové krize, ale v ideálním případě využít oné vis maior k nápravě nedostatků, které se projevují již delší dobu.

Sociálně politickým a souvisejícím důsledkům koronavirové pandemie budeme věnovat tematické číslo Fóra sociální politiky - bude jím letošní páté (říjnové) vydání. Na 42. straně nynějšího čísla najdete příslušnou výzvu k zaslání příspěvků. Rád bych zde podtrhl, že se těšíme na nabídku článků recenzovaných i nerecenzovaných, ty druhé mohou mít poměrně pestrú žánrovou skladbu: může jít o komentář, esej, zprávu, rozhovor, polemiku či recenzi relevantní publikace.

Věříme, že také články aktuálního čísla FSP přinesou mnoho zajímavých zjištění i podnětů pro praxi. Ladislav Průša, vědecký pracovník VÚPSV, v. v. i., svou svou analýzu doprovází představením možných parametrických změn financování sociálních služeb v pobytových zařízeních.

Druhý recenzovaný příspěvek se věnuje vyloučeným lokalitám na Chomutovsku s využitím dat orgánů sociálně-právní ochrany dětí. Mimo jiné potvrzuje závažnou triádu „chudoba – výchovné problémy – škola“ a jako sociálně politická opatření doporučuje zvýšit možnosti škol v podpoře rodin a odborné pomoci věnované dětem majícím výchovné problémy. Pojednání v lecčems navazuje na témata rozvíjená v předchozích číslech Fóra sociální politiky. Platí to i o třetím recenzovaném článku, jehož autorky zjistily, že sociální pracovníci zahrnutí do výzkumu sice vědí o možnostech a prospěšnosti využívání silných stránek svých klientů (lidí bez domova), ale v počátcích své intervence se těmito stránkami téměř nezabývají.

Těší nás, že k výše zmíněnému průběžnému rozvíjení témat zpracovaných v minulých číslech FSP dochází i v dalších článcích tohoto vydání. Ekonomové Jaroslav Šulc a Radim Valenčík ve svém obsáhlém diskusním příspěvku pojednávají o jednom z nejdůležitějších sociálně politických témat: o důchodové reformě. Reagují na článek Jaroslava Vostatka z 1. letošního čísla FSP, shrnují dosavadní hlavní přístupy k penzijní reformě a navrhuji využít možnosti, které by efektivněji konstruovaný systém mohl nabídnout osobám v předdůchodovém věku i lidem, kterým podle zákona nárok na starobní důchod již vznikl.

Očekáváme, že tato diskuse bude pokračovat v dalších číslech FSP. A to tím spíše, že mezi recenzovanými pojednáními příštího – třetího – čísla bude i velmi výrazný článek, který se v návaznosti na výše zmíněnou stať J. Vostatka zabývá například možnostmi přesunu daňového břemene z příspěvků na sociální zabezpečení na daň z příjmů ze závislé činnosti.

Otiskneme i stať, která na základě mezinárodního srovnání tvrdí, že není vhodné udržovat v českém doplňkovém penzijním spojení transformované fondy s garancí každoročního nezáporného nominálního zhodnocení, jelikož taková regulace přináší příliš konzervativní investování. Pojednání zároveň navrhuje parametry případných změn s využitím opt-in strategie investování, která by prý přinesla vyšší zhodnocení než vyvážený i než konzervativní fond.

Další recenzovaný článek 3. čísla se bude zabývat rozdílem v průměrných mzdách mužů a žen (GPG) v České republice. Uvádí, že GPG je v ČR celkově i na stejné pracovní pozici nejvyšší v těch věkových kategoriích, kdy jsou ženy a muži rodiči malých dětí. Stať navrhne, jak zlepšit strukturu příslušných dat tak, aby bylo možné přímo sledovat mzdové z(ne)výhodnění v souvislosti s rodičovstvím.

Průběžný zájem FSP o výše již zmíněnou problematiku lidí bez domova se odrazí v tom, že ve 3. čísle přineseme i odborné pojednání o ekonomické aktivitě a materiální situaci osob bez domova přespávajících venku.

Závěrem ještě ke stávajícímu vydání FSP: z informací, které v něm věnujeme aktualitám z Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i., si Vás dovolujeme upozornit na to, že VÚPSV začal publikovat práce typu policy brief spojující stručná shrnutí provedených výzkumů s doporučeními k řešení různých sociálně politických otázek a problémů.

S přáním přínosného a inspirativního čtení
Petr Šafařík, šéfredaktor

Koronavirová pandemie jako podnět k nové společenské smlouvě?

Jaromíra Kotíková – Petr Víšek

Článek se zamýšlí nad sociálně politickými i dalšími dopady současné koronavirové pandemie a nastiňuje některá opatření vhodná ke zvládnutí jejích důsledků. Podle autorů bude veřejnost posuzovat kritičtěji jak stávající situaci, tak každé nové kroky státu a bude více citlivá na projevy zneužívání systémů sociální ochrany i na jejich nevyváženost. Proces změn by měl být v první etapě sebeočistný a vést k narovnání vztahů a k řešení problémů, k jejichž řešení zatím chyběla politická vůle. Je nezbytné otevřeně pojmenovat a řešit nedostatky v oblasti sociálních dávek, tj. státní sociální podpore, dávek pomoci v hmotné nouzi, situaci v aktivní politice zaměstnanosti i ve sféře dostupnosti bydlení. Bude také potřebné přehodnotit rozdělení působnosti mezi státem a samosprávou. I v současné situaci se ukazuje, že celou řadu věcí týkajících se každodenního života občanů lze rychle a efektivně vyřešit na lokální úrovni. Nejde ale jen o pokračování v nekonečných korekcích systémů sociální ochrany, ale o jejich novou architekturu.

Nynější koronavirová pandemie představuje dějinnou událost, na kterou lze sotva uplatnit historické zkušenosti. Jde totiž o zatím nejvýraznější případ pandemie v globalizovaném, ekonomicky, dopravně a sociálně propojeném světě. Nastává nejistota o hloubce změn a důsledků a narůstá jistota nemožnosti vrátit se bez významných změn zpět k tomu, co bylo. A to tím spíše, že není žádná garance toho, že se takový stav nemůže opakovat. Celý civilizační koncept života by se mohl podstatně změnit. Podstatné jsou tedy i úvahy o nezbytných změnách.

Následkem koronavirové pandemie **může dojít k vypovězení** (či přinejmenším k přeformulování) **konsensuálně dohodnutých vztahů, práv, rolí a povinností, tedy – obrazně řečeno – „společenské smlouvy“ v nejšířším významu.** Riziko současného vývoje je v tom, že k zásadní změně může dojít jak v případě dlouhodobého kolapsu světově provázané ekonomiky, tak v případě kolapsu zdravotnického systému. Přitom oba tyto faktory jsou navzájem propojeny. Může dojít i k zásadnímu přehodnocení ekonomických vztahů v dnešním globalizovaném světě, kdy nadnárodní korporace zcela ovládly světovou ekonomiku. Již nyní se ukazuje, že tento fenomén není zdaleka bez rizik. Teorie společenské smlouvy předpokládá smluvní přenesení suverénních práv jedinců, kteří dobrovolně a smluvně vytvářejí společnost, na stát výměnou za ochranu, kterou jim stát poskytuje před vnitřním rozvratem nebo před vnějším nepřítelem. Ale taková změna může nastat i v mnohem širších dimenzích, například ve vztazích občana k obci, občanů navzájem, ve vztazích k zaměstnavateli a podobně. Nedocnění rizika těchto změn může ústít do sociálního napětí a konfliktů.

I sociální politika musí doznat změn

Po desetiletích diskusí zpochybňujících roli státu („méně státu“) se „náhle“ od státu očekávají plnění i ve sférách, kde pro ně vytvořil nestátní subjekty (síť zdravotních pojišťoven) a posílil kompetence samosprávy. To je nesporný příklad **nutnosti „návratu ke státu“**. Bude proto nezbytné znovu definovat klíčové oblasti posilování státu jako silného, výkonného, suverénního, jednotčícího prvku, a to za současného zásadního zjednodušení veřejné správy. Potřebu silného státu naznačují některé problémy okolních zemí.

Moderní digitální technologie, e-governement umožňující přímý kontakt občana s centrem a jeho systémy vedou k úvaze o možnosti zjednodušení veřejné správy. Současné ztrojení zastupitelských (samosprávných) stupňů na obecní, krajské a centrální krajské se může nadále ukázat jako nadbytečné; nabízí se zvážit zrušení krajské úrovně samosprávy. Důsledky nedomyšleného řešení reformy veřejné správy z roku 2000 vedou k poznání, že naopak chybí orgány všeobecné státní správy na úrovni okresů (například v oblasti sociálních služeb). I tato problematika by měla být (nezávisle na lobbování různých skupin) otevřena a řešena. Jde o jednotný, výkonný stát.

Nezbytná budoucí řešení důsledků nynější krize zdaleka nemusí být jen změnami negativními, destruktivními a restriktivními. **Tento proces by mohl být i sebeočistný a vést k narovnání vztahů a k řešení problémů, u nichž k tomu zatím chyběla politická vůle.**

Jedním z nejpodstatnějších projevů vztahu státu a obyvatele je **oblast sociální politiky**. Je vhodné připomenout, že sociální politika je cílevědomá činnost zacílená k přiměřenému vyrovnání rozdílů v sociální situaci a postavení občanů, které vznikají v důsledku rozdílné úspěšnosti lidí na trhu práce, jejich rozdílných schopností a jako důsledek různých handicapů, popř. v důsledku nemožnosti účastnit se trhu práce ze subjektivních důvodů (např. stáří, nemoc, péče o děti) nebo z důvodů objektivních (nezaměstnanost).

Kritériem přiměřenosti vyrovnání těchto rozdílů je zabezpečení takových minimálních podmínek života, které jsou v konkrétním civilizačním prostředí považovány ještě za přijatelné a které umožní trvale udržitelnou sociální soudržnost, tj. nebudou vést k sociálnímu napětí a konfliktům. Sociální politika by měla sekundárně vést k využití veškerého lidského potenciálu, a to jak tím, že bude poskytovat stejné šanci na kultivaci lidského činitele (vzdělání), tak tím, že podstatou své činnosti bude aktivizovat a motivovat k práci. Sociální politika může působit nejen jako systém ochrany, ale také jako rozvojový faktor, uplatňující ve své činnosti strategické a ekonomické zájmy státu. Má současná praxe tyto atributy?

Zásadní očekávání od sociální politiky

Je patrné, že to bude právě sociální politika, a především její viditelná rovina – oblast sociálních dávek –, která bude prvním kritickým místem řešení důsledků ve sféře zaměstnanosti. Od sociální politiky bude vyžadována adekvátní reakce na očekávatelné důsledky vysokého zadlužení obyvatel, zejména hypotéčního, a na další kritické jevy. Jde zejména o dlouhodobě kritizované a účinně neřešené problémy finanční podpory rodin, pomoci v hmotné nouzi a jejího zneužívání a další. **Jedná se o charakter a přesměrování solidarity, která je podstatou sociální politiky. Lze reálně očekávat, že po prožitých dramatech bude veřejnost posuzovat mnohem kritičtěji každé nové kroky státu v této oblasti a bude mnohem více citlivá na projevy zneužívání systémů sociální ochrany.**

Obecně lze předpokládat, že vývoj povede od výrazně pečovatelsky chápané solidarity, kdy v popředí stojí zájem a právo postiženého na podporu bez výraznějšího vnímání sociální ceny této solidarity, k tomu, že se postoje posunou k výraznějším aktivním politikám, kdy do popředí bude tlačen zájem na zkracování dob závislosti na dávkách. **Povede to k posunům od pečovatelské solidarity k integrační solidaritě.** Jejím výrazným mottem bude pomoc jedinci k udržení se v normalitě všedního života nebo návratu do ní. Sociální politika tedy bude stále více preferovat aktivní přístupy k lidem, a bránit vzniku sociální pasti skryté v pečovatelském a ochrannářském přístupu. Budou to problémy související s rostoucí nezaměstnaností, se stárnutím, zdravím a prohlubující se příjmovou diferenciací.

Priority sociální politiky a význam rodiny

Přitom je nezbytné stanovit konsensuálně priority, formulovat a také sociální politikou realizovat základní strategické rozvojové (nejen záchranné) zájmy státu, kterými jsou ochrana před chudobou a **podpora rodiny jako nezastupitelné, výlučné, klíčové jednotky rozvíjející lidský kapitál a tvořící základní ekonomickou jednotku společnosti a státu.** Schopnou unést a kompenzovat, jako vždy v minulosti, i ty nejosudovější krize. Nezbytné nalezení konsensu bude podmíněno zásadním zvýšením odpovědnosti člověka za svůj osud a život své rodiny.

To je ovšem spíše optimistická varianta potřebných změn. Další vývoj může možnosti pro aktivity státu zhoršit. I pro takovou situaci je dobré definovat priority. Může dojít až k tomu, že situaci těch skupin občanů, kterým se sníží nebo omezí pracovní příjmy, a občanů částečně nebo plně závislých na sociálních příjmech, nebude možné účinně řešit stávající soustavou sociálních dávek, a to ani jejich zvyšováním (otázka fungování obchodní sítě atp.). Některé z důsledků takových situací by bylo třeba řešit rozvojem sociálních služeb, naturální pomoci, stravovacími službami, azylovými domy apod. Taková emergentní opatření by řešila prioritní zájmy a povinnosti státu. V ní by byly na prvním místě činnosti a záruky chránící integritu občana ve smyslu zabezpečení jeho základních životních potřeb jako je výživa, bydlení, zdraví a schopnost zabezpečit rodinu. Druhou prioritou by byla ochrana pracovní síly před dezintegrací, dezorganizací a sociální a politickou destabilizací, a to i po dobu její ekonomické neaktivity. Dalším prioritním zájmem by bylo předcházení sociálnímu napětí a konfliktům.

Bumerangový efekt neřešených problémů

Koronavirová krize rozhodně prohloubí sociální problémy, o kterých se již dnes všeobecně ví a neřešením se jen prodloužily. **Pokud jde o podporu rodiny, je nadále neobhajitelné, aby 70 % podpory rodin s dětmi bylo směřováno na děti do 4 let věku.** A to na hypertrofovaný rodičovský příspěvek, který byl vytvořen před čtvrtstoletím ke zcela jinému cíli. Pro starší děti, na jejichž péči a vzdělání náklady rostou, je určena jen okrajová chudinská dávka – přídavek na děti. To je situace zcela opačná než v zemích EU. Je zřejmé, že je třeba podporu rodiny zvýšit a rozložit na celé období péče o děti. Nejdražší sociální dávka také vůbec neřeší problém chudoby, jehož naléhavost se v budoucnu zřejmě zvýší.

V systému podpory rodin s dětmi chybí dávka, jež by řešila ztrátu zaměstnání v rodině se středními příjmy, která se brzy propadá do hmotné nouze a je ohrožen její dosavadní sociální status i možnost rozvoje dětí na úrovni tohoto statusu a jeho generační zachování. Neexistuje ani možnost zvýšení hmotné podpory rodin směřované k podpoře vzdělání v těch oborech, které stát a jeho ekonomika naléhavě potřebuje, podpora rodinné sociální politiky zaměstnavatelů a třeba i podpora rodin, jež legálně zaměstnávají pomocníci v domácnosti. A chybí i další nástroje.

Pokud jde o dávky pomoci v hmotné nouzi, skutečnost, že klesají výdaje na tyto dávky a současně rostou náklady na bydlení, a to až do stavu jeho nedostupnosti, je absurdní a svědčí o tom, že dávka „doplatek na bydlení“ a také „příspěvek na bydlení“ jsou špatně nastaveny. Na sociální dávky „do bydlení“ dávají bohaté země EU násobky toho co Česko. Pokud jde o příspěvek na bydlení ze systému státní sociální podpory, je chybně považován za sociální dávku. Je to (resp. měl by být) makroekonomický nástroj určený k posílení koupěschopnosti obyvatel na trhu s bydlením a funkčnost trhu s bydlením podmiňující. Přitom příspěvek na bydlení sehrává významnou roli v sociální ochraně nejchudších rodin. To je důkazem abso-

lutního zmatení dávkového systému, které se, bohužel, trvale prohlubuje.

Dávky pomoci v hmotné nouzi jsou účelovým jednáním zneužívány. Fyzická osoba má právo na zprostředkování vhodného zaměstnání, které mj. odpovídá její zdravotní způsobilosti. Je to onen ventil umožňující se vyvázat z povinnosti pracovat. Nejde ani o nemoc, ani o invaliditu, ale o „individuální problém“ bolestivých zad, nemožnost se otáčet, sedět, stát, pracovat venku, na směny nebo uvnitř a podobně. Takové symptomy medicína velmi těžko ověří. Takové řešení je nadále neadekvátní a odpovědnost se musí přenést na občana.

Zákon o pomoci v hmotné nouzi neúspěšně bojuje se situací, že zatímco část jeho nástrojů usiluje o pomoc občanům, druhá část čelí rizikům zneužívání a zákon nabývá stále restriktivnější charakter. Je zřejmé, že je potřebné rozdělit zákon na dvě normy, tedy oddělit pomoc v hmotné nouzi pro situace, „kdy se příjemce snaží“ a stát mu chce pomáhat, a vedle toho koncipovat nouzovou hmotnou pomoc pro případy, „kdy se příjemce nesnaží, porušuje podmínky a pravidla“, a stát mu přesto pomáhat musí. Tato pomoc pak může být poskytována neziskovým sektorem za podpory státu. Může se také korigovat a limitovat finanční podoba takové nouzové pomoci. To vše za zásadních ochranných opatření ve prospěch dětí, jež za své rodiče, kteří neplní své povinnosti, nemohou. Tato forma pomoci by měla obsahovat i možnost, že péči o tyto děti převezme stát (internátní formy vzdělání a péče).

Je třeba zásadně změnit také roli státu a příjemců nástrojů sociální ochrany a pomoci a zvýšit osobní odpovědnost člověka za jeho osud. Je to hledání vyváženosti garance pomoci a motivace k vlastnímu úsilí. Problém zaviněné a nezávislé chudoby stejně jako kritérium vlastní snahy je nutno akcentovat i **v oblasti aktivní politiky zaměstnanosti**, protože jak ukazuje praxe, nemá smysl rozvíjet podpůrné programy a rekvalifikace pro osoby, které v zásadě pracovat nechťejí.

Oblast bydlení jako minové pole

Očekávaným vývojem bude velmi ohrožena **sféra bydlení**. Předpokládáný vzrůst nezaměstnanosti a s tím související propad příjmů ohrozí plnění hypotéčních závazků, které rozhodně již dávno přesáhly reálnou kapacitu finančních rezerv a příjmů jejich nositelů (viz počátek finanční krize v USA v roce 2008). Při nedostatečných úsporách části obyvatel bude mít řadu negativních dopadů zejména setrvání v zadlužení, exekuce a ztráta bydlení. Lze konstatovat, že důsledky v oblasti bydlení budou kvůli řetězení předchozích faktorů (vedle zatím neznámých zdravotních) velmi bolestivé, s mnoha závažnými riziky destabilizace společnosti.

Zesílí potřeba dostupného nájemného bydlení, kterého je nedostatek. To s sebou nese více aspektů. Zaprvé je nezbytné posílit právní jistotu, a tudíž i sociální hodnotu nájemního bydlení. Po úmrtí nájemce přechází nájem na osoby blízké, ale pouze na dva roky. To pro většinu lidí rozhodně není doba, během níž se jim podaří získat nové bydlení. Taková situace jen zvětšuje nestabilitu v oblasti bydlení. Zmíněnou dvouletou lhůtu je třeba zásadně prodloužit.

Druhým aspektem je výstavba nových bytů. Jeví se účelným zapojit do výstavby bytů mnohem více samotné občany a jejich zdroje a kapacity, a to tak, že se zcela zásadně uvolní podmínky pro výstavbu rodinných domů, popř. prostor pro individuální rekreaci umožňující také bydlení v situaci, kde jde o vlastní pozemek, nepoškodí se zájmy sousedů a nevzniknou nové nároky na infrastrukturu. I to je cesta k posílení kapacity nájemního bydlení. Tím spíše, že může dojít k výraznějšímu odlivu lidí z měst.

Dalším aspektem je nutnost finančně posílit koupěschopnost obyvatel na trhu s bydlením nebo přijmout korekce výše nájmu s ohledem na příjmovou situaci nájemníka.

Posledním zde probraným aspektem ve sféře bydlení je neudržitelnost skutečnosti, že v tak významné oblasti nemá stát nástroje k prosazení svých potřeb a povinností v ochraně sociálně ohrožených skupin obyvatel. Bytová politika je svěřena do samostatné působnosti – jde o jeden z negativních projevů nevyváženého rozdělení působnosti mezi státem a samosprávou.

Závěrem: současný dávkový systém, koncipovaný před čtvrtstoletím v jiných sociálně ekonomických podmínkách a s jiným zadáním, je za hranici své použitelnosti. Je třeba reagovat na současný vývoj a očekávané důsledky a zahájit práci na nové strategii státní sociální ochrany. Je nutno znovu položit fundamentální otázky: koho podporovat, proč, kdy, jak (pojistné a nepojistné systémy), za jakých podmínek? Jaká má být role státu a jaká může být účast samotných příjemců a dalších subjektů? Vzhledem k tomu, že se zmíněné systémy prolínají a ztrácejí cílové zaměření, je nezbytné začít pracovat na nové architektuře sociální ochrany, ne na pouhých korekcích. Koronavirová krize se tak může stát hybatelkou přínosných změn.

Mgr. Jaromíra Kotíková

(jaromira.kotikova@vups.cz) je ředitelkou Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i. (Research Institute for Labour and Social Affairs – RILSA), Dělnická 213/12, Praha 7, Česká republika. Absolvovala vysokoškolské vzdělání v oboru sociologie, veřejné a sociální politiky na FSV UK. Dlouhodobě se profesně věnuje tématům trh práce, politika zaměstnanosti, rizikové skupiny na trhu práce a pracovní podmínky zaměstnanců, a to zejména ve vazbě na probíhající procesy automatizace, robotizace a digitalizace. Působí rovněž na FHS UK, kde přednáší problematiku regionální politiky. Absolvovala odborné stáže ve Španělsku, Portugalsku, Rakousku a v Japonsku.

Ing. Petr Víšek

(pevisek@seznam.cz) je vědeckým pracovníkem VÚPSV, v. v. i. a externím přednášejícím na Katedře sociální práce FF UK, obor sociální politika a řízení regionální sociální politiky. Patří mezi klíčové tvůrce československé/české polistopadové sociální politiky: působil jako ředitel odboru sociální politiky na Federálním ministerstvu práce a sociálních věcí a řídil práci na tvorbě systému státní sociální podpory; řídil i přípravu zákona o životním minimu a spolupracoval na vzniku zákona o pomoci v hmotné nouzi. Byl zakladatelem a dlouholetým ředitelem Socioklubu, o. s.

Úhrada klientů za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb v ČR¹

Ladislav Průša

Abstrakt

Článek se zabývá financováním sociálních služeb v pobytových zařízeních a klade si za cíl jednak zjistit, jaká je ekonomická situace osob v pobytových zařízeních po úhradě výdajů za poskytnutí ubytování a stravy, jednak modelovat možné varianty úprav úhradových mechanismů a kvantifikovat jejich praktické dopady. Autor provedl mezi poskytovateli sociálních služeb v pobytových zařízeních terénní šetření zaměřené na analýzu stávající výše úhrad za poskytování ubytování a stravování. Z výzkumu vyplynulo, že stávající dvojitá ochrana klienta prostřednictvím stanovení maximální výše sazeb za poskytování ubytování a stravování a zachování 15 % příjmu po uhrazení těchto nákladů je nadbytečná. Jeví se proto jako nezbytné realizovat parametrické úpravy, kdy by se zvyšovala výše těchto úhrad o 30–50 Kč denně s tím, že i nadále musí klientovi po úhradě nákladů za ubytování a stravu zůstat alespoň 15 % jeho příjmu. Představeny jsou i alternativy, také u nich autor doporučuje zachovat zákonnou ochranu klientů ustanovením, že po úhradě nákladů za ubytování a stravování jim musí zůstat alespoň 15 % jejich příjmu.

Klíčová slova: úhrady v pobytových zařízeních sociálních služeb, Česká republika, terénní šetření

Abstract

The article addresses the financing of social services provided in residential facilities and aims to determine the economic situation of persons in residential facilities following payment for accommodation and food, and to model and quantify the practical impacts of potential reimbursement mechanism variants. In order to quantify a potential increase in these charges, a field survey was conducted among social service providers based in residential facilities that focused on analysing the current levels of payment for the provision of accommodation and meals in these facilities. The analysis showed that the existing double protection of the client by the setting of maximum rates for accommodation and meals whilst maintaining the guarantee of the retention of 15% of the client's income following the payment of these costs is superfluous. Therefore, it appears necessary that parametric changes be introduced involving increases in the amounts of such payments by CZK 30–50 per day, whilst ensuring that the client retains 15% of his/her income after paying for accommodation and meals. The article also presents a number of alternatives, concerning which the author similarly recommends that they maintain a certain level of legal protection for clients by stipulating that they be allowed to retain at least 15% of their income after paying for accommodation and meals.

Keywords: financing of residential social services, Czech Republic, field survey

V r. 2006 byl po více než desetiletém úsilí přijat zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Tento zákon vnesl do legislativy nové principy upravující péči o člověka závislého na péči druhé osoby a řešení sociálních problémů prostřednictvím sociálních služeb. Zákon dovršil na úrovni legislativy proces změn, které v této oblasti probíhaly již delší dobu. Obsahem odborných diskusí byla témata jako kvalita a dostupnost sociálních služeb a individuální přístup k poskytování sociálních služeb jednotlivým klientům. Dlouze se diskutovalo nad otázkami financování této péče, avšak problematice úhrad klienta za poskytované služby byla věnována jen minimální pozornost.

O ekonomické situaci seniorů obecně je k dispozici řada dat a informací.² V případě seniorů (ale i osob se zdravotním postižením) žijících v pobytových zařízeních sociálních služeb však řada údajů není k dispozici. V rámci těchto služeb jsou uspokojovány všechny základní potřeby příjemců těchto služeb, ale údaje o tom, zda jsou úhrady za tyto služby stanoveny adekvátně, neexistují. K dispozici nejsou ani žádná data a údaje o finanční situaci seniorů a osob se zdravotním postižením

v pobytových zařízeních sociálních služeb (např. výše měsíčních zůstatků jejich příjmů, výše jejich výdajů i úspor).

Ekonomická situace těchto osob v pobytových zařízeních není v současné době žádným způsobem sledována, pozornost jí doposud nebyla věnována ani ve výzkumné činnosti, a to přesto, že znalost těchto základních údajů je klíčová pro nastavení regulací a úhradových mechanismů podle vyhlášky č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách (všechny zmínky zákonných i podzákoných norem v tomto článku míní normy v platném znění).

Cílem tohoto příspěvku je zjistit, jaká je ekonomická situace osob v pobytových zařízeních po úhradě výdajů za poskytnutí ubytování a stravy, tedy zjistit, zda je státem garantovaný 15 % zůstatek příjmu dostatečný, modelovat možné varianty úprav úhradových mechanismů a kvantifikovat jejich praktické dopady.

1. Financování sociálních služeb v pobytových zařízeních

Přijetím zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, došlo k významným změnám

v systému financování sociálních služeb. V oblasti služeb sociální péče byla koncipována nová sociální dávka – příspěvek na péči, jejímž cílem bylo mj. posílit koupěschopnou poptávku a přispět tak k vytvoření tržních atributů v rámci tohoto systému veřejných služeb. Předpokládalo se, že dojde k mohutnému rozvoji nových sociálních služeb zejména terénního a ambulantního charakteru a k výraznému zvýšení kvality poskytovaných sociálních služeb.

Dosavadní poznatky ukazují, že tento cíl se doposud nepodařilo naplnit a že vynaložené finanční prostředky nejsou využívány v souladu s představami zákonodávce – často slouží k posílení příjmů handicapovaných osob, nikoliv tedy k zabezpečení sociálních služeb.³

V r. 2018 bylo na sociální služby vynaloženo celkem 74 950 mil. Kč, z toho:

- dotace MPSV 14 895 mil. Kč,
- příspěvky krajů 10 387 mil. Kč,
- příspěvky obcí a měst 8 947 mil. Kč,
- úhrada klientů za poskytované sociální služby 9 034 mil. Kč,

- příspěvek na péči⁴ 26 013 mil. Kč,
- úhrady z Fondu veřejného zdravotního pojištění 2 250 mil. Kč,
- prostředky EU 1 184 mil. Kč,
- Úřad vlády ČR a ostatní resorty 170 mil. Kč,
- ostatní 2 070 mil. Kč.

Úhrady klientů za poskytované sociální služby se tedy podílely na krytí celkových nákladů poskytovaných služeb z více než 12 %. V pobytových zařízeních sociálních služeb je podíl úhrad za poskytování ubytování a stravy vyšší, v r. 2017 činil:

- v domovech pro seniory 26,9 %,
- v domovech se zvláštním režimem 21,8 %,
- v domovech pro osoby se zdravotním postižením 17,9 %.

Je zřejmé, že financování sociálních služeb v ČR je vícezdrojové, poměry mezi jednotlivými zdroji však nejsou pevně dané a meziročně není stanovena žádná garance, zajišťující dlouhodobou stabilitu financování. Navíc na poskytnutí dotace ze státního rozpočtu není právní nárok. Důsledkem této situace jsou prakticky každoročně se opakující diskuse o tom, kolik finančních prostředků je ještě nutno prostřednictvím dotací poskytovatelům sociálních služeb poskytnout a kdo tyto finanční prostředky uvolní.

Uvedené údaje svědčí o tom, že úhrady klientů za služby poskytované v pobytových zařízeních sociálních služeb představují významný a zejména předvídatelný zdroj příjmů těchto zařízení. Žádoucí individuální přístup ke stanovování výše úhrad s ohledem na možnosti a zejména potřeby uživatelů je však prakticky zne-možněn přístupem poskytovatelů podpory z veřejných zdrojů, kteří ve snaze maximálně racionalizovat distribuci omezených prostředků na podporu zařízení, jejichž jsou zřizovateli, očekávají maximalizaci výše úhrad od klientů. Pro individuální stanovování výše úhrad hluboce pod rámcem zákonných ochranných limitů tak v systému v současné době není dostatečný prostor a možnosti práce s úhradami v rámci sociální práce se prakticky ne-realizují.

Při hodnocení významu úhrad klientů za poskytování ubytování a stravování v po-

bytových zařízeních sociálních služeb nelze opomenout jejich roli motivační. Obecně platí, že toho, co si musíme zaplatit, si více vážíme a zodpovědněji s tím nakládáme. Tento princip se uplatňuje i v sociálních službách, významný je např. u některých služeb sociální prevence zaměřených na problematiku závislosti; významným motivačním prvkem je ovšem i u zejména soukromých poskytovatelů služeb sociální péče.

1. Platná právní úprava úhrad klientů za služby v pobytových zařízeních

Podmínky, za nichž se klienti sociálních služeb podílejí na úhradě nákladů za sociální služby, upravují §§ 71–77 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, konkrétní výše úhrad za služby poskytované v domovech pro seniory a pro osoby se zdravotním postižením stanoví §§ 14–16 vyhlášky č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.

Úhradu nákladů za poskytování sociálních služeb hradí klient ve výši sjednané ve smlouvě uzavřené podle občanského zákoníku s poskytovatelem sociální služby. V případě, že příjem klienta nepostačuje na úplnou náhradu nákladů poskytované služby, může se její poskytovatel dohodnout na spoluúčasti na financování těchto nákladů s jinou fyzickou (zpravidla se jedná o rodinného příslušníka) nebo právnickou osobou. Tato dohoda je však dobrovolná, nesmí jí být podmíněno poskytování sociální služby a třetí osoby od ní může prakticky kdykoliv odstoupit.

Za služby poskytované v domovech pro seniory, v domovech se zvláštním režimem a v domovech pro osoby se zdravotním postižením (stejně tak jako v dalších pobytových zařízeních sociálních služeb) hradí klient úhradu za ubytování, stravu a za poskytovanou péči. Maximální výši úhrady za ubytování a stravu stanoví vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách. Po úhradě nákladů za ubytování a stravu v domovech pro seniory, v domovech se zvláštním režimem a v domovech pro osoby se zdravotním postižením přitom klientovi musí zůstat alespoň 15 % jeho příjmu. Úhrada nákladů za poskytovanou péči v uvedených zařízeních

je podle zákona stanovena ve výši příznaného příspěvku na péči.

Maximální výše úhrady za poskytování sociálních služeb v domovech pro seniory, v domovech se zvláštním režimem a v domovech pro osoby se zdravotním postižením v současné době činí

- 210 Kč denně za poskytnutí ubytování, vč. souvisejících provozních nákladů,
- 170 Kč denně za poskytnutí celodenní stravy odpovídající věku, zásadám racionální výživy a potřebám dietního stravování, minimálně v rozsahu 3 hlavních jídel, vč. provozních nákladů souvisejících s její přípravou.

Výše úhrad byla od přijetí zákona o sociálních službách zvýšena celkem třikrát, úhrada za poskytnutí ubytování se v tomto období zvýšila o 50 Kč (ze 160 Kč na 210 Kč denně), úhrada za poskytnutí stravy o 30 Kč (ze 140 Kč na 170 Kč denně – srov. tabulku 1).

Z výše uvedených důvodů je zřejmé, že platná právní úprava obsahuje dva „ochranné“ prvky klienta – jde o stanovení maximální výše úhrad za poskytování ubytování a stravování a o ustanovení, že po úhradě nákladů za ubytování a stravu musí klientovi zůstat alespoň 15 % jeho příjmu. Poskytovatel tedy musí vždy stanovit úhradu v takové výši, aby na ni uživatel měl dostatek finančních prostředků, přičemž rozdíl mezi takto stanovenou úhradou není vykazován jako dluh uživatele, ale jde k tíži poskytovatele, který se snaží tuto ztrátu dofinancovat z jiných zdrojů, zejména se snaží dohodnout na spoluúčasti na úhradě těchto nákladů s jinou fyzickou osobou nebo s právnickou osobou.

I v případě, že by klient měl stanovenou tzv. sníženou úhradu a sám by chtěl (ze svého zůstatku nebo ze svých úspor) dobrovolně každý měsíc doplácet rozdíl to plné úhrady, tak není tento postup ze zákona možný.

2. Použitá metodika šetření

Pro získání údajů potřebných k charakteristice finanční situace klientů v pobytových zařízeních sociálních služeb bylo realizováno terénní šetření v pobytových zařízeních sociálních služeb. Toto šetření bylo realizováno po dobu tří měsíců v období únor–duben 2019 tak, aby ve výši příjmů klientů bylo zohledněno zvýšení úrovně

Tabulka 1: Vývoj výše úhrad za poskytnutí ubytování a celodenní stravy v pobytových zařízeních sociálních služeb po 1. lednu 2007

	od 1. 1. 2007 vyhláška č. 505/2006 Sb.	od 1. 1. 2008 vyhláška č. 340/2007 Sb.	od 1. 1. 2012 vyhláška č. 391/2011 Sb.	od 1. 1. 2014 vyhláška č. 389/2013 Sb.
úhrada za poskytnutí ubytování	160 Kč	180 Kč	200 Kč	210 Kč
úhrada za poskytnutí celodenní stravy	140 Kč	150 Kč	160 Kč	170 Kč

Pramen: platné právní předpisy

důchodů realizované od 1. ledna 2019. V rámci tohoto šetření byla sledována jak výše příjmů klientů v pobytových zařízeních, tak i výše jejich výdajů jak za poskytování ubytování a stravování v těchto zařízeních, tak i dalších výdajů souvisejících s péčí o vlastní osobu. Na tomto základě byly kvantifikovány rezervy, které by bylo možno využít ke zvýšení výše úhrad za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb.

3. Finanční situace klientů v pobytových zařízeních sociálních služeb

Struktura příjmů a výdajů klientů v pobytových zařízeních sociálních služeb byla analyzována na vzorku:

- 1 929 klientů ve 40 domovech pro seniory (tj. 5,2 % jejich celkové kapacity),
- 325 klientů v 9 domovech se zvláštním režimem (tj. 1,7 % jejich celkové kapacity),
- 1 262 klientů ve 27 domovech pro osoby se zdravotním postižením (tj. 10,3 % jejich celkové kapacity).

Dominantním zdrojem příjmů klientů v domovech pro seniory a v domovech se zvláštním režimem byly starobní důchody, ve zkoumaném vzorku ho pobíralo 95,0 % respondentů v domovech pro seniory a 83,1 % respondentů v domovech se zvláštním režimem. V domovech pro osoby se zdravotním postižením byly dominantním zdrojem příjmů klientů invalidní důchody, ve zkoumaném vzorku je pobíralo 75 % respondentů.

Průměrná výše příjmu respondentů v domovech pro seniory je diferencována podle typu příjmu a typu pobytového zařízení. Průměrná výše starobního důchodu v domově pro seniory činila 13 604 Kč, v domově se zvláštním režimem 12 969 Kč

a v domově pro osoby se zdravotním postižením 12 365 Kč. Průměrná výše invalidního důchodu v domově pro seniory činila 10 903 Kč, v domově se zvláštním režimem 10 851 Kč a v domově pro osoby se zdravotním postižením 11 064 Kč. Vedle těchto důchodových dávek část klientů v pobytových zařízeních pobírá dávky pomoci v hmotné nouzi, popř. má i další finanční zdroje, jejich význam však pro hodnocení celkové příjmové úrovně není dominantní.

Při maximálním využití výše úhrady klienta za poskytování ubytování a stravování v pobytovém zařízení podle vyhlášky č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách, na úrovni 380 Kč denně (tedy 11 400 Kč měsíčně) musí příjem klienta v současné době činit nejméně 13 412 Kč tak, aby mu po zaplacení maximální výše úhrady zůstalo alespoň 15 % jeho příjmu. Tento a vyšší příjem má podle výsledků realizovaného šetření v současné době 55 % klientů domovů pro seniory, 39 % klientů v domovech se zvláštním režimem a 12 % klientů domovů pro osoby se zdravotním postižením.

Z výsledků realizovaného šetření vyplývá, že:

- v domovech pro seniory má 15 % klientů stanovenou úhradu na maximální úrovni, 32 % respondentů má tak nízké příjmy, že má stanovenou úhradu na nižší úrovni tak, aby jim zůstalo 15 % z těchto příjmů a 53 % respondentů má stanovenou úhradu na nižší úrovni než 380 Kč denně a zároveň jim po jejím zaplacení zůstane více než 15 % z jejich příjmu,
- v domovech se zvláštním režimem má 5 % klientů stanovenou úhradu na maximální úrovni, 35 % respondentů má tak nízké příjmy, že má stanovenou úhradu na nižší úrovni tak, aby jim zů-

stalo 15 % z těchto příjmů, a 60 % respondentů má stanovenou úhradu na nižší úrovni než 380 Kč denně a zároveň jim po jejím zaplacení zůstane více než 15 % z jejich příjmu,

- v domovech pro osoby se zdravotním postižením má 5 % klientů stanovenou úhradu na maximální úrovni, 62 % respondentů má tak nízké příjmy, že má stanovenou úhradu na nižší úrovni tak, aby jim zůstalo 15 % z těchto příjmů, a 33 % respondentů má stanovenou úhradu na nižší úrovni než 380 Kč denně a zároveň jim po jejím zaplacení zůstane více než 15 % z jejich příjmu.

Pozornost byla dále věnována analýze dalších výdajů klienta souvisejících s péčí o vlastní osobu. V tomto smyslu byly sledovány výdaje na léky, inkontinenční pomůcky (resp. doplňky na tyto pomůcky), potraviny, drogerii, pedikúru, kadeřnictví, oblečení a dále na tzv. ostatní specifikované údaje (výdaje na brýle, doplňky stravy, cigarety, penzijní připojištění, vstupenky na sport a kulturu, splátky dluhů, poplatky na mobilní telefony, koncesionářské poplatky, předplatné novin, fakultativní služby, jízdné, krmení pro zvířata, výlety, revize elektro, ošetření zubů) a na nespecifikované výdaje (jejich účel nelze podle pokladních dokladů dohledat, jde o výdaje k drobné spotřebě, o výběry k rukám rodiny či opatrovníka, dárky rodině apod.).

Z uvedené tabulky je zřejmé, že nejvyšší je průměrná výše dalších výdajů spojených s péčí o vlastní osobu u klientů v domovech pro seniory, kde činí 1 787 Kč měsíčně, naopak nejnižší je tato hodnota v domovech se zvláštním režimem, kde činí 1 475 Kč.

Z podrobného rozboru příjmů klientů v pobytových zařízeních sociálních služeb vyplývá, že:

- v domovech pro seniory činí skutečný průměrný zůstatek příjmu klientů po zaplacení úhrad za poskytování ubytování a stravování 3 308 Kč; pokud by výše těchto úhrad byla pro všechny klienty stanovena na maximální výši 11 400 Kč měsíčně, potom by průměrný zůstatek příjmu klienta činil 2 165 Kč měsíčně, denní výše rezervy na zvýšení úhrady tedy činí 38 Kč,
- v domovech se zvláštním režimem činí skutečný průměrný zůstatek příjmu klientů po zaplacení úhrad za poskytování ubytování a stravování činí 2 986 Kč; pokud by výše těchto úhrad byla pro všechny klienty stanovena na maximální výši 11 400 Kč měsíčně, potom by průměrný zůstatek příjmu klienta činil 1 424 Kč měsíčně, denní rezerva na zvýšení úhrady tedy činí 58 Kč,
- v domovech se zvláštním režimem činí skutečný průměrný zůstatek příjmu klientů po zaplacení úhrad za poskytování

Tabulka 2: Výše dalších výdajů spojených s péčí o vlastní osobu klientů v pobytových zařízeních sociálních služeb

	průměrná výše výdajů (Kč měsíčně)		
	v domovech pro seniory	v domovech se zvláštním režimem	v domovech pro osoby se zdravotním postižením
Léky	823	143	940
inkontinenční pomůcky	244	143	194
Potraviny	294	542	499
Drogerie	232	157	355
pedikúra/kadeřnice	206	152	277
Oblečení	82	161	504
ostatní specifikované	433	418	1 015
ostatní nspecifikované	3 048	2 708	723
Celkem	1 787	1 475	1 503

Pramen: vlastní zpracování

Tabulka 3: Propočít možného navýšení výše úhrad za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb

	skutečný průměrný zůstatek příjmu	průměrný zůstatek příjmu při nastavení úhrady ve výši 11 400 Kč měsíčně	rozdíl (1) – (2)	denní rezerva na zvýšení úhrady do 11 400 Kč měsíčně	rozdíl mezi skutečným průměrným zůstatkem a zůstatkem 15% z příjmu bez ohledu na úhradové limity	průměrná denní rezerva na zvýšení úhrady v limitu 15% zůstatku příjmu
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
domov pro seniory	3 308	2 165	1 143	38	1 298	43
domov se zvláštním režimem	2 986	1 424	1 562	52	1 298	19
domov pro osoby se zdrav. postižením	2 249	119	2 130	71	1 298	43

Pramen: vlastní zpracování

ubytování a stravování činí 2 249 Kč; pokud by výše těchto úhrad byla pro všechny klienty stanovena na maximální výši 11 400 Kč měsíčně, potom by průměrný zůstatek příjmu klienta činil 119 Kč měsíčně, denní rezerva na zvýšení úhrady tedy činí 4 Kč.

Při zohlednění průměrného rozdílu mezi skutečným průměrným zůstatkem příjmu a zákonem definovanou ochranu klientova příjmu na úrovni 15% jeho příjmu bez ohledu na úhradové limity činí částka, kterou by bylo možné využít k úhradě za poskytování ubytování a stravování nad rámec současných úhradových limitů, průměrně 43 Kč denně v domovech pro seniory a v domovech pro osoby se zdravotním postižením a 19 Kč denně v domovech se zvláštním režimem (podrobně viz tabulku 3).

V rámci analýzy byla rovněž věnována pozornost výši tzv. odložených financí. Těmito financemi jsou myšleny peněžní prostředky, které jsou uloženy na osobních účtech klientů. Tyto účty spravují jednotlivá zařízení v případě, kdy klient o tuto službu požádá. Jedná se o finanční prostředky, které klient nespotřebuje ze svých příjmů po odečtení úhrady za poskytování ubytování a stravování. Jejich výše činí nejméně 15% příjmů klienta a patří k nim i úspory z předchozích období, příspěvky rodiny a vratky za pobyt mimo zařízení. V domovech důchodců činila průměrná výše těchto financí 2 428 Kč měsíčně, v domovech se zvláštním režimem činila 1 632 Kč měsíčně a v domovech pro osoby se zdravotním postižením činila 1 074 Kč měsíčně.

Celkově měli na svých kontech klienti zkoumaného vzorku v domovech pro seniory v dubnu 2019 v průměru 26 634 Kč, v domovech se zvláštním režimem 32 807 Kč a v domovech pro osoby se zdravotním postižením 81 969 Kč.

4. Možné varianty úprav výše úhrad za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb

Při hledání odpovědi na otázku, jakým způsobem stanovit výši úhrad za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb, je vedle výše uvedených analytických informací nutno mít na zřeteli ještě minimálně tyto aspekty:

- podle § 91 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, uzavírá klient o poskytnutí sociální služby smlouvu s poskytovatelem sociálních služeb, pro uzavírání této smlouvy a právní vztahy vzniklé z této smlouvy se postupuje podle ustanovení občanského zákoníku,
- podle Nálezu Ústavního soudu ze dne 23. ledna 2018 sp. zn. I. ÚS 2637/17⁵ má každý občan právo na poskytování služeb sociální péče v nejméně omezujícím prostředí, což zakotvuje veřejné subjektivní právo fyzických osob v nepříznivé sociální situaci na dostupnost vhodných sociálních služeb a tomu odpovídající povinnost kraje zajistit dostupnost vhodných sociálních služeb na svém území v souladu se střednědobým plánem rozvoje sociálních služeb⁶.

Uzavření smlouvy o poskytování sociálních služeb je tedy soukromoprávním aktem, do kterého svým rozhodnutím vstupuje stát tím, že stanovuje maximální výši úhrad za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb (a za jednotlivé úkony poskytované v rámci terénních služeb) na takové úrovni, která ex ante předpokládá, že poskytovatel sociální služby bude odkázán na poskytnutí dotací ze státního rozpočtu, na které však nemá právní nárok.

Pokud má kraj podle uvedeného Nálezu Ústavního soudu za povinnost zajistit do-

stupnost vhodných sociálních služeb na svém území, potom je potřeba vycházet z toho, že tato dostupnost má vedle samotné přítomnosti služeb na území kraje i další aspekt, mj. se jedná rovněž o dostupnost finanční, která by měla zajistit, že nízký příjem klienta nezabrání využití služby v případě, že ji klient potřebuje.⁷ V tomto smyslu je proto zřejmé, že v současné době nemají jednotlivé kraje k dispozici všechny nástroje, které jsou nezbytné k tomu, aby mohly zabezpečit dostupnost sociálních služeb ve smyslu uvedeného Nálezu Ústavního soudu, neboť stát zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, a navazující vyhláškou č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách, poskytovatelům stanoví dvě podmínky, které musí respektovat při stanovení výše úhrady klienta za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb:

- po úhradě nákladů za ubytování a stravu v pobytových zařízeních sociálních služeb klientovi musí zůstat alespoň 15% jeho příjmu,
- stát stanoví maximální výši úhrady za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb.

Cílové řešení výše úhrad klientů za poskytované sociální služby ve smyslu uvedených skutečností je tedy nutno spatřovat v komplexní změně systému financování sociálních služeb. Do budoucna je nevyhnutelné, aby v případech, kdy klienti nebudou mít (ani s využitím dalších příjmů rodinných příslušníků nebo jiných osob) k dispozici dostatek finančních prostředků na úhradu nákladů za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb a tuto službu budou vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nebo vysokému věku nezbytně potřebovat, jim péče v těchto zařízeních byla poskytována na nižší úrovni, než je tomu

v současné době. V tomto smyslu by proto mělo dojít k diferenciaci kvality poskytovaných služeb od „zařízení poskytující základní péči“ až po moderní jednodůžkové „hotely“ s kompletními službami při samozřejmém dodržování zákonem nově definovaných minimálních standardů kvality péče.⁸

Na tuto jasnou skutečnost lze nahlížet i obrácenou optikou, tedy očima těch klientů pobytových sociálních služeb, kteří očekávají, chtějí a požadují vyšší kvalitu stravovacích a ubytovacích služeb a jsou ochotni za tuto vyšší kvalitu hradit vyšší sazby. Současný systém však neumožňuje tyto potřeby reflektovat. Institut tzv. fakultativních služeb je omezený, neboť jde o nadstavbové služby nad rámec hlavních aktivit a činností sociální služby. Preferencie některých poskytovatelů je (a nepochybně do budoucna stále více bude) nabízet základní činnosti sociální služby ve vyšší kvalitě za předpokladu vyšších úhrad.

Výzkum také přinesl potvrzení domněnky, která je odbornou veřejností diskutována od samého začátku účinnosti zákona o sociálních službách, tj. že dvojí regulační ochrana klientů je zbytečná a že stejného efektu, tedy zajištění finanční dostupnosti pobytových sociálních služeb, lze docílit v případě povinnosti 15procentního zůstatku z příjmu. Zároveň by zrušení druhého regulačního opatření (omezení výše úhrad) vedlo k větší diferenciaci úhrad např. ve vztahu ke kvalitě dané služby.

Zvyšováním maximálních úhrad by se mělo reagovat na dva základní parametry. Prvním je zvyšování nákladů spojených s ubytovacími a stravovacími službami (tj. nejen cena potravin, energií, ale i výše osobních nákladů pracovníků, kteří tyto služby zajišťují), druhým parametrem je kupní síla klientů (v tomto případě tedy výše především starobních důchodů). Zatímco od r. 2014 docházelo ke kontinuálnímu zvyšování obou těchto proměnných, zůstaly maximální výše sazeb na stejné úrovni.

V současné době se jeví jako nezbytné realizovat parametrické úpravy. Tyto úpravy je možno orientovat dvěma směry:

- zvyšovat výši úhrad za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb obdobně jako v předchozích letech navýšením maximální výše jednotlivých sazeb při zachování ustanovení, že po úhradě nákladů za ubytování a stravu v pobytových zařízeních sociálních služeb klientovi musí zůstat alespoň 15 % jeho příjmu,
- přenechat kompetenci při stanovování výše úhrad za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb přímo poskytovatelům služeb, popř. jednotlivým krajům a ochranu klienta v zákoně omezit pouze na ustanovení, že po úhradě ná-

kladů za ubytování a stravování mu musí zůstat alespoň 15 % jeho příjmu.

Pokud by bylo rozhodnuto o postupu podle první varianty, je nutno vycházet z toho, že výše sazeb za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb byla naposledy upravena od r. 2014, zatímco starobní důchody se zvyšovaly každý rok pravidelně⁹. S ohledem na výsledky jednotlivých analýz lze navrhnout tři varianty úprav – zvýšit celkovou výši úhrad za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb denně:

- o 30 Kč – v tomto případě by se měsíční příjmy pobytových zařízení zvýšily cca o 18,2 mil. Kč,
- o 40 Kč – v tomto případě by se měsíční příjmy pobytových zařízení zvýšily cca o 24,3 mil. Kč,
- o 50 Kč – v tomto případě by se měsíční příjmy pobytových zařízení zvýšily cca o 30,3 mil. Kč.

Dopady, jaké by znamenalo přijetí druhé varianty – tedy převedení kompetencí při stanovování výše úhrad za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb přímo poskytovatelům služeb, popř. jednotlivým krajům a ochranu klienta v zákoně omezit pouze na ustanovení o minimálním zůstatku 15 % příjmu klienta – nelze kvantifikovat, nicméně nelze očekávat, že by se s ohledem na výši příjmů klientů v pobytových zařízeních sociálních služeb zvýšily měsíční příjmy těchto zařízení o výrazně větší objem finančních prostředků než při zvýšení maximální výše úhrad za poskytování ubytování a stravování o 50 Kč denně, tedy výrazně více než o 30 mil. Kč měsíčně (= 360 mil. Kč ročně).

Výše uvedené dopady na generování dodatečných zdrojů v systému financování pobytových sociálních služeb jsou kalkulované na úroveň příjmů klientů v r. 2019. V případě průměrného zvýšení starobních důchodů o 900 Kč od r. 2020 lze (vzhledem k věkové a příjmové struktuře klientů pobytových služeb) očekávat zvýšení těchto zdrojů o 50–80% (toto zvýšení je dáno nejen zvýšením maximálních úhrad, nýbrž také samotnou skutečností, že zvýšené důchody, resp. příjmy povedou ke zvýšení úhrad u těch klientů, kteří mají v důsledku regulace stanovenou sníženou úhradu).

S ohledem na výše uvedené skutečnosti se doporučuje postupovat podle této varianty a umožnit tak jednotlivým krajům a poskytovatelům služeb realizovat vlastní sociálně politické záměry v této oblasti. Uvedené analýzy a propočty ukazují, že stanovená 15 % ochrana příjmu klienta je postačující z hlediska potřeby krytí dalších nákladů klienta týkajících se zajištění péče o vlastní osobu.

Při rozhodování o konkrétní úpravě výše úhrad za poskytování ubytování

a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb je potřeba mít na zřeteli, že zvýšení úrovně těchto úhrad sníží závislost poskytovatelů pobytových zařízení na příznání dotací ze státního rozpočtu a umožní poskytovat sociální služby na vyšší úrovni. Jeví se proto jako vhodné pravidelně vždy v souvislosti se zvyšováním důchodu upravovat i výši úhrad za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb. Právě zvyšování životních nákladů seniorů je hlavním důvodem valorizace jejich příjmů, resp. starobních důchodů. Je tedy logickým krokem promítnout tuto souvislost i do automatického zvyšování úhradových limitů.

5. Další náměty a doporučení

V rámci provedených analýz se ukázalo, že jednotlivá zařízení mají odlišným způsobem stanovenou výši úhrad klienta a poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb. Přestože vyhláška č. 505/1995 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách, stanoví maximální výši úhrad klientů denní částkou, většina poskytovatelů sociálních služeb stanoví výši úhrady klientů jednotnou měsíční částkou bez ohledu na počet dní v měsíci. Lze vyslovit domněnku, že tento postup není v souladu se záměrem zákonodárce, nehledě na to, že stanovením výše úhrady klienta v závislosti na počtu dní v měsíci by bylo možno zvýšit příjmy pobytových zařízení o 1,4–1,7 %.

V následujících letech lze očekávat, že náklady na poskytování sociálních služeb se budou zvyšovat podstatně rychleji, než se budou zvyšovat příjmy klientů těchto služeb ze systému důchodového pojištění. V tomto smyslu se ukazuje, že je nutno posilovat chápání sociálních služeb jako ekonomického systému a v tomto smyslu upravit systém jejich financování, organizace a řízení. Ohledně výše úhrad za poskytované sociální služby jde zejména o to, že nadále není možné poskytovat služby ve stejné kvalitě klientům, jimž je vzhledem k zákonem definovanému 15 % zůstatku jejich příjmu stanovena úhrada v nižší úrovni. Tento rozdíl nelze nadále nechávat jako dluh.

Za zvážení tedy stojí dvě systémové změny v oblasti úhrady klientů. První je možnost stanovení vyšších úhrad, a tím umožnění poskytování vyšší úrovně služeb, tj. služeb ve vyšší kvalitě (za předpokladu zajištění dostupnosti sociálních služeb v minimální akceptovatelné kvalitě pro všechny). V praxi by to tedy znamenalo otevření možnosti víceúrovňové kvality sociálních služeb s odkazem na osvědčené evropské modely, ale i reakci na požadavek a poptávku části klientů a jejich rodinných příslušníků.¹⁰ Druhou možností je

stanovení úhrad a poskytnutí sociální dávky klientovi ve výši rozdílu plné a skutečné úhrady po uplatnění regulačních mechanismů. Tato sociální dávka pak může být majetkově a příjmově testována dle různých parametrů.

Závěr

Úhrada klienta za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb je významným zdrojem jejich financování, na krytí provozních náklad těchto zařízení se podílí v rozmezí od 20 % (v domovech pro osoby se zdravotním postižením) do 32 % (v domovech pro seniory). Její výše se naposledy upravovala od 1. ledna 2014, od té doby činí maximální výše úhrady za poskytování ubytování 210 Kč denně a za poskytování stravování 170 Kč denně. Každoročně přitom dochází ke zvyšování důchodů, soustavně rostou náklady na zajištění provozu těchto zařízení. Je proto zřejmé, že v současné době by bylo vhodné po více než 5 letech nově upravit i výši těchto úhrad.

Z provedených analýz vyplývá, že stávající dvojí ochrana klienta prostřednictvím stanovení maximální výše sazeb za poskytování ubytování a stravování a zachování 15 % příjmu po uhrazení těchto nákladů je nadbytečná. Na straně jedné poskytovatelé služeb nemají možnost diferencovat výši úhrad klientů podle kvality poskytovaných služeb (jednolůžkový nebo vícelůžkový pokoj, dietní stravování), na straně druhé na účtech klientů pobytových zařízení je k dispozici dostatek finančních prostředků, které by bylo možno k tomuto účelu použít. Proto se doporučuje nově výši maximálních sazeb za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních sociálních služeb z pozice státu neurčovat a umožnit jednotlivým krajům, které jsou podle Nálezu Ústavního soudu ze dne 23. ledna 2018 sp. zn. I. ÚS 2637/17 odpovědné za zajištění

dostupnosti sociálních služeb, výši těchto sazeb stanovit ve své kompetenci a realizovat tím vlastní sociálněpolitické záměry v této oblasti. Stanovená 15procentní ochrana příjmu klienta je postačující z hlediska potřeby krytí dalších nákladů klienta týkajících se zajištění péče o vlastní osobu. Alternativně je možno, aby výši sazeb za poskytování ubytování a stravování v pobytových zařízeních mohli stanovit přímo samotní poskytovatelé služeb, neboť oni přímo s klientem uzavírají smlouvu o poskytování sociálních služeb.

- 1 Příspěvek byl zpracován v rámci řešení projektů „Ekonomická situace seniorů v pobytových zařízeních sociálních služeb“ a „Zjištění ekonomické situace osob se zdravotním postižením v pobytových zařízeních sociálních služeb“, které byly financovány z institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj VÚPSV, v. v. i. na léta 2018–2022.
- 2 Viz např. PRŮŠA, L. – BAREŠ, P. – HOLUB, M. – ŠLAPÁK, M. Vybrané aspekty péče o seniory z hlediska sociálního začleňování. Praha: VÚPSV, v. v. i. 2015. ISBN 978-80-7416-234-3; KUCHAROVÁ V. a kol. Česká rodina na počátku 21. století – životní podmínky, vztahy a potřeby. Praha: SLON & VÚPSV, v. v. i. 2019. ISBN 978-80-7419-275-3.
- 3 Viz např. PRŮŠA, L. Financování služeb sociální péče v ČR – teorie a praxe. FÓRUM sociální politiky č. 3/2015, ISSN 1802-5854.
- 4 Jedná se o celkový objem výdajů vynaložených ze státního rozpočtu, zpět do systému sociálních služeb se na úhradu jejich nákladů vrátilo 7 182 mil. Kč.
- 5 Viz Nález Ústavního soudu ze dne 23. ledna 2018 sp. zn. I. ÚS 2637/17 [online] [cit. 2020-03-26] dostupný z: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/Tiskova_mluvci/Publikovane_nalezky/2018/I_US_2637_17_an.pdf.
- 6 Viz ROZEHNALOVÁ, M. Právo na dostupnost vhodných sociálních služeb. Fórum sociální práce č. 2/2018. ISSN 2336-6664 [online] [cit. 2020-03-26] dostupný z: https://forumsocialniprace.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/10/2018/10/Miriam_Rozehnalova_72-74.pdf.
- 7 Viz PRŮŠA, L. – VÍŠEK, P. Optimalizace sociálních služeb. Praha: VÚPSV, v. v. i. 2012. ISBN 978-80-7416-099-8.
- 8 Viz PRŮŠA, L. Financování služeb sociální péče v ČR – teorie a praxe. FÓRUM sociální politiky č. 3/2015. ISSN 1802-5854.
- 9 V r. 2015 se zvýšila základní výměra důchodu o 60 Kč a procentní výměra o 1,6 %, v r. 2016 se zvýšila základní výměra důchodu o 40 Kč a byl vypla-

cen jednorázový příspěvek ve výši 1 200 Kč, v r. 2017 se základní výměra důchodu zvedla o 110 Kč a procentní výměra o 2,2 %, v r. 2018 se základní výměra důchodu zvýšila o 150 Kč a procentní výměra o 3,5 % a v r. 2019 se základní výměra důchodu zvýšila o 570 Kč, procentní výměra o 3,4 % a navíc pro osoby starší 85 let byl důchod zvýšen o 1 000 Kč.

- 10 Podrobněji viz TOMEŠ, I. Úvod do teorie a metodologie sociální politiky. Praha: Portál 2010. ISBN 978-80-7367-680-3.

Použitá literatura

- KUCHAROVÁ V. a kol. *Česká rodina na počátku 21. století – životní podmínky, vztahy a potřeby*. Praha: SLON & VÚPSV, v. v. i. 2019. ISBN 978-80-7419-275-3.
- Nález Ústavního soudu* ze dne 23. ledna 2018 sp. zn. I. ÚS 2637/17 [online] [cit. 2020-03-26] dostupný z: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/Tiskova_mluvci/Publikovane_nalezky/2018/I_US_2637_17_an.pdf.
- PRŮŠA, L. – BAREŠ, P. – HOLUB, M. – ŠLAPÁK, M. *Vybrané aspekty péče o seniory z hlediska sociálního začleňování*. Praha: VÚPSV, v. v. i. 2015. ISBN 978-80-7416-234-3.
- PRŮŠA, L. *Financování služeb sociální péče v ČR – teorie a praxe*. FÓRUM sociální politiky č. 3/2015, ISSN 1802-5854.
- PRŮŠA, L. – VÍŠEK, P. *Optimalizace sociálních služeb*. Praha: VÚPSV, v. v. i. 2012. ISBN 978-80-7416-099-8.
- PRŮŠA, L. *Co ukázala analýza systému financování sociálních služeb? Rezidenční péče* č. 3/2019. ISSN 1801-8718.
- ROZEHNALOVÁ, M. *Právo na dostupnost vhodných sociálních služeb*. Fórum sociální práce č. 2/2018. ISSN 2336-6664 [online] [cit. 2020-03-26] dostupný z: https://forumsocialniprace.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/10/2018/10/Miriam_Rozehnalova_72-74.pdf.
- TOMEŠ, I. *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Praha: Portál 2010. ISBN 978-80-7367-680-3.

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (ladislav.prusa@vupsv.cz) je výzkumným pracovníkem Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (Research Institute for Labour and Social Affairs), Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7, Česká republika. Zaměřuje se především na otázky financování sociálních služeb a sociálně ekonomické důsledky stárnutí populace.

Odborný měsíčník Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR SOCIÁLNÍ SLUŽBY www.socialnisluzby.eu

Z obsahu dubnového čísla:

- Aktuality APSS ČR 5
- Institut vzdělávání APSS ČR: Nabídka kurzů na rok 2020 6
- PAS: Úvod do nácviu sociálních dovedností u osob s poruchami autistického spektra, 2. díl 8
- Tísňová péče 12
- Stalo se ... 15
- Právo: Očekávaná novela zákoníku práce 18
- Komunikace: Etická a na člověka orientovaná komunikace s osobami s handicapem v oblasti mentálního zdraví 2
- Statistika: Bydlení seniorů v číslech 28
- Technologie: Lidem se sluchovým postižením usnadnili přístup k informacím o koronaviru 31
- Veřejný ochránce práv: Týrání seniorů v zařízeních sociálních služeb a jeho prevence 32
- Rozhovor: Jak (ne)přesadit starý strom Koncept Smyslové aktivizace v knižní podobě 36

Vyloučené lokality na Chomutovsku z pohledu péče o rizikové mládež

Kateřina Součková – Jiří Buriánek

Abstrakt

Práce se zaměřuje na porovnání vyloučených lokalit na Chomutovsku z pohledu orgánů sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD). Pojednání vychází ze záznamů od kurátorů pro děti a mládež za rok 2017 (šlo o 510 evidovaných klientů) ohledně výchovných problémů, rodinné situace a delikventního jednání. Explorační klastrová analýza prokázala funkčnost dosavadní klasifikace lokalit vzhledem k rozsahu a k rizikovosti klientely. Potvrzuje se vztah mezi rizikovostí lokality a objemem delikvence a výchovných problémů, i když se vyloučená sídliště výrazně neodlišují od jiných vyloučených lokalit (včetně centra města). Naopak okolí sídlišť se řadí do skupiny ostatních méně rizikových lokalit v okolí měst. Vyloučená sídliště jsou zajímavá vyšším podílem dívek v klientele, silný vliv na delikvenci má špatná sociální situace rodiny (závislost na sociálních dávkách). Rizikové lokality nepředstavují nějaký zvláštní svět, kde fungují jiné mechanismy vzniku delikventních tendencí, ty jsou ale posilovány stavem dezorganizace, která vedle sociální deprivace v rodině a nepořádku v blízkém okolí zřejmě oslabuje schopnost komunity efektivně reagovat. Klientela OSPOD tak představuje sice specifický vzorek zahrnující problémy v kondenzované podobě, zároveň však vyjadřuje obecnější charakteristiky zkoumaného prostředí. Zvláštní pozornost z hlediska sociální politiky by zasluhovala rysující se triáda chudoba – výchovné problémy – škola (s důrazem na potenciál škol ve vztahu k podpoře rodin a k zapojení žáků).

Klíčová slova: Delikvence mládeže, oddělení sociálně-právní ochrany dětí, rodina, sociální exkluze, shluková analýza

Abstract

The paper focuses on the comparison of excluded localities in the Chomutov region from the perspective of clients of the department for the social and legal protection of young persons (OSPOD) based on the analysis of records compiled by department personnel on children and young persons in 2017 (concerning 510 registered clients) with respect to educational problems, the family situation and delinquent behaviour. Exploratory cluster analysis served to prove the functionality of the existing classification of locations with regard to the extent and risk of the clientele. Although the relationship between the risk inherent in the location and the extent of delinquency and educational problems was confirmed, the excluded housing estates were not found to differ significantly from other excluded localities (including the city centre). Conversely, the areas near to such housing estates formed part of a group of less risk-inherent locations in the city. Interestingly, the excluded housing estates were found to have a higher proportion of girls in the clientele, and the poor social situation of the family (a dependence on social benefits) was determined as exerting a strong influence on the rate of delinquency. While risk-inherent locations do not constitute particular worlds characterised by specific delinquent tendency mechanisms, such mechanisms are reinforced by a state of disorganisation that, in addition to the social deprivation of the family and the disorderly character of the immediate vicinity, appear to weaken the community's ability to respond effectively. While OSPOD clientele thus represent a specific sample characterised by problems in a "condensed" form, at the same time they express the more general characteristics of the environment under investigation. From the social policy point of view, particular attention should be devoted to what might be described as a looming triangle of poverty – educational problems – school (with an emphasis on the potential of schools with respect to supporting families and pupil involvement).

Keywords: juvenile delinquency, department for the social and legal protection of young persons, family, social exclusion, cluster analysis

Úvod

V článku se zaměřujeme na delikvenci mládeže v rizikových lokalitách na Chomutovsku. V rámci Ústeckého kraje patří Chomutovu druhé místo z hlediska počtu obyvatel žijících ve vyloučených lokalitách (Strategie rozvoje, 2016) a jako typického představitele rizikových lokalit ho v kontextu celé ČR volí i kriminologické studie (Holas et al., 2016). Uvnitř zvolené oblasti nabízíme porovnání situace v lokalitách, které nesou znaky sociálního vyloučení, s ostatními, které tyto znaky nenesou, ale snažíme se navíc postihnout dílčí rozdíly uvnitř uvedené kategorie lokalit, které jsou zatíženy typickými sociálními problémy. Materiály měst a obcí obvykle volí klasifikaci z hlediska příslušnosti k předem sta-

novenému typu, kde se odůvodněně uvažuje o odlišnosti např. lokalit sídlištního typu se znaky sociální exkluze (Čada a kol., 2015). Výhodou této klasifikace je, že reaguje na široké spektrum příznaků sociálního vyloučení. Delikvence mládeže představuje pouze jeden z aspektů, jakkoli se do něho promítají další charakteristiky území (nezaměstnanost, chudoba, kriminalita). Při řešení hlavní výzkumné otázky se této klasifikace přidržíme, v prvním kroku analýzy ovšem prozkoumáme, nakolik lze počítat s jistou proměnlivostí místních podmínek uvnitř těchto kategorií. Vstupní explorační analýza evidované klientely OSPOD (orgánů sociálně-právní ochrany dětí) umožní hledání lokalit vzájemně podobných bez ohledu na zařazení do typu lokality. Záměrem tedy není předem dané

rozčlenění lokalit testovat nebo problematizovat; snažíme se vystihnout v maximální míře specifiku jednotlivých lokalit a zvlátnosti, které vyplývají z úkolů orgánů OSPOD (konkrétně kurátorů pro děti a mládež). V tomto smyslu považujeme výsledky této jinak dílčí studie za originální a zároveň prakticky uplatnitelné, neboť vystihují specifika sociální práce i sociální politiky v daném regionu. Jde vlastně o jakési mapování poptávky po službách.

Základní hypotézy tedy předpokládají: a) značný rozdíl v objemu i ve struktuře problémů vykazovaných klientelou mezi vyloučenými a ostatními lokalitami a zároveň relativně menší rozdíly uvnitř kategorie vyloučených, tj. mezi sídlišti a jinými lokalitami; b) silný vliv rodinného zázemí na typ rizikového nebo delikventního

chování ve vztahu k úplnosti a ekonomické situaci rodiny; c) existenci rozdílů mezi typy lokalit z hlediska pohlaví klientely a délky evidence. Analýzu vytvořeného datového souboru můžeme doplnit o konkrétní zkušenosti z daných lokalit vzhledem k tomu, že spoluautorka studie se terénní práci s klienty prakticky každodenně věnuje.

Diskuse o vymezení sociální exkluze se v Evropě vedou již od 90. let (Klasen 1998), základní důraz se klade na nemožnost participace na ekonomickém, sociálním a kulturním životě, na jistou míru odcizení od většího společenství (Duffy 1995). Na rozdíl od chudoby nebo nezaměstnanosti jde o vztahovou záležitost, mnozí autoři ovšem chápou nezaměstnanost jako klíčovou složku (Oberwittler, 2007). Typické je to pro kritiku neoliberalismu z pozice levicových realistů (DeKeseredy & Schwartz, 2010). V českých podmínkách sama participace nebo respektování lidských práv nevystupuje u mládeže tolik do popředí, zájem státu na integraci se projevuje nejen ve školství (v posledních letech), ale právě v aktivitách OSPOD.

Objektem zkoumání je v této studii klientela registrovaná kurátorem pro děti a mládež na OSPOD v Chomutově, která má v těchto lokalitách trvalý pobyt. Sledujeme při tom rozmanitou škálu projevů zasahující oblast od výchovných problémů až po delikvenci. Zaplňujeme tak určitou mezeru, pokud jde o zkoumání delikvence mládeže v takto specifickém prostředí. Předností realizovaných národních studií o delikvenci mládeže (např. výzkumu ISRD 3) sice zůstává práce s reprezentativními vzorky, v nichž je zastoupena i mládež nedelikventní, nemohou však do výsledků promítnout v dostatečné míře specifický vliv lokality (s jistými výjimkami, viz např. Mazák in Moravcová a kol., 2015). Naši výhodou je možnost zkoumat dílčí diference způsobené rizikovostí lokalit, o níž data zprostředkovaně vypovídají, připustíme-li, že klientela OSPOD přece jen prozrazuje hodně o situaci mládeže v daném úseku působnosti.

Nesporně sama charakteristika rizikových lokalit má za následek větší míru delikventního jednání u dětí a mládeže, což na evropských datech a v rámci studia vybraných měst dokládá Oberwittler (2007). Naše porovnání rizikových lokalit se soustředí hlavně na rozdíly v kvalitě zázemí klientů, umožňuje tedy prověřovat stávající poznatky o vlivu úplnosti rodiny nebo její ekonomické situace. V pozadí analýzy tak stojí otázka, nakolik je možné v práci orgánů i jednotlivých kurátorů vycházet z obecně platných poznatků o delikvenci mládeže v návaznosti na specifickou místních podmínek.

Delikvence mládeže

Problematika delikvence souvisí i se skutky, které nevykazují znaky činu jinak trestného, řadí se sem třeba záškoláctví,

lhaní, útěky (Jandourek, 2001, s. 55). S delikvencí je tedy velmi často spojováno rizikové chování mládeže, které ale nezahrnujeme do samotné delikvence (viz též Hulmáková, 2012), ač bývá jedním ze signálů, které mohou naznačovat pozdější delikventní chování. Vedle klasických teorií zrání a sociálního musíme ve vztahu k našemu tématu (systematický přehled nabízí Hale et al., 2013) zmínit dvě teoretické koncepce, jež vysvětlují kumulaci rizikových jevů ve vyloučených lokalitách. Obecná teorie kriminality (Gottfredson & Hirschi, 1990) rozvíjela téma sociální kontroly (které je v dezorganizovaném prostředí nepochybně slabší, a to nejen v kontextu rodiny), a to v souvislosti s kriminálními příležitostmi (které v daných podmínkách snadno vznikají) a nízkou sebekontrolou (viz též Vazsonyi et al., 2001). Souvislosti mezi nepořádkem a stigmatizací určitého území se zabývají Sampson & Raudenbusch (2004). Teorie institucionální anomie (Messner & Rosenfeld, 2007) pak vysvětluje vznik delikvence makrosociologicky jako nesoulad mezi ekonomickým a kulturním (institucionálním) systémem. Tento nesoulad se v daném prostředí dále zesiluje, ať už budeme obtížnou pozici mladých lidí vysvětlovat rozpor mezi univerzálními cíli a jim dostupnými prostředky (anomie dle Merton, 2007), anebo – pozdější – teorií strainu (Agnew, 2006).

Pokud jde o celkové tendence ve společenosti, od roku 1997 klesá podíl počtu mladistvých pachatelů na celkovém počtu pachatelů registrovaných kriminality. Analýza statistických ukazatelů ukazuje, že mládež není brutálnější či násilnější a že neklesá věková hranice u pachatelů trestné činnosti, ačkoli veřejnost bývá přesvědčena o opaku (Svatoš, 2013, s. 152–153). Důležitá je zde připomínka rozdílu mezi dětmi a mladistvými v kontextu páchaní trestné činnosti, jelikož se od sebe odlišují ať už ve způsobu a formě nežádoucího jednání, tak také v následné intervenci a působení, které by mělo vést k nápravě delikventního jednání.¹

Mezinárodní self-reportový výzkum (ISRD) prováděný mezi žáky 7. až 9. tříd základních škol pokles delikvence potvrdil. Prevalence zjišťoval ve dvou vlnách (2007 a 2013) a rozlišoval majetkové, násilné a ostatní formy, zároveň delikvenci členil na běžnou a závažnou. Mezi běžnou majetkovou delikvencí patří především krádeže.² Třetina dětí se dopustila během svého života některého z běžných deliktů, naproti tomu závažný čin (násilí, loupež, prodej drog apod.) spáchala pouze desatina (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 30–32).

Rizikové lokality na Chomutovsku

Existuje několik definic a analýz, které se sociálním vyloučením zabývají (Mareš

& Sirovátka, 2008). Většinou bývá sociální vyloučená lokalita spojována s prostorovou a sociální segregací, ekonomickou deprivací, kulturní odlišností apod. Toušek, L. a kol. (2018, s. 31) mohli na základě vlastního viktimizačního šetření konstatovat, že ze sociodemografického hlediska se obyvatelé těchto lokalit v základních ukazatelích odlišují od celkové populace v České republice. Rozdíly můžeme najít především u vzdělání (nižší vzdělání), rodinného stavu (častěji svobodní), liší se též ekonomický status jedince a jeho domácnosti (vyšší nezaměstnanost a nižší příjem), typ bydlení, počet členů v domácnosti (vyšší počet), délka bydlení na jedné adrese (častěji se stěhují), národnostní sebeidentifikace (častěji se hlásí k romské etnicitě).

„Kriminalita v sociálně vyloučené lokalitě má obvykle strukturu, kterou lze přirovnat k pyramidě, na jejímž vrcholu stojí ti, kteří zneužívají nestandardní životní situace lidí žijících v sociálním vyloučení. Jde o lichváře, drogové dealery, kuplíře, organizátory nelegálních zaměstnání a další osoby organizující systematickou nezákonnou činnost (...) Ve spodním patře pyramidy zůstávají především oběti trestné činnosti, kterých je přirozeně nejvíce. Do systému kriminality jsou zapojeny jako nucení uživatelé nelegálních služeb, kteří tvoří závislou klientelu (závislosti na půjčkách, nelegálním zaměstnání, podmíněném ubytování apod., ale i fyzické závislosti např. na návykových látkách)“ (Strategie prevence kriminality na území Ústeckého kraje na období 2017–2021, 2017, s. 12). Rozsah a formy specifické kriminality v sociálně vyloučených lokalitách zůstávají skryty veřejnosti, ale mnohdy také i policii. Situaci obětí trestné činnosti komplikují další faktory, kdy se jedná především o nízkou vymahatelnost práva v těchto lokalitách, ale i to, že oběti trestné činnosti jsou také často zároveň pachatelem jiné trestné činnosti či přestupků.

V Chomutově, Jirkově a blízkém okolí se nachází několik sociálně vyloučených lokalit a také rizikových lokalit, které vykazují znaky sociálního vyloučení (viz přílohy). Jde o celá sídliště, ale také v některých případech jen o některé vchody panelových bytů, kde se nachází více rodin, které jsou zabezpečovány dávkami státní sociální podpory či hmotné nouze a jsou zároveň v evidenci oddělení sociálně-právní ochrany dětí v Chomutově.

Na základě údajů, které vycházejí ze studie provedené společností Gabal Analysis & Consulting, s. r. o., se v letech 2014–2015 v Ústeckém kraji nacházelo 89 lokalit, které mají znaky sociálního vyloučení nebo jsou ohroženy sociálním vyloučením. Sedm ze zmíněných lokalit se nachází ve městě Chomutov (O lokalitě Chomutov, 2018). Na analýzu od společnosti Gabal Analysis & Consulting (Čada a kol., 2015) se navazuje

i v Jirkově, kde jsou definovány „tři sociálně vyloučené lokality – Březeneč, ulice Mostecká a Ervěnice. Nově se zaměřuje pozornost poskytovatelů sociálních služeb na sídliště kolem ulice Krušnohorské“ (Strategický plán lokálního partnerství Jirkov, 2011, s. 6).

Práce kurátorů pro děti a mládež není v dané oblasti snadná, když počet klientů na jednoho kurátora činí zhruba 40 rodin. Z tohoto důvodu není možné, aby kurátor pro děti a mládež pracoval s rodinou do hloubky, zvláště když se evidovaný problém váže na celkovou situaci rodiny (a možná i celé komunity, na což poměrně přesvědčivě poukazuje naše studie). Počet kurátorů pro mládež na OSPOD v jednotlivých obcích nezávisí ani tak na počtu obyvatel dané obce, ale právě na skladbě obyvatel a rizikovém prostředí.³ Pokud počet nepřekračuje 40 rodin na jednoho pracovníka, je to v souladu se Standardy kvality OSPOD. Vzhledem k tomu, že počet rodin se u jednotlivého pracovníka

každý měsíc mění, není reakce systému v každém okamžiku zcela optimální.⁴ Z hlediska zaměření sociální politiky by bylo vhodné v rizikových lokalitách zvyšovat kapacity OSPOD tak, aby mohl lépe reagovat na měnící se podmínky.

Metody získání dat a charakteristika souboru

Data byla získána z podkladů zpracovávaných kurátory pro děti a mládež na oddělení sociálně-právní ochrany dětí v Chomutově za rok 2017, konkrétně pak ze spisových materiálů. Datový soubor vznikl na základě excerptce spisů nezletilých klientů za rok 2017, kde bylo provedeno zařazení do základních kategorií a údaje zakódovány. Za rok 2017 bylo evidováno 510 klientů. V tomto datovém souboru nejsou zahrnuty děti, které se na Chomutovsku dopustily delikventního jednání a trvale bydlíště mají mimo okres Chomutov. Byla

provedena základní deskripce souboru, kdy byl brán zvláštní zřetel na rozdíly mezi lokalitami. Ke vstupní explorační analýze jsme využili vícerozměrný přístup zpracovávající získaná data prostřednictvím hierarchické shlukové analýzy v programu IBM SPSS (viz tabulku 1).

Cílem bylo porovnání úrovně kriminality, rizikového chování a jeho recidivy u dětí a mládeže evidovaných na OSPOD kurátory pro děti a mládež v rizikových lokalitách v Chomutově a okolí. Na celém souboru pak mapujeme průběh kariéry problémových dětí a rozsah intervencí. Ověřujeme také závažnost faktorů, které se v rizikovém prostředí kumulují a delikvenci ovlivňují (rodinné prostředí, ekonomická deprivace).

Za rok 2017 bylo v evidenci kurátora pro mládež v Chomutově evidováno celkem 510 klientů. Celkem za tento rok bylo evidováno 335 chlapců a 175 dívek. I když podíl počtu dívek, které byly registrovány v roce 2017 OSPOD Chomutov, je menší, lze hovořit o vysokém podílu dívek, které se dopustily nějakého protiprávního jednání či mají závažné výchovné problémy (zejména v období mezi 13. a 16. rokem života). Věk klientů, kteří se dostanou do evidence OSPOD Chomutov, je poměrně nízký. Nejmladší klientkou byla dívka, které bylo 6 let a do evidence kurátora pro děti a mládež se dostala z důvodu spáchání krádeže.

OSPOD Chomutov eviduje děti z Chomutova, Jirkova a přilehlých obcí obou měst. Jednotlivé části měst byly původně rozděleny do 15 lokalit, poslední z nich (oblast hor poblíž města Chomutova) byla ovšem vypuštěna z důvodu pouze jednoho spáchaného skutku v této lokalitě za zkoumaný rok. Počet dětí, které byly v evidenci kurátora pro děti a mládež na OSPOD v Chomutově za rok 2017, se v jednotlivých lokalitách liší. Předpokládáme přitom, že vstup klientů do evidence se všude řídí stejnými pravidly, i když nelze vyloučit, že v takto rizikovém prostředí mohou mít menší pravděpodobnost zachycení některé případy, které by v jiných obcích možná nahlášený byly.

V tabulkách 2 a 3 patří lokality s označením 1, 4, 6, 8, 10 a 12 mezi rizikové, protože vykazují jasně znaky sociálního vyloučení. V lokalitách 2, 5, 9 a 14 se nacházejí jednotlivé problémové ulice, ale neřadíme je přímo do rizikových lokalit. Lokality 3, 7, 11 a 13 nevykazují žádné znaky sociálního vyloučení. V lokalitách 9 a 14 byl průměrný věk klientů 15 let, v lokalitě 13 jenom 12 let, jinde je to mezi 13 a 14 lety.

Následující analýzy chceme doložit, že lokality, které vykazují rizikové znaky, mají podobný charakter z hlediska delikvence a rizikového chování mládeže, která v dané lokalitě vyrůstá. Vlivy, které působí na děti a mládež v jednotlivých lokalitách, se obvykle kumulují, proto v našich datech zachycujeme vedle projevů delikvence

Tabulka 1: Složení analyzovaného vzorku

Věkové kategorie		Absolutní četnost	Pohlaví		Celkem
			muž	žena	
do 12	Absolutní četnost	97	43	140	
	% dle věkové kategorie	69	31	100	
13–14	Absolutní četnost	78	52	130	
	% dle věkové kategorie	60	40	100	
15–16	Absolutní četnost	96	58	154	
	% dle věkové kategorie	62	38	100	
17+	Absolutní četnost	64	22	86	
	% dle věkové kategorie	74	26	100	
Celkem	Absolutní četnost	335	175	510	
	% věkové kategorie	66	34	100	

Zdroj: vlastní zpracování

Tabulka 2: Počet dětí evidovaných OSPOD Chomutov za rok 2017 na jednotlivé lokality

Lokalita	Typ lokality	Počet klientů
Lokalita 1 – sídliště Zahradní	Vyloučená sídliště	40
Lokalita 2 – část středu města Z	Vyloučená	37
Lokalita 3 – obce v okolí Chomutova	Ostatní	20
Lokalita 4 – sídliště Písečná	Vyloučená sídliště	50
Lokalita 5 – část středu města P	Vyloučená	44
Lokalita 6 – sídliště Kamenná	Vyloučená sídliště	38
Lokalita 7 – okolí sídliště Kamenná	Ostatní	24
Lokalita 8 – sídliště Březenecká	Vyloučená sídliště	55
Lokalita 9 – okolí sídliště Březenecká	Vyloučená	14
Lokalita 10 – Jirkov Ervěnice	Vyloučená sídliště	67
Lokalita 11 – okolí Ervěnic	Ostatní	22
Lokalita 12 – Krušnohorská	Vyloučená sídliště	74
Lokalita 13 – okolí lokality Krušnohorská	Ostatní	11
Lokalita 14 – obce v okolí Jirkova	Vyloučená	11

Zdroj: vlastní zpracování

Tabulka 3: Data z evidence OSPOD Chomutov za rok 2017 (% zastoupení)

Typ lokality	Úplná rodina	Sociálně slabá	Evidován krátce	Podíl chlapců	Nemá přestupek	Fyzické napadení	Krádež	Neomluvená absence	Výchovné problémy
1	45	65	58	58	83	13	10	20	18
2	43	68	43	73	89	14	14	19	32
3	30	35	75	95	80	15	15	10	25
4	28	86	60	58	90	22	32	20	16
5	50	75	45	64	86	25	14	9	32
6	42	68	66	63	82	29	26	21	13
7	33	25	67	54	83	13	29	8	25
8	49	62	62	58	87	15	11	18	29
9	21	71	36	93	71	14	21	14	50
10	42	67	36	76	84	4	15	28	15
11	45	32	82	77	91	36	5	0	23
12	39	62	54	61	88	11	9	23	22
13	45	36	73	73	91	36	9	36	0
14	27	55	73	55	82	18	0	0	0

Zdroj: vlastní zpracování

alespoň základní charakteristiku rodiny. Uvedená data samozřejmě neukazují míru kriminality mládeže v jednotlivých lokalitách, ale potvrzují značnou problémovost těchto lokalit z hlediska výchovných problémů a delikventního chování dětí a mládeže, které jsou v evidenci kurátorů pro děti a mládež na OSPOD v Chomutově. Bezpochyby platí, že podíl sociálně slabých rodin je definičním znakem vyloučených lokalit (určitě ne náhodou je jejich podíl nižší u lokalit z kategorie „ostatní“). To ale nemusí automaticky znamenat jejich vysoký podíl v klientele: jejich nízký podíl v této evidenci by byl varovným signálem latence (a zřejmě důvodem k posílení depistáže), tj. k většímu soustředění na tuto kategorii rodin i v případě jinak relativně slabých signálů jejich problémovosti).

Možnosti typologizace lokalit

V roce 2012 byla provedena analýza rizikových lokalit města Chomutova, v níž byly vytipovány „problémové“ lokality v Chomutově, nikoli v Jirkově a blízkém okolí. Tato analýza měla svá omezení, její údaje poukazují na vysoké množství osob v jednotlivých vchodech panelových domů, které pobírají nepojistné sociální dávky a také problémy s fluktuací osob ukrajinské národnosti.⁵

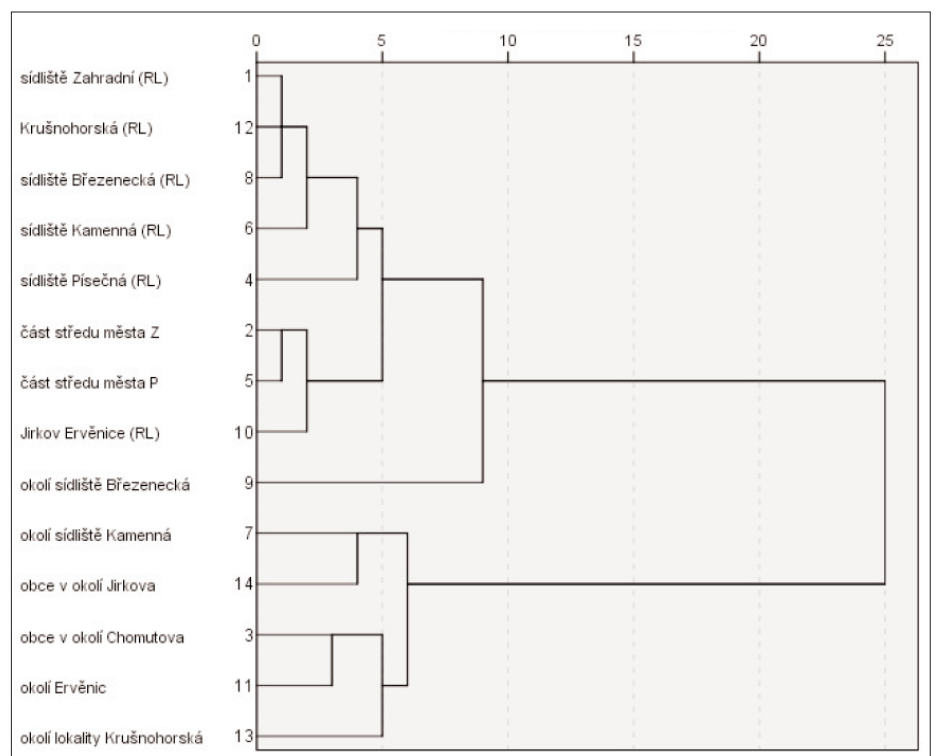
V analýze dat budeme dále vycházet z předem daného rozlišení typů lokalit (dle tabulky 2), přesto si však můžeme ověřit, nakolik máme považovat dané rozdělení za pevné a neměnné. Je totiž možné, že z hlediska profilu klientely by bylo možné uvažovat i o alternativách zařazení. Proto provádíme explorační klastrovou analýzu, která přece jen zřehledňuje informace o zdánlivé heterogenitě místních podmínek (v tabulce 3 jsme již uvedli data za pomoci zjednodušených profilů jednotlivých

lokalit). Můžeme také získat určité náznaky toho, proč se v některých případech typy lokalit vzájemně výrazněji neliší.

Z důvodu zvýšení stability řešení jsme použili dvě metody shlukování, jejich výsledky se ovšem příliš nelišily. Prezentujeme řešení Wardovou metodou, která bývá doporučována jako vhodnější. Otevřená zůstává otázka optimálního počtu shluků i možnost zahrnutí dalších proměnných, to je ovšem pro danou metodu příznačné.

Na základě připojeného dendrogramu (obrázek 1) můžeme shrnout, že výsledky odpovídají předpokladům „úřední“ klasifikace lokalit. Velmi blízko k sobě mají riziková sídliště (označená zkratkou RL), podobně se v jednom shluku setkávají obě lokality v centru Chomutova. Je evidentní, že až v posledních krocích se připojují lokality z okolí rizikových sídlišť, tady vzniká typ „ostatních“ lokalit. Předpoklady určení typů se tak docela dobře naplnily. Okolní

Obrázek 1 Dendrogram hierarchické shlukové analýzy (Wardova metoda)

Zdroj: vlastní zpracování

obce opravdu představují jakousi periferii z hlediska zátěže, naopak riziková sídliště představují zřejmě poměrně homogenní typ zatížení lokality specifickými problémy v oblasti delikvence mládeže. Analýzou profilu můžeme určit to, co je spojuje (v tabulce 3 se rýsuje vysoký podíl sociálně slabých rodin a neomluvených absencí ve škole). Výchozí zařazení mezi vyloučená sídliště sleduje samozřejmě i další konkrétní důvody jak z hlediska skladby obyvatel, tak z hlediska bytových podmínek.

Jedině okolí sídliště Kamenná se nepřipojuje k žádnému vyloučenému sídlišti ani lokalitě ve městě Chomutov. Okolí sídliště Kamenná se připojuje do jednoho shluku s obcemi v okolí Jirkova. Toto spojení je velmi zajímavé, jelikož lokality z města Jirkov (kromě vyloučených sídlišť Jirkova) a okolní obce se až v posledním kroku připojují do jednoho shluku, což se dalo předpokládat. Naše analýza ukazuje, že by bylo chybou při zaměření aktivit vycházet z pouhého faktu, že některé lokality sousedí. Na druhé straně mají rizikové lokality mnoho společného bez ohledu na to, zda jde o centrum města (Chomutov) nebo sídliště.

Rodiny klientů z rizikových lokalit

Poněvadž explorační analýza víceméně potvrzuje reálnost celkového pohledu na vyloučené lokality, vrátíme se v dalších analýzách k běžně užívanému značení. Důvodem je samozřejmě i to, že profil delikventní mládeže (zúžené na klientelu OSPOD) nemůže být jediným kritériem pro klasifikaci rizikosti lokality pro potřeby sociální politiky. I když tabulka 3 naznačuje určité kolísání procenta úplných rodin mezi jednotlivými lokalitami, po jejich rozčlenění do typů se obrázek stává jasnějším: v tabulce 4 se odlišují lokality z typu „ostatní“, nejde ovšem o velké odchylky. Ve všech lokalitách zaznamenáváme relativně velký počet neúplných rodin mezi klienty OSPOD: odpovídá to situaci, kdy se velký počet manželství rozvádí a současně přibývá matek samoživitelek.

Tabulka 5 potvrzuje, že děti evidované kurátorem pro mládež, které bydlí v rizikových lokalitách či sídlištích, pocházejí ve velké míře ze sociálně slabé rodiny. Lokality z kategorie ostatních mají viditelně menší počet rodin, které pobírají sociální dávky nebo jsou na podpoře státu závislé.

Rozdíl mezi rizikovými lokalitami a lokalitami, ve kterých se nacházejí problémové jen některé ulice, není jednoznačný, podíl sociálně slabých rodin je zde podobný.

U vyloučených lokalit převažují rodiny slabé, které jsou závislé na sociálních dávkách, naopak v ostatních lokalitách je největší počet rodin pouze podprůměrných (které nejsou závislé na dávkách). Zajímavé ovšem je, že i přes značný rozdíl v počtu dětí v jednotlivých typech lokalit se ve všech typech objevuje stejný počet dětí ze zajištěných rodin (nejsou závislé na sociálních dávkách a celkové příjmy rodiny převyšují 50.000 Kč měsíčně). Otázkou přitom zůstává, do jaké míry měla lokalita vliv na delikventní činnost dětí z bohaté rodiny. Alternativní výklad může vycházet z toho, že bohatší rodiny jen zřídka dopustí, aby se v případě problémů s dětmi do celé situace vložil OSPOD, a řeší případné problémy jinými způsoby.

Více sociálně slabých rodin se nachází právě ve vyloučených sídlištích či lokalitách, jde ostatně o jejich definiční znak. Z toho můžeme vyvozovat, že finanční situace rodiny má vliv na závadové jednání dětí, kdy jako rizikové se jeví sociálně

Tabulka 4: Charakteristiky rodin podle typu lokality

			Rodina				Celkem
			cizí	doplněná	neúplná	úplná	
Typ lokality	vyloučená sídliště	Absolutní četnost	11	63	118	134	326
		% dle typu lokality	3,4%	19,3%	36,2%	41,1%	100,0%
	vyloučená	Absolutní četnost	1	22	39	44	106
		% dle typu lokality	,9%	20,8%	36,8%	41,5%	100,0%
	ostatní	Absolutní četnost	7	12	29	29	77
		% dle typu lokality	9,1%	15,6%	37,7%	37,7%	100,0%
	Celkem	Absolutní četnost	19	97	186	207	509
		dle typu lokality	3,7%	19,1%	36,5%	40,7%	100,0%

Zdroj: vlastní zpracování, rozdíly jsou signifikantní ($p < 0.05$)

Tabulka 5: Finanční situace rodiny

			Finanční situace rodiny			Celkem
			slabá	podprůměrná	zajištěná	
Typ lokality	vyloučená sídliště	Absolutní četnost	221	102	3	326
		% dle typu lokality	67,8%	31,3%	,9%	100,0%
	vyloučená	Absolutní četnost	74	29	3	106
		% dle typu lokality	69,8%	27,4%	2,8%	100,0%
	ostatní	Absolutní četnost	24	50	3	77
		% dle typu lokality	31,2%	64,9%	3,9%	100,0%
	Celkem	Absolutní četnost	319	181	9	509
		% dle typu lokality	62,7%	35,6%	1,8%	100,0%

Zdroj: vlastní zpracování, rozdíly jsou signifikantní ($p < 0.05$)

slabé rodiny z vyloučených a rizikových lokalit. Ovšem delikventní jednání dětí se nevyhýbá ani relativně zajištěným rodinám. U zajištěných rodin se relativně častěji objevuje distribuce návykových látek, fyzické napadení a výchovné problémy. Relativní dostatek finančních prostředků by hypoteticky mohl stát za kontakty s návykovými látkami, zřejmě nejen z hlediska distribuce, ale také jejich konzumace.

Shrneme-li nejvýraznější odlišnosti dětí ze sociálně slabých rodin v rámci našeho souboru, můžeme konstatovat:

- vyšší podíl dívek (37 %),
- výchovné problémy včetně opakovaných (80 %),
- neomluvené absence jako netypičtější problém u 28 % případů,
- o něco méně přestupků (14 %),
- méně delikvence (16 %).

Je celkem logické, že právě děti ze sociálně slabých rodin jsou v evidenci OSPOD relativně delší dobu (tabulka 6). Rovněž není překvapivé, že finanční obtíže se častěji objevují v případech, že jde o rodinu neúplnou. Dochází tu k souběhu několika nepříznivých faktorů, ale v oblasti závažných přestupků či deliktů se již neprojevují větší rozdíly.

Nejkratší délku evidence můžeme pozorovat v ostatních lokalitách, kdy nejdelší doba evidence dětí jsou 3 roky, zatímco ve vyloučených lokalitách a vyloučených sídlištích trvá délka evidence dětí i více jak 5 let. Zkušenosti z terénu naznačují, že jde o děti, u kterých míra delikvence rok od roku roste a část z nich se dopouští závažnějších trestných činů i přesto, že rodina má na základě doporučení kurátora pro mládež spolupracovat s odborníky (dětská psychiatrická ambulance, středisko výchovné péče apod.). Omezený potenciál k řešení problému by vysvětloval tak dlouhou evidenci na OSPOD u kurátora pro děti a mládež.

Protože délka evidence souvisí s časným nástupem výchovných problémů nebo delikvence, je na místě připomenout poznatky (Tremblay & LeMarquand, 2001) o významu zvládnutí agresivity u dětí, která rovněž patří k prediktorům delikvence nebo dokonce kriminální kariéry v dospělosti.

Pohlaví

Vliv jednotlivých lokalit na počet chlapců či dívek evidovaných kurátorem pro

mládež za rok 2017 nelze spolehlivě prokázat, v souhrnné tabulce 8 však pozorujeme vyšší podíl dívek v těch nejrizikovějších. Podíl chlapců ve všech lokalitách převyšuje počet evidovaných dívek, v některých lokalitách převládá zastoupení chlapců v evidenci výrazněji, jde např. o lokality 3 a 9. Na základě kontroly vlivu finanční situace rodiny můžeme říci, že vyšší procento evidovaných dívek pochází ze sociálně slabé rodiny a nejnižší procento je u zajištěné rodiny, kde evidujeme jen jeden případ, kdy se protiprávního jednání dopustila dívka.

Typ lokality má tedy vliv na páchaní trestné činnosti u mladistvých ve vztahu k pohlaví, kdy procentuální podíl dívek se s vyšší zatížeností lokalit zvedá. U lokalit, které nenesou znaky sociálního vyloučení, je procento dívek nižší, a naopak u vyloučených sídlišť je podíl dívek nejvyšší vzhledem k ostatním typům lokalit. S ohledem na celkově se zvyšující míru zapojení dívek do delikventního jednání ve společnosti to může ukazovat na zajímavé souvislosti tohoto trendu (srovnej též Podaná, 2018). Na druhé straně existují názory, že marginalizace některých lokalit v důsledku deindustrializace působí

Tabulka 6: Finanční situace rodiny s ohledem na délku evidence

			Délka evidence				Celkem
			<1 rok	1–2	2–3	3 a více	
Finanční situace rodiny	slabá	Absolutní četnost	161	81	30	47	319
		%	50	25	9	9	100
	podprůměrná	Absolutní četnost	117	31	16	18	182
		%	64	17	9	16	100
	zajištěná	Absolutní četnost	6	2		1	9
		%	67	22		11	100
Celkem		Absolutní četnost	284	114	46	38	510
		%	56	22	9	14	100

Zdroj: vlastní zpracování, rozdíly jsou signifikantní ($p < 0.05$). Kategorie <1 rok znamená nově zaznamenaný případ.

Tabulka 7: Délka evidence podle typu lokality

			Délka evidence (v letech)						Celkem
			< 1	1	2	3	4	5 a více	
Typ lokality	vyloučená sídliště	Absolutní četnost	178	70	34	24	13	7	326
		% dle typu lokality	54,6%	21,5%	10,4%	7,4%	4,0%	2,1%	100,0%
	Vyloučená	Absolutní četnost	49	31	8	10	5	3	106
		% dle typu lokality	46,2%	29,2%	7,5%	9,4%	4,7%	2,8%	100,0%
	ostatní	Absolutní četnost	57	12	4	4	0	0	77
		% dle typu lokality	74,0%	15,6%	5,2%	5,2%	,0%	,0%	100,0%
Celkem		Absolutní četnost	284	113	46	38	18	10	509
		% dle typu lokality	55,8%	22,2%	9,0%	7,5%	3,5%	2,0%	100,0%

Zdroj: vlastní zpracování, rozdíly jsou signifikantní. První sloupec reprezentuje čerstvé přírůstky do evidence.

Tabulka 8: Pohlaví klientů podle typu lokality

Typ lokality			Pohlaví		Celkem
			chlapec	dívka	
Typ lokality	vyloučená sídliště	Absolutní četnost	204	122	326
		% dle typu lokality	62,6%	37,4%	100,0%
	vyloučená	Absolutní četnost	74	32	106
		% dle typu lokality	69,8%	30,2%	100,0%
	ostatní	Absolutní četnost	57	20	77
		% dle typu lokality	74,0%	26,0%	100,0%
Celkem		Absolutní četnost	335	174	509
		% dle typu lokality	65,8%	34,2%	100,0%

Zdroj: vlastní zpracování, rozdílly jsou signifikantní ($p < 0.05$)

krizi hegemonie maskulinity, což podporuje delikvenci mladých mužů (DeKeseredy & Schwartz, 2010).

Výchovné problémy

K velmi častým výchovným problémům, které eviduje OSPOD v Chomutově, patří vedle neomluvené absence ve škole výchovné problémy doma i ve škole v podobě nereseptování autorit či rodičů, útěků ze sociálních zařízení, konzumace alkoholu a návykových látek.

Nejvíce se setkáváme s výchovnými problémy u dětí do 12 let, s rostoucím věkem procento počtu výchovných problémů klesá. To však může být dáno i tím, že starší děti se více dopouštějí závažnějšího delikventního jednání. U dětí dlouhodobě evidovaných zjišťujeme, že ve většině případů byly nejprve zařazeny do evidence kurátora pro děti a mládež právě z důvodu výchovných problémů. U opakovaných výchovných problémů je tomu trochu jinak, těch se nejvíce dopouštějí děti ve věku 13–14 let, následuje je kategorie mladistvých ve věku 15–16 let.

Výchovné problémy se nejvíce vyskytují u tzv. rekonstituovaných rodin – s nevlastním rodičem (80 %). To může mít spojitost s problémy mezi rodiči či s novým partnerem jednoho z rodičů. Děti změny mezi členy rodiny (obzvláště rodiči) často špatně snášejí (srov. Moravcová et al., 2015).

Pokud se na věc podíváme z hlediska finančního zajištění rodiny, nejvyšší procento se vyskytuje u sociálně slabých rodin, kde dosahuje míra výchovných problémů až na 54 %. U podprůměrně situovaných rodin je to pouze o dva procentní body méně. U zajištěných rodin je procento nejnižší, ale přesto znatelné (44 % – 4 případy z celkového počtu 9 evidovaných dětí). Také ohledně opakovaných výchovných problémů zjišťujeme nejvyšší procento u sociálně slabých rodin (25 %). Naopak u relativně zajištěných rodin se nevyskytují žádné opakované výchovné problémy.

Neomluvená absence tvoří velký podíl výchovných problémů u dětí a mladistvých: můžeme říci, že jde o nejčastější problém, který kurátor pro děti a mládež na OSPOD v Chomutově řeší. Otázkou ale zůstává, v kolika případech mohou za neomluvenou absenci svých dětí rodiče, a nakolik je to vina dětí.⁶ Pokud dítě přesáhne více jak 25 neomluvených hodin, tak je základní škola povinna tuto informaci postoupit místně příslušné přestupkové komisi, která zvolí míru potrestání rodičů, ať už za neomluvené hodiny může dítě (záškoláctví), nebo rodič (záměrně dítě neposílá do školy, nereseptuje pravidla včasného omlouvání).⁷

V praxi se setkáváme se situací, kdy dítě do školy odmítá chodit a rodič si ji neví rady, jak má své dítě do školy dopravit (obzvláště pokud rodiče pracují). Zaznamenali jsme již i případ, kdy dítě rodiči uteklo těsně před školou a vrátilo se domu až odpoledne. Největší počet případů neomluvené absence se vyskytuje u sociálně slabých rodin (zde může být dalším důvodem to, že rodina nemá na cestu autobusem nebo nemá finanční prostředky na zakoupení svačiny, a proto raději dítě do školy nepošle).

Faktory ovlivňující delikventní jednání

Vliv rodiny a rodinného prostředí patří mezi významné faktory, které působí na vývoj a chování jedince. „Způsob řešení konfliktů v rodině má nepochybně vztah k delikventnímu chování dětí. Řadou výzkumů je potvrzeno, že děti vyrůstající v rodinách, kde je mnoho otevřených konfliktů mezi rodiči, mají větší sklon ke kriminálnímu chování než děti vyrůstající v klidném rodinném prostředí. Také konflikty dítěte se sourozenci předpovídají vyšší riziko delikvence“ (Matoušek & Křofťová, 2003, s. 48). Nejde ale jen o konfliktovost rodinného prostředí nebo kvalitu vztahů. Dle našich zkušeností z terénu mají někteří rodiče dětí, které jsou v evi-

denci kurátora, kriminální minulost, to ale nemusí mít přímý vliv na jejich potomky. Problémem bývá spíše finanční situace, kdy sociálně slabé rodiny mívají dluhy, které nejsou schopny splácat. Mohlo by to vysvětlit podíl krádeží na delikvenci.

Vliv školního prostředí může dítě podnítit k lepším výsledkům, nebo naopak dětem školní docházku znepríjemnit. Problém nastává, kdy rodiče mají jiné názory a výchovné metody než učitelé: zde poté nastávají konflikty nejen mezi rodiči a učitelem, ale také mezi žákem a učitelem. Někteří rodiče dětí, které mají jakýkoliv problém s povinnou školní docházkou, problémy svalují právě na to, že si učitel na jejich dítě zasedl. Problémem může být také šikana spolužáků, zvláště když se šikanované děti bojí s tímto problémem komunikovat. V každém případě můžeme potvrdit, že velké procento výchovných problémů tvoří neomluvená absence ve škole a určitě bychom k tomuto problému mohli přidat i výchovné problémy ve škole. Často sami rodiče nepodněcují své děti dostatečně k řádné školní docházce, nezajímají je školní výsledky dětí apod. Důležitost vztahů se školou se přitom připomíná opakovaně (např. Herrenkohl et al., 2001).

Vedle rodiny jsou pro děti a mladistvé důležité **kamarádi a vrstevníci**. Čím jsou děti starší, tím více jsou pro ně důležití kamarádi a pocit, že patří do nějaké skupiny. Vágnerová (2014) uvádí, že „příslušnost k partě, často jednoznačně asociálně zaměřené, zvyšuje riziko identifikace s jejími hodnotami, experimentace s asociálními aktivitami a rozvoje nežádoucích způsobů chování“ (Vágnerová, 2014, s. 737). Problémové trávení volného času a vznik subkultur zkoumají – využívají klasický koncept *street corner society* – MacDonald & Shildrick (2007). Riziková kamarádi a rizikové trávení volného času patří mezi silné prediktory delikvence už proto, že má často skupinový ráz (Buriánek & Moravcová, 2015). Krádež páchaná mladistvými mívá podobu spolupachatelství, kdy je potřeba se do nějakého objektu dostat a následně věci z místa odcizit. Ze spolupráce s Policií ČR víme, že v Chomutově a v Jirkově jsou často vykrádány sklepní kóje u panelových domů. Objevují se i případy, kdy je krádež spáchána společně s dospělými. To bývají většinou již zletilí kamarádi či členové rodiny.

Dále se v tomto prostředí velmi rozšiřuje užívání návykových látek mezi mládeží, kdy jde většinou o užívání marihuany. Vzhlédem k rozvoji možností internetu a sociálních sítí se šíří i nebezpečí v podobě kyberšikany, sexuálního obtěžování,⁸ prezentace násilí ve filmech apod. „Pro pochopení současné socializace a sociálního zrání mladé generace je proto nezbytné mapovat a analyzovat kyberkulturu a její vliv na děti a mládež“ (Sak, 2007, s. 290). Rodiče

by proto měli dohlížet na to, co jejich děti na sociálních sítích dělají. Mohlo by se tak předejít nepříjemným problémům, které děti způsobí nejenom sobě (srovnej Podaná, 2015), ale také svým rodičům, kteří jsou zodpovědní za jejich výchovu.

Rodinám bývá v případech závažnějších a opakujících se výchovných problémů často doporučována spolupráce s odborníky (střediska výchovné péče, dětské psychiatrické ambulance apod.). Jejich dostupnost je ovšem rovněž různá. Rodina navíc není ve všech případech ochotna podílet se na zlepšení situace svých dětí a není ochotna si připustit, že jejich dítě potřebuje odbornou pomoc (naznačuje to i zjištěná délka evidence některých dětí na OSPOD).

Závěr

Získané poznatky nesvědčí o tom, že by rizikové lokality představovaly nějaký zvláštní svět, kde fungují zcela jiné mechanismy vzniku delikventních tendencí. Ty jsou spíše jen posilovány stavem dezorganizace, která vedle relativní sociální deprivace a nepořádku také oslabuje schopnost komunity efektivně reagovat, takže o to snadněji slábnou kontrolní mechanismy jak uvnitř rodiny, tak i v blízkém okolí. Klientela OSPOD tak představuje sice specifický vzorek zahrnující problémy v takřikající kondenzované podobě, zároveň však vyjadřuje obecnější charakteristiky zkoumaného prostředí. Zvláštní pozornost z hlediska sociální politiky by zasluhovala jakási rysující se triáda chudoba – výchovné problémy – škola (s důrazem na potenciál škol ve vztahu k podpoře rodin a k zapojení žáků).

Kumulace problémových rodin do určitých míst v obcích představuje reálný problém. Z nejrizikovější skupiny vyloučených lokalit sídlištního typu bylo v roce 2017 evidováno kurátory pro děti a mládež v Chomutově nejvíce dětí a bylo zde zastoupeno nejvíce různých skutků. Podíl dívek na delikvenci není zanedbatelný, a to právě v nejproblémovějších lokalitách. Některé další zatěžující faktory, jako je např. finanční situace rodiny, se rovněž ukázaly jako významné z hlediska míry podchyceného delikventního jednání u dětí a mladistvých.

Z metodologického hlediska jsme nuceni poukázat na určité omezení našeho mapování klientely v tom, že navzdory detailnímu odlišení lokalit se nemůžeme dostat k hlubšímu pohledu na efekty koncentrace rizikových jevů (otázka zachycení rizikových domů, případně vchodů). Ten by byl cenný i z hlediska možností sociální práce s komunitou. Detailní topologický záznam by ale k odhalení potenciálních hot-spots beztak nevedl, protože místa páchaní delikventního jednání se mohou od místa bydliště pachatelů odlišovat.

Shluková analýza potvrdila hypotézu o tom, že obvykle užívané rozdělení lokalit dle míry zatížení rizikovými faktory (tři typy: vyloučená sídliště, vyloučená a ostatní) spojuje území, která mají k sobě velmi blízko z hlediska profilu delikvence. Náš rozbor evidované klientely navíc ukázal, že sídliště nemusejí tvořit jeden homogenní typ z hlediska zátěže a že vyloučené lokality v centrech měst se z hlediska klientely OSPOD výrazněji neodlišují. Věříme, že tento pohled může podnitit provedení dalších analýz tohoto druhu nejenom v regionech Chomutovsku podobných, ale také zcela odlišných, aby bylo možno směřovat k systematictější komparativní analýze.

V lokalitách, které nesou znaky sociálního vyloučení, se projevuje řada negativních vlivů (vysoká míra nezaměstnanosti, velký počet sociálně slabých rodin apod.). To má za následek i vyšší míru delikventního jednání u dětí a mladistvých (srov. Bynner, 2001), a to i přes působení preventivních činností v oblasti kriminality a navzdory úsilí neziskových organizací, které svoji činnost zaměřují na rodinu s dětmi a na trávení volného času dětí a mladistvých. Studie tak potvrzuje oprávněnost zařazení lokalit mezi rizikové i potřebnost přiměřené kapacity místních orgánů OSPOD pro práci s mladistvými. Naznačuje specifické rysy agendy těchto pracovišť, které by se mohly promítnout i do přípravy pracovníků.

- 1 Za děti považujeme a označujeme všechny osoby, které nedovršily 15. rok života a které tudíž nejsou trestně odpovědné. Pokud se tedy osoba mladší 15 let dopustí např. přestupku, tak je tento skutek správním orgánem odložen pro nedostatek věku. Toto platí i v případě, že se daná osoba dopustí trestného činu. Soud pro mládež poté může nezletilému dítěti za spáchaný čin jinak trestný uložit opatření podle zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže.
- 2 Za mladistvého je považována osoba, která nedovršila 18 rok života, a zároveň jí bylo již 15 let. To znamená, že je již trestně odpovědná, ale její trestní odpovědnost je snižena. Pokud se mladistvý dopustí jednání, které vykazuje znaky přestupku, je místně a věcně příslušnou přestupkovou komisí pozván k přestupkovému řízení, kde je mu případně uložen správní trest.
- 3 Matoušek a Kroftová (2003, s. 148) uvádějí, že u dětí a mládeže převažuje majetková trestná činnost, to ovšem platí i o dospělé populaci.
- 4 Pokud porovnáme počet kurátorů pro mládež mezi Chomutovem a např. Mostem, tedy podobně velkým správním obvodem, má OSPOD Most o jednoho kurátora pro mládež více.
- 5 V případě, že počet rodin u jednotlivého kurátora překračuje uvedenou hranici, což se dočasně může stát, mělo by dojít buď k přerozdělení obvodů mezi ostatní pracovníky, nebo přijetí dalšího kurátora pro mládež.
- 6 Analýza nezachycuje veškeré sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené občany, neboť byla soustředěna na zadaná kritéria pro volbu objektů.
- 7 Nejčastěji se na OSPOD v Chomutově setkáváme s tím, že rodiče nedodržují zásadu omlouvání dětí ve

škole do 3 dnů. Pokud je toto pravidlo porušeno, vznikají dítěti neomluvené hodiny, i když je poté např. doložena omluvenka od lékaře.

- 7 Přestupková komise může rodiče potrestat pokutou, která může dosáhnout až do výše 5.000 Kč, nebo v případě, že rodina pobírá sociální dávky, může sankce tyto dávky na tři měsíce pozastavit (životní minimum musí být zachováno). V případě opakujících se problémů s neomluvenou absencí přestupková komise podává podnět Policii ČR a Okresnímu státnímu zastupitelství, kdy rodiče mohou být potrestáni až odnětím svobody nepodmíněně. Toho si děti nebývají vědomy. Neomluvené hodiny se týkají pouze povinné školní docházky, takže pokud dítě nedochází na střední školu či učiliště, nedochází k porušování zákona, jelikož další vzdělávání je v ČR dobrovolné.
- 8 Na OSPOD v Chomutově se v posledních letech nejvíce setkáváme s případy posílání nahých fotek a vyhrožování přes sociální sítě. Mládež si nedostatečně uvědomuje nebezpečí sociálních sítí a internetu, kdy nikdo nemůže mít jistotu, komu své důvěrné informace a fotografie posílá nebo kdo jejich počítačovou konverzaci může přečíst.

Seznam použité literatury

- Agnew, R. (2006). *Pressured into crime: An overview of general strain theory*. Los Angeles, CA: Roxbury.
- Buriánek, J. & Moravcová, E. (2015). Faktory vzniku delikventních tendencí u školní mládeže, *Geografické rozhledy* 5/14–15, s. 26–27.
- Bynner, J. (2001). Childhood Risks and Protective-Factors in Social Exclusion. *Children & Society*, roč. 15, s. 285–301. DOI: 10.1002/CHI.681.
- Čada, K. a kol. (2015). *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. GAC, květen 2015.
- DeKeseredy W. S. & Schwartz, M. D. (2010). Friedman economic policies, social exclusion, and crime: toward a gendered left realist subcultural theory. *Crime Law Soc Change*, 54:159–170 DOI 10.1007/s10611-010-9251-8.
- Duffy, K. (1995). Social Exclusion and Human Dignity in Europe. Council of Europe.
- Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. California: Stanford University Press.
- Hale, C., Hayward, K., Wahidin, A. & Wincup, E. (2013). *Criminology*, 3. vyd., Oxford University Press.
- Herrenkohl, T. L., Hawkins, J. D., Chung, I., Hill, K. G., & Battin-Pearson, S. (2001). School and community risk factors and interventions. In R. Loeber and D. P. Farrington (eds.). *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, s. 211–246.
- Holas, J., Krulichová, E., Háková, L. & Scheinost, M. (2016). *Regionální kriminalita a její odraz v kvalitě života obyvatel*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci Praha 2016, s. 148.
- Hulmáková, J. (2012). Kriminalita mládeže. In H. Válková, & J. Kuchta (eds.), *Základy kriminologie a trestní politiky* Praha: C. H. Beck, s. 319–360.
- Informace o činnosti oddělení sociálně-právní ochrany dětí v Chomutově, 2017.
- Jandourek, J. (2001). *Sociologický slovník*. Praha: Portál.
- Klasen, S. (1998). *Social Exclusion and Children in OECD Countries: Some Conceptual Issues*. Paris. OECD.
- MacDonald, R. & Shildrick, T. (2007). Street Corner Society: Leisure Careers, Youth (Sub)culture and Social Exclusion, *Leisure Studies*, 26:3, 339–355, DOI: 10.1080/02614360600834826.
- Mareš, P., Sirovátka, T. (2008). Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 44(2), s. 271–294.
- Matoušek, O. & Kroftová, A. (2003). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál.

Merton, R. K. (2007). *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Messner, S. F., & Rosenfeld, R. (2007). *Crime and the American dream*. Belmont: Wadsworth.

Moravcová, E., Podaná, Z., Buriánek, J. (2015). *Delikvence mládeže. Trendy a souvislosti*. Praha: Triton.

Oberwittler, D. (2007). *Social Exclusion and Youth Crime in Europe – The Spatial Dimension*. In K. Aromaa (Ed.), *Penal policy, justice reform, and social exclusion: Plenary presentations held at the Fifth Annual Conference of the European Society of Criminology, 31 August – 3 September 2005, Krakow, Poland (s. 27-44)*. Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control.

O lokalitě Chomutov, 2018. Dostupné z <http://www.socialni-zaclenovani.cz/o-lokalite-chomutov>.

Podaná, Z. (2015). Životní styl jako rizikový faktor viktimizace mládeže. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica*. 2014 (2), s. 29–46.

Podaná, Z. (2018). Genderové rozdíly v míře delikvence a viktimizace mládeže?: test emancipační teorie na mezinárodních datech. *Česká kriminologie [online]*. (2), s. 1–18.

Sak, P. (2007). Člověk a vzdělání v informační společnosti: Vzdělávání a život v komputerovaném světě. Praha: Portál.

Sampson, R. & Raudenbusch, S. (2004). Seeing disorder: Neighborhood stigma and the social construction of „broken windows“. *Social Psychology Quarterly* 67 (4): 319–342.

Strategický plán lokálního partnerství Jirkov, 2011.

Strategie prevence kriminality na území Ústeckého kraje na období 2017–2021, 2017. Dostupné z http://www.kr-ustecky.eu/assets/File.ashx?id_org=450018&id_dokumenty=1709876.

Strategie rozvoje Ústeckého kraje do roku 2027. A – Podrobný analytický profil kraje. Ústecký kraj 2016.

Svatoš, R. (2013). Vývoj kriminality mládeže v České republice. *Kriminalistika*. 46(2), s. 139–154. Dostupné z http://www.prevencekriminality.cz/evt_file.php?file=171.

Toušek, L., Walach, V., Kupka, P. a kol. (2018). Sociálně vyloučené lokality z pohledu sociodemografických ukazatelů. *Demografie.*, s. 31. Dostupné z <https://www.czso.cz/documents/10180/61449042/to usek.pdf/33fe0341-4e3c-4bd1-911e-731f04d7be08?version=1.0>.

Tremblay, R. E., & LeMarquand, D. (2001). Individual risk and protective factors. In R. Loeber and D. P. Farrington (eds.), *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, s. 137–164.

Vágnerová, M. (2014). *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 1. Praha: Portál.

Vazsonyi, A. T., Pickering, L. E., Junger, M., & Hessing, D. (2001). An Empirical Test of a General Theory of Crime: A Four-Nation Comparative Study of Self-Control and the Prediction of Deviance. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 38, s. 91–131.

Doc. PhDr. Jiří Buriánek, CSc.

(jiri.burianek@ff.cuni.cz) je docentem na Katedře sociologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (Department of Sociology, Faculty of Arts, Charles University), Nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1, Česká republika. Zaměřuje se na sociologickou metodologii a kriminologii, působí i na Katedře sociální práce FSE UJEP Ústí nad Labem.

Mgr. Kateřina Součková

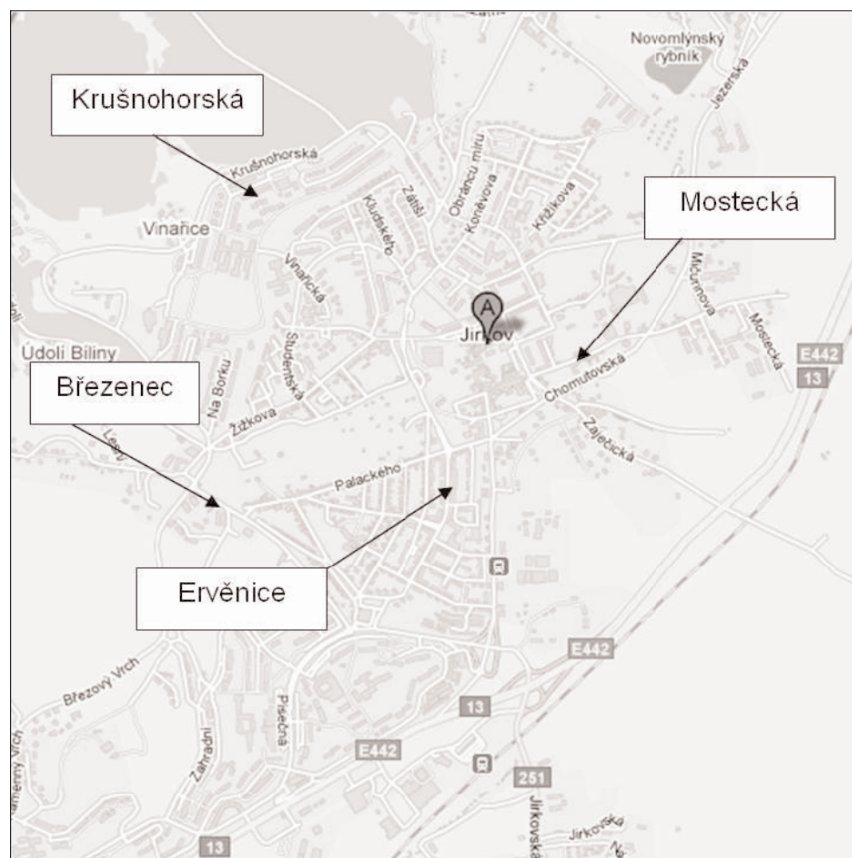
(souckova.k@centrum.cz) pracuje na OSPOD v Chomutově, studovala řízení sociální práce na Sociálně-ekonomické fakultě UJEP (Department of Social Work, Social-Economic Faculty) Moskevská 54, 40096 Ústí nad Labem, Czech Republic.

Příloha 1: Mapa rizikových lokalit Chomutova

Zdroj: Vstupní analýza Chomutov

Příloha 2: Mapa rizikových lokalit Jirkova

Zdroj: Strategický plán lokálního partnerství města Jirkov

Postoj sociálních pracovníků pracujících s lidmi bez domova k silným stránkám jejich klientů

Monika Punová – Magdaléna Danková

Abstrakt

Sociální práce zaměřená na silné stránky klientů vychází z premisy, že intervence sociálních pracovníků by měly stavět na talentech, potenciálech, vizích, naději, možnostech, jež má každý klient k dispozici. Což platí i o bezdomovcích, na které je zaměřena tato empirická stať. Jejím cílem je zodpovědět hlavní výzkumnou otázku: Jaký je postoj sociálních pracovníků pracujících s lidmi bez domova ve vybrané organizaci k využívání silných stránek klienta? K jejímu zodpovězení sloužilo kvalitativní šetření mezi sedmi sociálními pracovníky vybrané organizace, s nimiž byly vedeny polostrukturované rozhovory. Ukázalo se, že pracovníci vybrané organizace považují za důležité využívat potenciál klienta a také jej dle svých slov využívají, nicméně bylo zajímavé, jakým způsobem se tak děje. Za závažné považujeme zjištění, že přestože zaměření na potenciály nabízí značné možnosti již od počátečních fází intervence, pracovníci uvedli, že silným stránkám v rámci počátečního posouzení nevěnují téměř žádný prostor.

Klíčová slova: sociální práce zaměřená na silné stránky jedince, bezdomovec

Abstract

Strength-based social work is based on the premise that the intervention of social workers should build on the talents, potential, visions, hopes and opportunities available to each client. This is also true of the homeless persons targeted by this empirical article, the aim of which was to respond to the main research question: What is the attitude of social workers working with homeless persons in a selected organisation to exploiting the strengths of their clients? The issue was approached via the conducting of a qualitative survey among seven social workers from the selected organisation involving semi-structured interviews. The results of the research indicated that the social workers considered it important to make use of the potential of the client and that, indeed, they use it in practice; moreover, it was interesting to note the approach they adopt in this respect. We consider it important to note, however, that although the focus on client potential offers considerable opportunities from the early stages of intervention, the respondents stated that they did not devote significant attention to the strengths of the initial assessment.

Keywords: strength-based social work, homeless persons

Úvod

Americký vědec Martin Seligman, který proslul v 70. letech výzkumem bezmoci, postupně dospěl k závěru, že vědy o člověku by se měly zaměřit především na silné stránky, protože „činí život člověka hodnotným“ (viz jeho nástupnický prezidentský projev pro Americkou psychologickou asociaci, srov. Třešňák, 2019). Tento posun „od slabého k silnému“ vnímáme i v sociální práci, kde původní deficitní modely, jež se zaměřovaly na slabé stránky jedinců, na jejich problémy, byly od 80. let 20. století postupně nahrazovány přístupy zaměřenými na lidský potenciál. A právě na využití silných stránek v práci se specifickou skupinou lidí bez domova je zaměřen tento příspěvek. Zajímalo nás, jak pracovníci vnímají tematiku silných stránek u bezdomovců, s jakými emocemi ji mají spojenou a do jaké míry ji využívají v rámci poskytovaných intervencí.

V loňském 5. čísle Fóra sociální politiky byl publikován zajímavý text Libora Prudkého představující dílčí výsledky projektu Centra pro sociální a ekonomické strategie FSV UK, který se zaměřil na problematiku bezdomovectví (Prudký, 2019). Výzkumný tým pod vedením Martina Potůčka

dospěl k řadě empirických zjištění, nás nicméně zajímala ta, která se týkala oblasti sociální práce. Dlužno podotknout, že jich nebylo málo a není smyslem tohoto textu na všechny z nich reagovat. Autoři mj. doporučují preferovat „partnerský přístup“, který aktivizuje klienta. Akcentují rovněž důležitost znalosti cílové skupiny, která by měla být předpokladem jakéhokoliv systémového opatření. Mezi výzkumnými implikacemi uvádí, že „bez spolupráce a pomoci lidem bez domova v jejich rozvoji, růstu sebevědomí a sebereflexe nelze v řešení této problematiky dosáhnout úspěchu“ (Prudký, 2019, 35). Právě těchto skutečností se týká náš příspěvek. V něm stručně představujeme základní principy sociální práce orientované na potenciály klienta, která patří mezi partnerské přístupy (i když v sociální práci hovoříme spíše o přístupech participativních), a usilujeme o lepší porozumění cílové skupině bezdomovců. Především ale poukazujeme na důležitost podpory silných stránek u bezdomovců, která může zvyšovat efektivitu intervencí.

Teoretická východiska

Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci (FEANTSA) defi-

nuje člověka bez domova i domov jako takový ve třech úrovních – fyzické (možnost využívat prostor k bydlení), sociální (soukromý prostor, kde lze udržovat sociální vztahy) a právní (právo užívat daný prostor) (Edgar, 2004). Se ztrátou domova člověk zároveň ztrácí zázemí, jistotu a sociální kapitál (Vágnerová et al., 2013), bojuje a odolává stigmatizaci, obviňování, opovržení (Geisslerová et al., 2012), což jsou důvody, proč lidé bez domova většinou neparticipují na společenském životě (Průdková, Novotný, 2008). Pro sociální pracovníky představuje tato marginalizovaná skupina značnou výzvu. Musí si klást otázku, jaké by měly být principy intervencí, aby lidé bez domova svou obtížnou životní situaci zvládli pokud možno co nejvíce vlastními silami a dokázali se z ní vymanit.

Jedním z nástrojů může být využití principů sociální práce orientované na silné stránky klienta, jejímž průkopníkem je především Saleebey (1992). Jedná se o poměrně nový přístup v sociální práci, který nečerpá z dřívějších deficitních modelů (jež se zaměřovaly na to, co je u klienta a v jeho prostředí slabé – na dysfunkce a deficity), ale soustředí se na paradigma-tický posun „od slabého k silnému“

(podobný posun vnímáme i v dalších pomáhajících profesích – viz např. rozvoj pozitivní psychologie). Sociální práce zaměřená na potenciály neignoruje slabé stránky klienta, ale zaměřuje se především na silné stránky, které klientu dodávají sílu a pomáhají mu dosáhnout požadovanou změnu (Hammond, Zimmerman, 2012), protože každý člověk má schopnosti a vnitřní zdroje, které mu pomáhají čelit výzvám (Brun, Rapp, 2001). Důležité je participativní posouzení situace klienta (Navrátil, 2018; Navrátilová, 2018), vnímat příběh klienta, jeho vlastní pohled na situaci ve snaze posilovat jeho naději a odvalu (Van Wormer, 2001 in Healy, 2014), přičemž jedním z cílů intervence je ukázat klientovi nové možnosti, kterými disponuje, ale doposud je nedokázal využít.

Zaměření na silné stránky a jejich podporu pomáhá klientům zvládat i nepříznivé životní okolnosti (Punová, 2014, 2020). V rámci tohoto přístupu je kladen velký důraz na zmocnění klienta, které je považováno za způsob, jenž mu pomáhá využít aktiva, definovat bariéry a dát do souladu vnitřní a vnější zdroje (Saleebey, 2000). Charakteristickým znakem zmocnění je aktivizace a spoluzodpovědnost klienta na řešení vlastní situace. Pomocí zmocnění klienti získávají kontrolu nad vlastním životem a tak dokáží legitimní cestou překonávat překážky (Navrátil, 2001). Role profesionála spočívá v rozvoji vnímavosti klienta vůči zdrojům a v doprovázení k tomu, aby je využil. Zároveň iniciuje, aby klient reflektoval také bariéry jejich využití. Základní východisko je, že ať už je člověk v sebevíce náročné situaci, vždy má své potenciály, vždy lze nalézt něco, na čem lze stavět pozitivní vývoj. Mohou to být také touhy, vize a naděje. Ostatně jak uvádí Seligman (2000), lidský potenciál lze nejlépe využít nikoliv tehdy, když se člověku daří, ale naopak v těžkých chvílích života, kdy svůj potenciál skutečně potřebuje.

Metodologie

Výzkum vycházel z kvalitativní strategie, cílem bylo hloubkové porozumění danému jevu (Hendl, 2016). Byl realizován pomocí techniky polostrukturovaných hloubkových rozhovorů. Tento typ rozhovoru má předem určené otázky (Švaříček, 2007, in Švaříček, Šedřová a kol., 2007), ale zároveň poskytuje prostor na další vyjasňující otázky či úpravy otázky na základě vývoje rozhovoru (Gavora, 2008). Cílem výzkumu bylo zodpovědět hlavní výzk. otázku: „*Jaký je postoj sociálních pracovníků pracujících s lidmi bez domova ve vybrané organizaci k využívání silných stránek klienta?*“ Pro její zodpovězení byly stanoveny tři dílčí výzkumné otázky (dále DVO), které vyplývaly z tříložkového konceptu postoje:

1. DVO: „*Jaký je postoj sociálních pracovníků pracujících s lidmi bez domova ve vybrané organizaci k využívání silných stránek klienta v rámci kognitivní složky postoje?*“ Cílem bylo zjistit vnímání pracovníků, jejich myšlenky, názory a představy v souvislosti s daným tématem.

2. DVO: „*Jaký je postoj sociálních pracovníků pracujících s lidmi bez domova ve vybrané organizaci k využívání silných stránek klienta v rámci emoční složky postoje?*“ Pozornost v rámci této DVO byla zaměřena na prožívání pozitivních a negativních emocí pracovníka v souvislosti s využíváním silných stránek klienta a také na to, jaký to může mít dopad na práci s klientem.

3. DVO: „*Jak působí kognitivní a emoční složka na behaviorální složku postoje sociálních pracovníků pracujících s lidmi bez domova ve vybrané organizaci k využívání silných stránek klienta?*“ Zde bylo cílem zjistit, jak pracovníci jednají v oblasti využívání silných stránek klientů.

Informační partneři byli vybráni na základě záměrného výběru, základním kritériem výběru bylo dosažení II. stupně VŠ vzdělání v sociální práci, minimálně roční aktivní sociální práce s lidmi bez domova a ochota participovat na výzkumu. Průměrná délka praxe informantů byla 2,2 roku. Výzkum byl realizován v jedné organizaci s 5 sociálními pracovníci z terénní sociální služby a 2 sociálními pracovníci z integračního centra. Uvědomujeme si, že absence mužského pohledu může být limitujícím faktorem. Nicméně v době jeho realizace byly v organizaci zaměstnány pouze ženy. Rovněž nebylo možné zapojit do výzkumu více participantů, protože v organizaci víc kvalifikovaných sociálních pracovníků nepracuje. Průměrná délka rozhovoru byla 65 minut. Pro zpracování získaných dat byla využita technika doslovné transkripce, která umožnila eliminovat výskyt subjektivního hodnocení a interpretace dat. Následně proběhla analýza prostřednictvím otevřeného a axiálního kódování v prostředí programu ATLAS.ti.

Jak pracovníci vnímají využívání silných stránek klientů

V rámci kognitivní složky postoje jsme zkoumali, jak pracovníci o tématice uvažují, s jakými představami a názory ji mají spojenou. Respondenti výzkumu hovořili o pozitivních vlastnostech, zdrojích a kapacitách, kterými jedinec disponuje a díky kterým se odlišuje od druhých. V kontextu osob bez domova vnímali různé silné stránky, které jim pomáhají přežít a nějakým způsobem fungovat [Velmi obdivuji, jak se jim daří přizpůsobit okolnostem, přežívat každý den. (SP6); zkratka SP označuje sociálního pracovníka; jejich citáty jsou zde uváděny kurzívou a jsou v několika

případech drobně zredigovány za účelem snazší srozumitelnosti]. Právě vůli a schopnost přežít uváděli pracovníci jako nejčastější silnou stránku a dále uváděli s ní související vlastnosti jako vynalézavost, odolnost, zodpovědnost, vytrvalost, cílevědomost. V této souvislosti hovořili i o manipulaci, která bývá sice spojována s negativním hodnocením, u bezdomovců ji ale vnímali jako pozitivní [... jdou si za svým, tlačí na pílu, na lidi, někdy dá se říct, že manipulace, ale oni to vlastně dokáží využít na to, aby přežili. (SP4)].

Pracovníci se také vyjadřovali k tomu, jak vnímají využívání silných stránek klientů. Ukázalo se, že jej považují za přínosné a to především v oblasti aktivizace a zvýšení sebedůvěry klientů [Každý člověk, když něco řeší v životě, se potřebuje o něco opřít, tak to má být ta silná stránka člověka. Je potřebné o ní vědět a je potřebné ji vyzdvihnout do popředí nebo s ní pracovat. (SP7)]. Zároveň poukazovali na to, že lze tímto způsobem spustit proces trvalejší změny u klienta [Když nastane nějaká změna, je trvalejší, než když silné stránky nevyužíváme. Vlastně jeden úspěch vede k druhému a to vede k nějaké trvalé změně. (SP2)]. Zároveň pracovníci uváděli, že využívání silných stránek může přinést i negativa. Ta mohou vycházet z nesprávného postupu sociálního pracovníka v důsledku neznalosti metody [Když on je dobrý v manipulaci a ty nejsi dobrá v odolnosti, tak se ti to pětinásobně vymstí. (SP2)]. Někdy může dojít také k opačnému efektu intervence, než pracovník očekával [Nepřechválit ho. Nevnímat to uměle, neříkat tomu klientovi úplně superlativy, že jste jako nejlepší a podobně, tím by mohl dostat nereálný obraz o sobě. (SP5)].

S jakými emocemi mají sociální pracovníci spojeny silné stránky klientů

Sociální pracovníci hovořili o pozitivních i negativních emocích. U těch pozitivních shodně zmiňovali radost [Já se těším z toho, že když jakkoliv ten člověk uvidí tu silnou stránku, že jedna věc je, že ji vidím já, ale že když ji vidí on a v něčem ji využívá, mám z toho velkou radost. (SP68)]. Radost také pramení z vědomí, že využívání silných stránek má smysl a význam. Zároveň sociální pracovníci hovořili také o svém rozhořčení, které pociťují například tehdy, když je klient v rámci využití svých potenciálů pasivní [Mne irituje, když častokrát vím, že tento klient na něco má, ale nedělá to; má na to predispozice a sám si je toho vědomý, ale je v tom lenivý. (SP5)]. Jiný pracovník hovořil o rozhořčení, které pociťuje v souvislosti s manipulací klienta [Může to být klidné i hněv, když mne jeho silná stránka zrovna vytáčí. (SP7)].

Tak, jako se liší intenzita prožívaných emocí, tak se také liší jejich dopad na práci s klienty. Pracovníci uváděli, že využívání potenciálů má pozitivní dopad nejen na klienty, ale i na ně samotné [I mně to dodává něco pozitivního: že ty silné stránky se začínají objevovat, začínáme je vidět oba dva, že to člověka jakoby popože (SP2)]. Zároveň uváděli, že mají radost v souvislosti s klienty, kterým se daří rozvíjet své potenciály a vede je to k větší motivaci při práci s nimi. V souvislosti s negativním dopadem emocí uváděli, že někdy může exprese emocí blokovat hlubší spolupráci s klientem (např. může být zahlcen emocemi pracovníka, nemusí je chápat). Někteří pracovníci naopak uváděli, že způsob, jakým prožívají emoce, nemá žádný dopad na jejich práci s klienty. Ať už v důsledku toho, že si hlídají, aby tomu tak bylo [Snažím se být neutrálně naladěná. (SP5)], nebo se domnívají, že jsou dostatečně „imunní“ vůči emoční expresi.

Jakým způsobem pracovníci využívají silné stránky klientů

Pracovníci uváděli, že potenciály klientů využívají v rámci různých intervenčních metod, především při motivačních a poradenských rozhovorech s klienty. Motivační rozhovor považují v kontextu práce s potenciály za důležitý v tom, že se mohou v jeho rámci zaměřit na motivaci klienta ke změně [Motivujete člověka k něčemu malému a tím ho vedeme, tím hlavně posilujeme krok dál a někdy možná uvidí i dva kroky dopředu (SP2)]. Jak upozorňuje SP4, někdy to může být bizarní, nejmenší cíl.

V rámci sociálního poradenství se dle svých slov pracovníci snaží potenciály klienta identifikovat, pomáhat mu, aby si je uvědomil a na základě toho jednal [Nejprve zjistit, jaké zdroje ten člověk má, až na základě toho něco vymýšlet, nějaký další krok. (SP4)]. Pokud dle informantů klient nemá dostatečné informace o svých potenciálech, brání to procesu jeho změny (srov. Hammond, Zimmerman, 2012 – viz Teoretická východiska). A když pozná i své možnosti, pak je může využívat při dosahování svých cílů [Klienta poznat, nalézt jeho silné stránky, v čem funguje a nalézt věc, kterou by chtěl nebo potřeboval změnit, aby si dokázal zlepšit kvalitu života. (SP1)]. SP5 v této souvislosti upozornil na důležitost participace klienta [Klient má právo na své rozhodnutí a spíše je potřeba jej podporovat v tom, co chce on sám.]

Součástí využívání potenciálů při práci s klienty je také jejich zmocňování (Navrátil, 2001) a oceňování. Zmocňování probíhá skrze podporu klienta i jeho cílů, kdy pracovník usiluje o jeho aktivizaci [I když to byla miniaturní věc, zvednutí telefonu a představení se jen jménem, protože nedokáže dopovědět větu, tak to bylo oceňo-

váním toho, co zvládl. Tímto docílím toho, že má člověk pocit zodpovědnosti za řešení, je to jeho vlastní [výkon], je toho schopný: je to podpora sebedůvěry, jeho zmocnění. (SP1)]. Právě ocenění toho, co klient dokázal, čím disponuje, je klíčovým prvkem intervencí založených na podpoře potenciálů. Pro pracovníky představuje nástroj, díky kterému dodávají klientům sílu pro zvládnání jejich nepřízní [Například když si klient neuvědomí, že se mu něco podařilo, tak tehdy se mu to snažím pojmenovat, na základě čeho se mu to podařilo, ocenit to – to je také prvořadé. Pak je možné ten cíl s ním hledat. Víím, že něco jsou klientovy silné stránky, tak [je třeba] přiblížit cíl těmto silným stránkám. (SP3)].

Zajímala nás rovněž frekvence využívání potenciálů v rámci intervencí. Zde se ukázalo, že v počátečních fázích intervence pracovníci jako by se silnými stránkami nedokázali pracovat a využívají je až poté, kdy mají s klientem navázán dlouhodobější vztah [Určitě to nemám nastavené tak, že při každém poradenství nebo při úplně každém klientovi [dokážu] pojmenovat nějakou jeho silnou stránku, protože často je ten proces zatím krátký, není ještě výrazně navázaný vztah. (SP5)]. Pracovníci uváděli, že potenciál využívají ve specializovaném sociálním poradenství, kdy se cítí jistější, protože již více znají situaci klienta a mají s ním navázaný vztah.

Závěr

Cílem výzkumu bylo zjistit, jak sociální pracovníci vybrané organizace vnímají problematiku využívání silných stránek klientů v rámci poskytovaných intervencí, s jakými emocemi ji mají spojenou a zda a jakým způsobem tyto potenciály v rámci poskytovaných intervencí využívají. O potřebnosti tématu u bezdomovců svědčí výrok SP2, který uvedl, že bezdomovci jsou natolik specifickou skupinou, že málokdo vlastně v souvislosti s nimi hovoří o silných stránkách.

Empirické šetření ukázalo, že v případě dotazovaných sociálních pracovníků tomu tak není a tematika využívání potenciálů u klientů z řad bezdomovců jim nebyla cizí. Za pozitivní lze považovat, že pracovníci dokázali v kognitivní dimenzi postojů identifikovat celou řadu potenciálů klientů, kterých si u nich váží a dokonce je i obdivují (vůle a schopnost přežít, vynalézavost, odolnost, zodpovědnost, vytrvalost, cílevědomost). Kladným rysem je také skutečnost, že reflektují i možná úskalí související s využitím silných stránek (ať už se jedná např. o neznalost metody či podcenění rizika manipulace od klienta). Taktéž si v rámci emoční složky postojů uvědomují, že práce s potenciály klientů u nich vyvolává různé emoce (radost, rozhořčení), a proto se snaží o jejich regulaci,

aby neměly negativní dopad na intervenci. Ale právě v emoční rovině postojů jsme našly rovněž negativní aspekty, kdy někteří pracovníci hovořili o tom, že jejich emoce nemají žádný dopad na klienty. Může to svědčit o nižší emoční reflexi pracovníků i o méně rozvinuté schopnosti kritického myšlení jako takového. V behaviorální komponentě postojů se ukázalo, že pracovníci využívají potenciály klientů, a to především v rámci motivačních a poradenských rozhovorů s klienty.

Za méně pozitivní považujeme, že pracovníci nemají odvahu pracovat s potenciály klientů od počáteční fáze intervence (např. prostřednictvím vstupního posouzení), ale využívají je až poté, kdy s nimi mají navázán intenzivnější vztah. Je otázkou, jakým způsobem tedy posuzují situaci klienta, když se od prvopočátku nezměřují na jeho zdroje, kapacity, vize a možnosti, na nichž lze dle tohoto přístupu stavět a jež jsou pro úspěch intervence klíčové. Na těchto výsledcích se ukazuje, že využití sociální práce orientované na silné stránky klientů není v praxi vždy jednoduché a na pracovníky může klást nemalé nároky. Tato empirická zjištění nelze z hlediska charakteru použité metody zobecňovat na celou populaci sociálních pracovníků, kteří pracují s bezdomovci, snaží se přispět k porozumění problematice z pohledu pracovníků jedné organizace.

Na základě našeho výzkumu doporučujeme rozvíjet u sociálních pracovníků reflexivitu v emoční oblasti a zahrnout problematiku potenciálů klienta již do vstupních fází posouzení jeho situace. Rovněž navrhuje v rámci intervencí více akcentovat možnost podpory zapojení klientů v aktivitách, které by jim umožňovaly osvojování si takových kompetencí a rolí, díky nimž by se mohli učit aktivitám souvisejícím s rozvojem jejich potenciálu (jako např. „divadlo utlačovaných“, sportovní utkání, sebereprezentace ve sdělovacích prostředcích atd.).

Literatura

- BRUN, C., RAPP, C. 2001. Strengths-based case management: Individuals' perspectives on strengths and the case manager relationship. In: *Social Work* 46(3), 278–88.
- EDGAR, B., (et al.). 2004. Third Review of Statistics on Homelessness in Europe: Developing an Operational Definition of Homelessness. Brusel: FEANTSA.
- GAVORA, P. 2008. Úvod do pedagogického výzkumu. Bratislava: Univerzita Komenského.
- GEISLEROVÁ, E. (et al.). 2012. Mít přehled: průvodce informačními a poradenskými službami pro mládež v ČR. Praha: Národní institut dětí a mládeže Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy.
- HAMMOND, W., ZIMMERMAN, R. 2012. A strengths-based perspective. A report for resiliency initiatives.
- HEALY, K. 2014. Social work theories in context: creating frameworks for practice. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- HENDL, J. 2016. Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace. Praha: Portál.

NAVRÁTIL, P. 2018. Epistemické diskursy „vysvětlení“ a „porozumění“ v modelech posouzení životní situace. In: *Sociální práce / Sociální práce*, 18(6), 5–25.

NAVRÁTIL, P. 2001. Teorie a metody sociální práce. Brno: Zeman.

NAVRÁTILOVÁ, J. 2018. Využití capability přístupu při posouzení dětského well-beingu. In: *Sociální práce / Sociální práce*, 18(6), 65–78.

PRUDKÝ, L. Řešení návratu lidí bez domova do bydlení. *Fórum sociální politiky*. 2019, roč. 13, č. 5, s. 31–36.

PRŮDKOVÁ, T., NOVOTNÝ, P. 2008. Bezdomovec-tví. Praha: Triton.

PUNOVÁ, M. *Resilience aneb příznivý vývoj navedení nepříznivým okolnostem*. In: PUNOVÁ, M., NAVRÁTILOVÁ, J. (et al.). Praktické vzdělávání v sociální práci optikou konceptu resilience. Brno: Masarykova univerzita.

PUNOVÁ, M. 2020. Využití silných stránek jedinců v rámci sociální práce. In: Kallová, N.; Lukšík, I. (eds.). *Kvalita života a kvalita vztahů*. Zborník z konferencie Potrebujeme pozitivne mysliet, citiť

a konaf? Bratislava: Ústav výskumu sociálnej komunikácie Slovenskej akadémie vied, s. 79–90.

SALEEBEY, D. 1992. *The Strengths perspective in social work practice*. New York: Longman.

SALEEBEY, D. 2000. Power in The People: Strengths and Hope. In *Advances in Social Work*, roč. 1, č. 2, s. 127–136.

ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. a kol. 2007. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: pravidla hry. Praha: Portál.

TŘEŠŇÁK, P. 2019. Je vděčnost klíčem ke štěstí? Výprava do říše pozitivní psychologie. *Respekt*, č. 51–52, s. 15–19.

VÁGNEROVÁ, M. (et al.). 2013. Bezdomovec-tví jako alternativní existence mladých lidí. 1. vyd. Praha: Karolinum.

PhDr. Monika Punová, Ph.D.

(punova@apps.fss.muni.cz) je odbornou asistentkou na Katedře sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií

Masarykovy univerzity (Department of social policy and social work, Faculty of social studies, Masaryk University), Joštova 218/10, 602 00 Brno, Česká republika. Zaměřuje se na téma odolnosti a jejího zvyšování u studentů, sociálních pracovníků a vybraných rizikových skupin. Poskytuje supervize v organizacích sociálních služeb.

Mgr. Magdaléna Danková

(m.dankova226@gmail.com) vystudovala sociální práci na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Od roku 2015 působila jako terénní sociální pracovník, od roku 2019 je koordinátorkou denního nízkoprahového centra pro lidi bez domova v neziskové organizaci v Bratislavě.

Diskuse

Jakou reformu penzí pro ČR a proč?¹

Jaroslav Šulc – Radim Valenčík

Článek se zabývá penzijní reformou v České republice. Současný stav diskuse vidí jako příležitost pro ekonomickou teorii, která se může odpoutat od zájmového a ideologického pozadí názorových střetů a přispět k nalezení efektivního a sociálně co možná nejspravedlivějšího řešení. Cílem příspěvku je upozornit na rizika některých přístupů, pokusit se modelově kvantifikovat některé alternativy a ukázat širší kontext reformy penzijního systému. Autoři navrhují využití tzv. postgraduální nadstavby systému průběžného důchodového pojištění, tedy využití dosud ladem ležících možností, které by efektivněji konstruovaný systém mohl nabídnout osobám v předdůchodovém věku, ale zejména lidem, kterým podle zákona již vznikl nárok na starobní důchod. Předložený návrh akcentuje možnosti prodloužení doby produktivního uplatnění člověka na profesních trzích s posílením tomu odpovídajících motivačních prvků i v systému zdravotního pojištění. Podle autorů má jejich koncept potenciál nejen výrazně vylepšovat příjmovou bilanci budoucích penzistů, ale také tlumit negativní dopady nastupující demografické krize do veřejných financí, a to již v této dekádě.

Úvod

Na pořad dne se v ČR opět dostala další etapa penzijní reformy směřující tentokrát k transformaci dnešního systému státních penzí do vytvoření jak „nultého“ pilíře (jednotné testované penzijní dávky), tak k posílení motivační role prvního pilíře prodloužením doby produktivního uplatnění člověka na profesních trzích. Cenným výchozím příspěvkem doporučujícím akční přístup je článek Jaroslava Vostatka v prvním letošním čísle Fóra sociální politiky (Vostatek 2020). Navrhuje tzv. „malou“ a „velkou“ reformu – tedy čím začít a jak pokračovat (zejména s využitím rakouského modelu a rakouských zkušeností). Námí zde předložený přístup navazuje na Vostatkův text a jde ještě dál. Nejdříve stručně shrneme prozatímní hlavní přístupy k dané problematice.

1. Čtyři hlavní pozice

Diskuse na téma další fáze penzijní reformy vede k vytvoření čtyř názorových skupin:

a) *Konzervativní politici* (i někteří politici orientovaní levicově) zpochybňují nutnost zásadnějších změn a připouštějí jen parametrické úpravy. Ty však výsledně směřují k většímu rovnostářství a výraznější valorizaci důchodů, a to i za cenu jejich částečného dofinancování z daňových zdrojů. Nepřipouštějí prodloužení doby odchodu do důchodu s argumentem, že stávající demografický vývoj nabízí finanční udržitelnost důchodové bilance nejméně do roku 2035.

b) *Část odborníků vychází z principu předběžné opatrnosti a ze skutečnosti, že penzijní systém se vyznačuje značnou setrvačností*. Navrhují paušální prodloužení doby odchodu do důchodu (až nad 67 let)

vázané na dlouhodobou tendenci prodloužení očekávané doby dožití mužů i žen. Jakkoliv by to vedlo ke snížení tlaku na veřejné finance, jedná se o poměrně nepopulární návrh, byť je podporován i částí státní administrativy.

c) *Jiná část odborníků navrhuje vyšší motivaci k individuálnímu prodloužení doby odchodu do důchodu, a to podle fyzických i duševních dispozic konkrétního člověka a možností jeho profesního uplatnění*. Tato varianta má podporu ministryně práce a sociálních věcí i Komise pro spravedlivé důchody. Hlavním teoretickým představitelem této skupiny, který disponuje nejpropracovanějším konceptem postupné realizace reformy, jehož přístupy a návrhy jsou ovšem ministerskou Komisí pro spravedlivé důchody akceptovány jen částečně, je výše zmíněný Jaroslav Vostatek (Vostatek 2020). Dlužno konstatovat, že ne všichni z této názorové

skupiny zcela přijímají obsah a také širší kontext Vostatkovy skutečně komplexní reformy penzijního zabezpečení a penzijního pojištění, protože v této podobě by si spíše než „penzijní reforma“ zasluhovala označení „penzijní revoluce“.

d) *Konečně je tu skupina představitelů především finanční sféry, která by chtěla oživit myšlenku opětovného zavedení druhého, tentokrát již povinného důchodového fondového pilíře.* Vzhledem k negativním zkušenostem je tato skupina v určité defenzivě a spíše kritizuje ostatní přístupy se zřejmým záměrem připravit půdu pro oživení varianty vyvádění peněz z průběžného veřejného systému do soukromých penzijních fondů (Schillerová 2020).

V této situaci se nabízí velká příležitost pro ekonomickou teorii, která se může odpatat od zájmového a ideologického pozadí názorových střetů a takto přispět k nalezení efektivního a sociálně co možná nejspravedlivějšího řešení, ukázat rizika některých přístupů, pokusit se modelově kvantifikovat některé alternativy a ukázat širší kontext reformy penzijního systému. A to bez teoretického nadhledu k chápání reformy nelze.

2. Paušální, nebo individuální prodloužení doby odchodu do důchodu?

Když víme, že se zatím v ČR prodlužuje doba dožití, tak je nutné opakovaně hledat optimální poměr mezi lidmi v produktivním věku – většinou výdělečně činnými osobami (zaměstnanci, podnikateli vč. OSVČ) a osobami, které v důsledku zestárnutí mohou (či musí) přestat být výdělečně činnými. Přejdou do fáze, kdy budou pobírat starobní důchod, případně – v podstatně větším počtu než dosud – i příjem z „přesluhování“, či vůbec odchod do důchodu odsunou na později.

Ptejme se: získají veřejné finance vyšší příjmy tím, že se stát pokusí z každého člověka platícího odvody na sociální pojištění individuálně vytěžit co nejvíce prostřednictvím paušálního prodloužení doby odchodu do důchodu (jako dosud), nebo tím, že podstatně komplexně zvýší motivaci lidí k dobrovolnému prodloužení doby jejich dobrovolného produktivního (výdělečného) uplatnění? A to nad současnou bonifikaci, která má podobu buď 0,4 % z výpočetního základu za každých 360 odpracovaných dnů v kalendářním roce v případě souběhu důchodu a platu, nebo se tomu, kdo na důchod nárok sice již má, ale nevyžívá ho a dál pracuje, za každých 90 dnů zaměstnání navyšuje výměra o 1,5 % Níže se pokusíme o porovnání.

Dlužno předeslat, že případný odsun okamžiku pobírání starobního důchodu je u každého člověka složitým rozhodnutím. Musí být v souladu s jeho individuálním

fyzickým a duševním stavem, reálnou možností udržet se na trhu práce v zamýšlené pozici a profesi, ale v neposlední řadě i s dosaženou finanční situací (včetně úspor) a jejím výhledem. Tedy i s představou o podobě zhruba poslední čtvrtiny vlastního života.

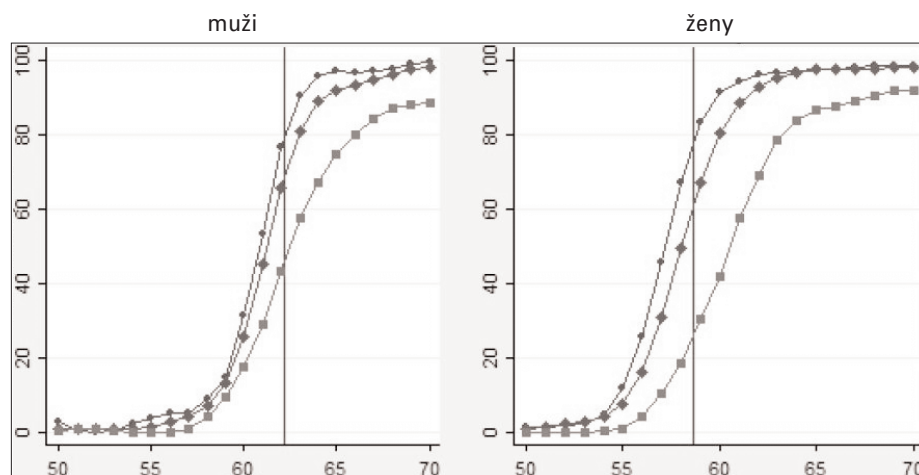
Zaměříme se na identifikování nejvýznamnějších přínosů přístupu, který by více motivoval k prodloužení doby produktivního uplatnění člověka na profesních trzích, zejména na:

- srovnání s tradičním přístupem posunu hranice věku odchodu do důchodu, když víme, že to vyvolává negativní reakce (naposledy Ruská federace či Francie), byť opakovat tento přístup doporučuje mj. Národní rozpočtová rada. Oproti tomu vystupují zastánci zvýšení motivační role penzijního systému k dobrovolnému individuálnímu prodloužení doby výdělečného uplatnění (např. Šatava 2015, srov. též Montizaan, Fouarge, Grip 2013, Vermeer 2015 a nověji z jiné části světa Nakazawa 2019).
- využití některých možností spojených s realizací reformy „rakouského typu“ navrhované J. Vostatkem (2020), které poskytují zavedení postgraduální nadstavby penzijního systému (Mertl a kol. 2018, 2019).
- řešení problematiky „vytěšňovacího efektu“ v oblasti penzijního systému, tj. aby prodloužení doby produktivního uplatnění neomezovalo možnost zaměstnání mladších osob, viz Analýza Průmyslu 4.0 a význam tvůrčích týmů s důrazem na interdisciplinární a mezigenerační spolupráce (Říhová a kol. 2019).
- prezentaci širšího kontextu reformy v užším smyslu (návaznost na reformu zdravotního pojištění) i v širším smyslu návaznost na změnu charakteru ekonomického růstu (viz Valeník et al. 2014, 2015, 2017, 2018 či Vostatek 2020).

Spor o to, zda zabezpečit dlouhodobou udržitelnost průběžného penzijního systému mimo jiné prodloužením věku odchodu do důchodu (vedle toho existují i jiné možnosti změn parametrů), nebo posílením motivační funkce penzijního systému k dobrovolnému prodloužení doby výdělečné činnosti, patří trvale mezi nejvíce vyostřené.

Velmi cenným argumentačním příspěvkem je kupodivu málo zmiňovaná studie J. Šatavy (2015), kde se ve shrnutí mj. uvádí (citujeme závěry studie a tučně zvýrazňujeme podle nás to nejdůležitější): „Česká republika dosud reagovala na zhoršující se demografickou situaci zejména zvyšováním důchodového věku. To zvyšuje poměr pracujících vůči důchodcům, protože zdraví lidé jsou zvyklí pracovat až do dosažení důchodového věku. Tato politika ovšem nepomáhá zvyšovat nízkou míru zaměstnanosti českých starobních důchodců... Sedmdesát až osmdesát procent starobních důchodců uvádí, že opustili trh práce a stali se ekonomicky neaktivní dobrovolně. V období, kdy odcházeli do důchodu, netrpěli žádnými zdravotními problémy ani neměli problém s udržení práce. Zvýšení podílu osob se zdravotním omezením nebo problémy se zaměstnatelností ve věkových kohortách v blízkosti důchodového věku nemohou vysvětlit náhlý odchod téměř celých těchto kohort v tomto období do ekonomické neaktivity... Většina důchodců je totiž schopná pracovat, ale není k práci dostatečně motivována... Mezinárodní srovnání ukazují, že je reálné zvýšit míru zaměstnanosti starobních důchodců o více než 20 procentních bodů... Podle našich simulací by zvýšení míry zaměstnanosti o 10 procent ekonomicky neaktivních zdravých starobních důchodců mladších 70 let, způsobené výraznějším institucionálním pobídkám k práci, mohlo zvýšit příjmy státního rozpočtu o 0,3 % až 1,5 %.“ (Šatava 2015, s. 5–6)

Graf 1: Míra ekonomické neaktivity podle věku a vzdělání

Zdroj: Šatava 2015, s. 16

Výše uvedené konstatování je ilustrováno následujícím grafem 1, ze kterého – jak v případě mužské, tak ženské populace, až dosud nabývající hranice důchodového věku poněkud ještě dříve než mužská – je dobře vidět opravdu masivní a hromadný přechod z aktivní do neaktivní fáze. Nebo jinak řečeno – a to mluvou bilance důchodového účtu – přechod z „aktivní“ do „neaktivní fáze“ v reálných číslech fakticky znamená, že se každoročně jeden generační ročník (okolo cca sta tisíc osob) jednoduše „přehoupne“ z pozice plátců odvodů na důchodový účet do pozice bilančně přesně opačné – tatáž asi stovka tisíc osob začne inkasovat své důchodové příjmy. Důchodový účet tak průběžně dostává současně dva nárazy – jednak se mu od každého končícího plátce okamžitě a natrvalo vynulují jeho platby do systému (jako příjmy důchodového účtu), jednak se okamžitě, resp. v následujícím měsíci po odchodu do důchodu – ale mnohem výrazněji, zhruba trojnásobně v přepočtu na jednoho nového penzistu – zvýší výdaje.

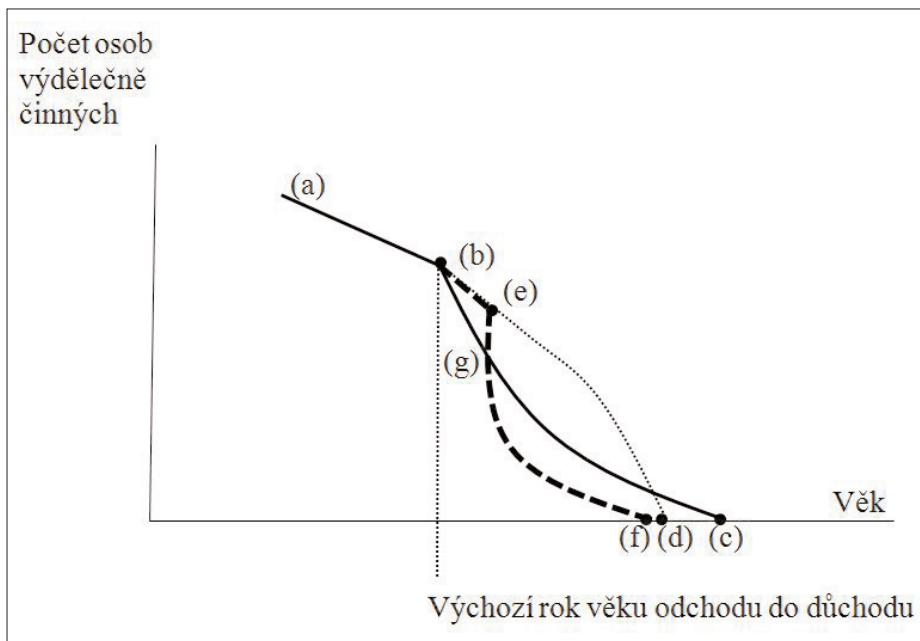
Na horizontální ose grafu 1 je věk zhruba půldruhé dekády před penzí a zhruba první dekáda penzijního věku, na vertikální míra neaktivity v procentech. V levé části grafu 1 je zachycen přesun do důchodu u kohorty mužů, v pravé u žen. Křivka nejvíce vlevo se vztahuje k občanům se základním vzděláním, prostřední křivka k občanům se středním vzděláním a křivka nejvíce vpravo k občanům s vysokoškolským vzděláním.

Společným jmenovatelem průběhu křivek mužů a žen se základním a středním vzděláním je s blížícím se 70 rokem věku rychlá konvergence ke stoprocentní ekonomické neaktivitě (prakticky již nikdo není výdělečně činný), jen u vysokoškolačků/vysokoškolaček křivka tenduje k cca desetiprocentní míře zaměstnanosti osob v této věkové skupině (u mužů poněkud nad, kdežto u žen mírně pod deset procent).

Návazně ukážeme několik vlastních grafů, ve kterých lze názorně vyjádřit, o co vlastně ve výše uvedeném sporu jde: Zda – v první variantě – postupovat jako až dosud, tedy prodloužit dobu odchodu do důchodu povinně všem administrativní cestou (novelou zákona o důchodovém pojištění), nebo zvážit druhou variantu, a – opět novelou zákona, tentokrát daňového – citelně (oproti dnešku) posílit motivaci k dobrovolnému prodloužení si doby svého produktivního (výdělečného) uplatnění.

Je zřejmé, že druhá varianta předpokládá posílení finanční solidarity mezi těmi, kteří mohou a chtějí být i ve vyšším věku produktivně činní, a těmi, kteří z různých důvodů produktivně již činní být nemohou a přechod k doživotnímu čerpání starobní penze od okamžiku nabytí nároku (ne-li

Graf 2: Schematické porovnání stávajícího stavu s návrhem dopadů novely zákona zakotvujícího prodloužení doby produktivního uplatnění posunem věku odchodu do důchodu

zvolit dokonce variantu předčasného důchodu) je pro ně jediná alternativa.

Obě varianty lze ilustrovat na grafech.

Legenda ke grafu 2:

Křivka (a)(b) popisuje pokles zaměstnanosti osob od určitého věku (od cca 50 let až do doby odchodu do penze) v důsledku stárnutí, a tudíž fyziologickou neschopnost držet požadované pracovní tempo (zejména v manuálních profesích).

Bod (b) je administrativní hranice stávajícího odchodu do důchodu (v současné době přes 63 let a zastropovaná na výši 65 let).

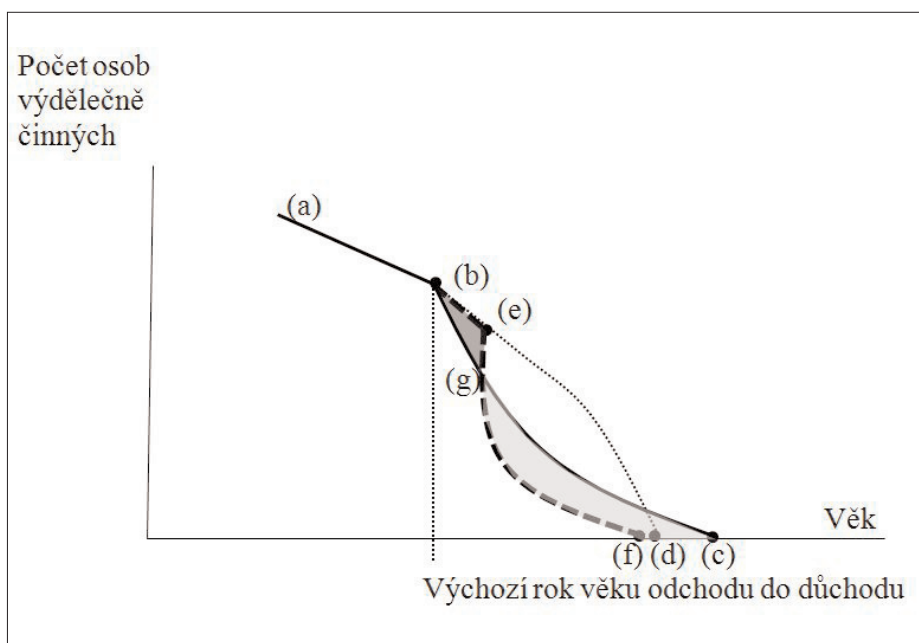
Křivka (b)(c) zhruba ilustruje současný stav, kdy po dosažení hranice věku nároku odchodu do důchodu poměrně rychle klesá celkový počet výdělečně činných, což bylo vidět již v grafu 1. Mezinárodní srovnání však ukazují, že tento pokles je (bez ohledu na konkrétní hodnotu věku nároku odchodu do důchodu) mnohem strmější v ČR než v ostatních zemích. To je základ znepokojivé hypotézy, že **v tuzemsku je motivace k pokračování ve výdělečné činnosti po dosažení/překročení hranice věku odchodu do důchodu nastavena nejspíš chybně, daleko od optima**. Na tom nic nemění již konstatovaný fakt, že zhruba desetina vysokoškolačků/vysokoškolaček dál i po dosažení důchodového věku zůstává výdělečně činná (běžně to je v lékařských či obecněji ve vědeckých oborech, u učitelů, řídicích pracovníků, mnoha nemanuálních OSVČ apod.).

Tečkováná křivka (b)(e)(d) naznačuje hypotetický stav v případě, pokud by vůbec hranice důchodového věku nastavena zásadě nebyla a lidé by ukončovali své pracovní aktivity hlavně podle svých fyziologických kapacit v daném věku a míry svého individuálního finančního zabezpečení pro stáří. Je to logika zakotvená například ve švédské podobě penzijního systému NDC. V reálu by ovšem byla celková křivka posunutá zřejmě nepatrně dolů, a to již i před výchozím bodem (a), tím spíše v následujících letech (b)(e) i (d). Rozdíly by – jak ukazují švédská data – nemusely být však nijak markantní.

Přerušovaná křivka (b)(e)(f) popisuje to, k čemu by nejspíše došlo po paušálním prodloužení hranice odchodu do důchodu. Zpočátku by počet výdělečně činných klesal po křivce (b)(e), kdy (e) je nová, zvýšená hranice odchodu do důchodu, to znamená pomaleji než za dřívějšího stavu (b)(c), pak by však začala klesat strměji, což znázorňuje část (e)(f) křivky. Prodloužení doby odchodu do důchodu by totiž s největší pravděpodobností snížilo individuální motivaci k prodloužení doby produktivního uplatnění – viz mj. Montizaan, Fouarge, Grip (2013).

Bod (g) pak označuje bod zvratu, kdy se počet osob odcházejících do důchodu podle současné úpravy (b)(c) bude početně rovnat počtu osob odcházejících do důchodu (e)(f) po prodloužení věku odchodu do důchodu. Destruktivní vliv na ztrátu společenské efektivnosti popisuje graf 3, kdy se fakticky porovnávají dva integrály (b)(e)(g) a (f)(c)(g).

Graf 3: Stávající stav oproti paušálnímu, vynucenému, administrativnímu prodloužení doby odchodu do důchodu

Legenda ke grafu 3:

Hypotézu, že plocha (b)(e)(g) je podstatně menší než plocha (f)(c)(g), by jistě bylo záhodno otestovat na expertně odhadnutých datech. Zdá se, že tmavší plocha (b)(e)(g), odhadující prostor pro *krátkodobý efekt* ze zvýšení počtu osob v důsledku prodloužení doby odchodu do důchodu, by mohla mít následující podobu: v *krátkém období* (například po prodloužení o dva roky – z dnešních 65 na potenciálních 67 let s náběhem někdy po roce 2035) by tato „prodloužená doba“ mohla na konto příjmů důchodového účtu přinést cca 24 odvodů od každého srovnatelně déle pracujícího člověka. Jejich počet odhaduje Národní rozpočtová rada na až 5 % (NRR 2019, s. 45).

Světlejší plocha (f)(c)(g) naproti tomu znázorňuje potenciál *dlouhodobého efektu*: Snížení počtu osob ochotných dál pracovat je možné připsat nejen důsledku snížení motivační role systému na prodloužení doby produktivního uplatnění ve srovnání s předchozí variantou, ale bude též zohledňovat fakt vyšší nezaměstnanosti a invalidity – oba handicap s věkem narůstají.

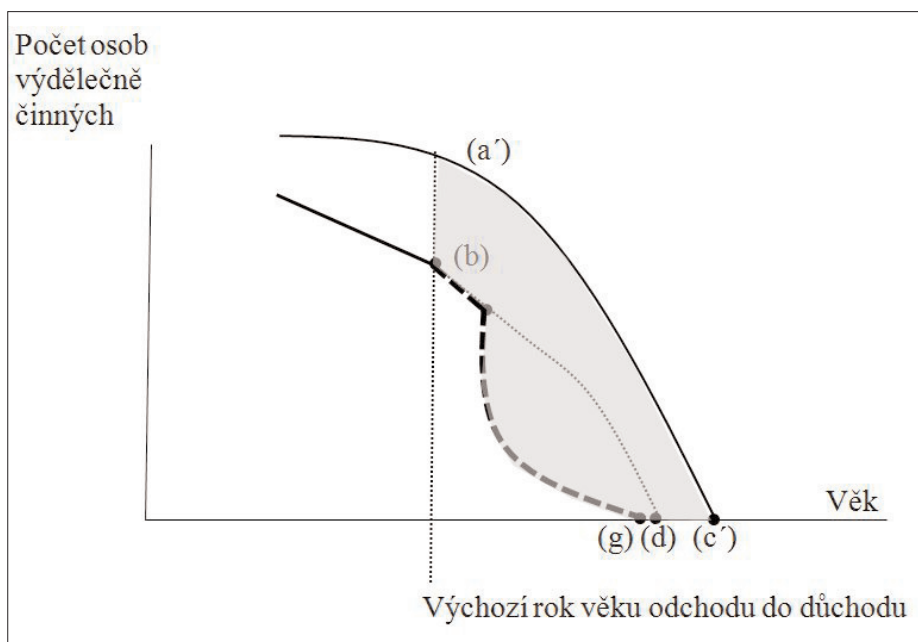
Velmi pravděpodobně (což je nutno ještě dále ověřit nepřímými indikátory) by byl celkový efekt administrativního prodloužení doby odchodu do důchodu záporný i z čistě ekonomického hlediska, a to možná i několikanásobně. Především proto, že povinné prodloužení doby odchodu do důchodu by vedlo k výraznému oslabení motivací k prodloužení doby dalšího výdělečného uplatnění značné části osob v důchodovém věku „poté“, a tedy ke strmějšímu poklesu zaměstnanosti těchto osob. Oproti tomu lze postavit variantu dobrovolného prodloužení doby produktivního uplatnění.

vém věku „poté“, a tedy ke strmějšímu poklesu zaměstnanosti těchto osob. Oproti tomu lze postavit variantu dobrovolného prodloužení doby produktivního uplatnění.

Legenda ke grafu 4:

V grafu 4 křivka (a')(c') ukazuje efekt zvýšení motivační role penzijního systému k prodloužení doby produktivního uplatnění. Motivace k prodloužení doby produktivního uplatnění však působí

Graf 4: Stávající stav oproti prodloužení doby odchodu do důchodu založenému na zvýšení motivační funkce penzijního systému

i zpětně, takže počet osob výdělečně činných v době dosažení důchodového věku je vyšší.

Pokud bychom místo počtu osob uvažovali jejich příjmy, byl by efekt ještě výraznější, protože efekty motivovaného prodloužení doby produktivního uplatnění by působily zejména na osoby s vyššími příjmy. Dochází přitom jak k prodloužení horizontu, tak i zenitu produktivního uplatnění – modelové propočty by jistě nebylo obtížné simulovat.

Potenciální rozdíl mezi paušálním vynuceným a dobrovolným prodloužením doby odchodu do důchodu pod vlivem motivací zabudovaných do systému vyjadřuje názorně šedá plocha (a')(c')(g)(b) v grafu 4.

Očekávatelný ekonomický efekt ze zvýšení motivační role penzijního systému – a to i po započtení nemalých nákladů spojených se zvýšenou motivací – by pravděpodobně napomohl zabezpečit (navíc na dobrovolném základě opřeném o jednoduchou a průkaznou individuální kalkulaci přínosů a nákladů pro konkrétní osobu) *trvalou udržitelnost penzijního systému*. Navíc by *tento ekonomický efekt určitě zpevnil ekonomický základ pro financování těch odvětví, která umožňují prodloužit zenit i horizont produktivního uplatnění člověka na profesních trzích*.

Je to zároveň zřejmě jediná schůdná cesta, jak v české ekonomice umožnit víceméně plynulý a plynulý přechod k novému typu ekonomického růstu v etapě Průmyslu 4.0. založenému na rozvoji lidských schopností vyúsťujících do výrazného zvýšení inovačního potenciálu země.

Za všechny jmenujme nastartování růstu role především těch odvětví, která přispívají k nabývání, uchování a uplatnění lidských schopností, což by posouvalo křivku (a')(c') na grafu 4 „severovýchodně“ a dále zpětně zvyšovalo vliv motivační role penzijního systému. *Odtud tvrzení, že na případné možné podoby změn penzijního systému je nutné nahlížet z více úhlů než jen z čistě účetního pohledu bilance důchodového účtu. A nejen to: odtud je nutné začít hledat optimum k nastavení motivace k setrvání ve výdělečné činnosti po dosažení důchodového věku tak, aby z optima profitovali všichni – jak konkrétní fyzické osoby, tak zaměstnavatelé i veřejné finance, o mimoekonomických přínosech ani nemluvě.*

3. Role postgraduální nadstavby penzijního systému v návaznosti na rakouskou reformu

Motivaci lze provést několika způsoby. Z grafu 1 vyplývá, že dosud používaný způsob svou úlohu plní zcela nedostatečně, a je proto načase ho opustit. Při hledání alternativy je inspirací současná podoba rakouského systému penzijních účtů. Na ty se každým rokem připisují roční důchodové nároky vypočtené podle platné penzijní formule a s valorizací důchodových nároků podle růstu mezd (detailněji Vostatek 2020).

V Rakousku se nový systém zavádí ve vlnách – začíná se u nových pojištěnců a pokračuje se deseti navazujícími ročníky narození a až v další vlně se systém rozšiřuje na zbývající klienty

včetně osob v předdůchodovém věku (Vostatek 2020).

Právě koncept postgraduální nadstavby penzijního systému (Mertl a kol. 2018), který je se systémem účtů rakouského typu plně kompatibilní, by umožnil posílit motivační roli systému penzijního pojištění ve vztahu k osobám v předdůchodovém věku, resp. zapojit je do systému v době odchodu do důchodu či dokonce i po něm.

V návaznosti na závěry předchozího textu lze tudíž nadít, že by inspirace rakouským modelem mohla i u nás přinést značné ekonomické efekty. A nejen to: *napomohla by zčásti tlumit hysterii pravidelně vznikající většinou na základě polopravd a spekulací kolem údajně nezvládnutelného schodku budoucího důchodového účtu. Inspirace rakouským modelem by v neposlední řadě pomohla rychleji posílit roli odvětví přispívajících k nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu – viz graf 5.*

Protože právě tato odvětví služeb přispívají k nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu, prodloužují zenit i horizont produktivního uplatnění a zvyšují příjmy osob v poproduktivním věku (a odvody na důchodový účet), navíc umožňují vnést další pohled do diskusí ohledně všech souvislostí rozkladu současného (prvního) pilíře státních penzí na budoucí tzv. *nultý a redukovaný první penzijní pilíř.*

Dodatečné finanční zdroje by například umožnily, aby tzv. *základní jednotná důchodová dávka v nultém pilíři* byla financována částečně z tradičních odvodů do penzijního systému a částečně z daňových efektů nabíhajících právě

zmíněným prodloužením doby produktivního uplatnění.

V této souvislosti je nezbytné se zastavit nad jedním z prvků právě diskutované koncepce tří variant reformy (MPSV 2020), a sice nad *základním důchodem*. Ten je jako „otrávené sousto“ některými kritiky využíván ke zpochybnění realizovatelnosti celé koncepce. Je občas interpretován tak, že *základní důchod* jakožto produkt nultého pilíře bude zprvu ve výši 10,5 tisíce korun. Jednoduchým výpočtem 10,5 tis. Kč krát 12 měsíců krát cca 2,5 milionu seniorů se dostáváme k částce výdajů na *základní důchody* převyšujících nyní cca 300 miliard korun, které by měly být získány z daní (konkrétně nově zavedených korporátních daní). Takový přístup je však jen stěží průchodný a jako takový byl již podroben oprávněné kritice.

Kde je prapůvod omylu? Nejspíše v tom, že již sama zmíněná částka *základního důchodu* 10,5 tisíce korun z nultého pilíře je co do výše početní nesmysl. Jestliže se předpokládá, že „zbytek“ prvního pilíře by měl činit (odhadem) 6 až 8 tisíc korun, pak by měl *celkový minimální důchod* dosáhnout asi 16,5 až 18,5 tisíce korun, což sice není nijak závažná částka (asi polovina průměrné mzdy), ale v současných poměrech je evidentně neprofinancovatelná.

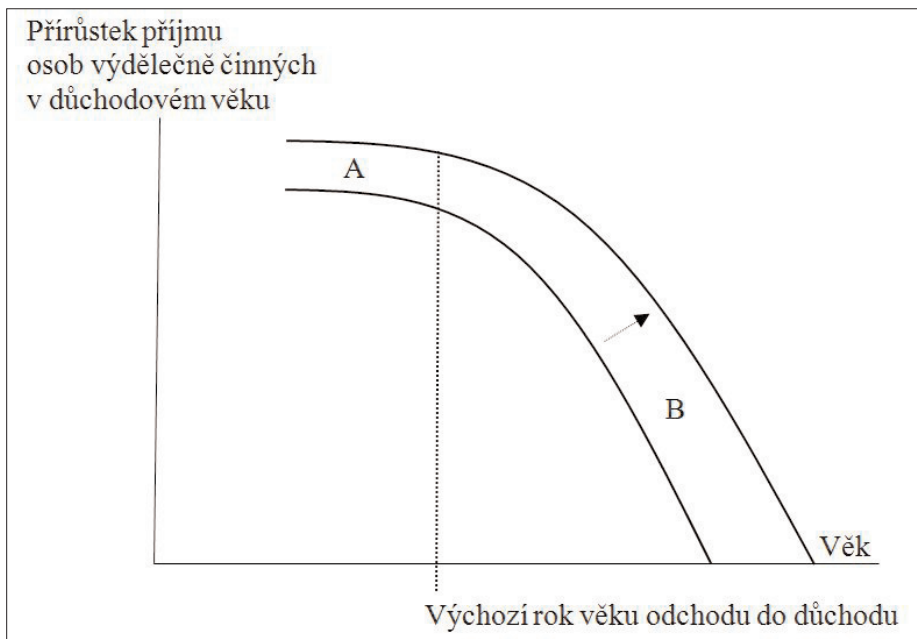
Je nasnadě, že *základní důchod* musíme určit zcela jinak, a sice jako *rozdíl mezi minimálním důchodem, který se rozhodneme nastavit zákonem pro daný rok/dané roky, a celkovou penzijní dávkou, která v plně zásluhovém systému případně tomu, kdo splní podmínky testovaného základního důchodu*. Tuto částku – odhadnutou expertně na 2,5 až 4,5 tisíce korun měsíčně – již lze ufinancovat, a to nejspíše dvoukanalově: částečně z odvodů do penzijního systému a částečně z daňových efektů, které si slibujeme od prodloužení doby produktivního uplatnění člověka, kterou motivační systém vygeneruje.

4. Povinný penzijní pilíř – podstata, výhody a úskalí

Zcela nekonsensuální prosazení povinného penzijního pilíře v roce 2012 jen těsnou většinou hlasů – přes varování tehdejší opozice, že po jejím vítězství v parlamentních volbách systém opt-out v nejkratší možné době opět zruší – napáchalo zjevně mnohem více škod psychologických než reálné finančních, neboť prakticky všem účastníkům byly jejich peníze nějak vráceny, odepsány byly jen *marně vynaložené* náklady na marketing a správní režii.

Proto je nezbytné velmi obezřetně přistupovat k jakýmkoliv dnešním i budoucím nápadům na rehabilitaci konceptu

Graf 5: Efekty odvětví služeb přispívajících k nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu

vícepilířového důchodového systému. Pokusme se o nástin alespoň hlavních výhod.

Pokud budou zdroje druhého pilíře postupně a průběžně generovány příspěvků klientů (a není vyloučena vícekanalová modifikace zdrojů včetně příspěvku „třetích“ osob, nejspíše zaměstnavatelů či jiných donátorů, zejména rodinných příslušníků), tak vždy půjde o tzv. *fondový typ pilíře* (na rozdíl od prvního pilíře, který je *průběžný*). Periodicita bude *nejspíše měsíční* – u klientů, u třetích osob zhusta stejně, ale lze si představit periodicitu i jinou, delší, například roční (příspěvek firmy klientovi až na základě roční účetní auditované závěrky) apod. Placení příspěvků může být *povinné* či *dobrovolné*, a to jak u klientů, tak u třetích osob. Obě varianty mají nikoliv nepodstatné konotace, především ohledně *výše příspěvků*. Zde se nabízí ještě širší varieta vzhledem k dramaticky odlišným charakteristikám jednotlivých věkových kohort uvažovaných plátců.

Inspirací by mohly být informace z dobrovolného pilíře individuálních účtů klientů „starého, byť reformovaného“ penzijního připojištění (s cca 3,3 miliony klientů) a nově nedávno zavedeného důchodového účastnického spoření (cca 1,1 miliony klientů). Právě ve *stanovení výše příspěvků klientů* je jedna z hlavních „genetických vad“ systému a důvod, proč ani zdaleka nenaplnuje původní očekávání zákonodárců.

K tomu, aby mohla být suma všech příspěvků vkládaných za celou „spořicí dobu“ na účet *smysluplně vysoká* – dojde, že vedle příspěvků klienta asi 1,1 milionu účastníků přispívá zaměstnavatel, dále všem, kteří si platí aspoň zákonem stanovenou minimální sumu, náležitě procentuálně nemalý státní příspěvek, navíc jsou jim každoročně připisovány nezdaňované podíly z výnosů hospodaření dané penzijní společností (zhruba dlouhodobě eliminující inflaci) – *je nezbytné naspoření aspoň tak vysoké celkové sumy, aby při rozpočítání na počet měsíců očekávané doby dožití muže a ženy činila asi pětinu individuálního/průměrného starobního důchodu*.

Pro ilustraci a vztaženo ke známým číselným poměrům z roku 2019: doba dožití šedesátipětiletých mužů je asi 16 let (cca 192 měsíců), šedesátipětiletých žen asi 19 let (cca 228 měsíců), průměrná (mediánová) loňská starobní penze mužů asi 14,9 tisíce Kč, žen asi 12,3 tisíce Kč. Takže by měl mít průměrný šedesátipětiletý muž u penzijního fondu/společnosti na účtu určeného k *doživotnímu čerpání doplňkové starobní penze* asi 14,9 tis. Kč krát 0,2 (tj. zmíněnou asi pětinu příjmu v důchodu z individuálních úspor) krát 192 (měsíců

odhadované doby čerpání), což činí celkem asi 572 tisíc korun; u žen analogickým výpočtem dojdeme k částce 12,3 krát 0,2 krát 228 celkem 568 tisíc korun. *Obě pohlaví by měla mít na prahu důchodového věku naspořenou prakticky stejně vysokou sumu cca 570 tisíc korun (ženy by měly čerpat po delší dobu nižší částku). A bylo by logické, aby po skončení pracovní činnosti začali čerpat peníze ze souběhu jak státní penze – cca 4/5 z celkového příjmu – a z úspor u penzijního fondu/společnosti (zbývající pětinu).*

Ani ministerstvo financí, ani Asociace penzijních společností bohužel běžně nepublikují ani zprůměrované informace o stavu účtů v okamžiku dožití 65 let svých klientů, resp. v době ukončení doby tzv. spořicí fáze či výplaty tzv. *jednorázového finančního vypořádání* se s klienty. Jsme tak odkázáni na vlastní odhady. A ty se pohybují *asi okolo pětiny a možná jen až sedminy námi zde odhadnuté smysluplně vysoké částky, tj. místo řádově více než půl milionu asi jen pouhých 80 až 100 tisíce korun*. Rozpočítáním na 192 resp. 228 měsíců odhadované doby dožití jsme u doživotní měsíční penze mužů cca 420 až 520 Kč, u žen cca 350 až 480 Kč...

Nepodstatný v návaznosti na to není ani *průběh náběhové účastnické křivky*, tj. řešení problému, jak stanovit věk vstupu do systému (a současně tak rozhodnout o délce spořicí doby). Řešení není nijak obtížné: S ohledem na dobu dožití by *spořicí doba* neměla být zásadně kratší – u mužů cca 15 až 20 let, u žen okolo 20 let – než doba doživotního pobírání penze. *V tom případě platí, že výše doživotní starobní penze bude zhruba velmi blízká měsíčně spořené částce*. A naopak: Pokud by byla spořicí doba snad až dvojnásobná než doba dožití, pak by bylo možné dosáhnout cílové měsíční dávky starobní penze jen s cca polovičním měsíčním příspěvkem. To znamená v případě mužů uvažovat se vstupem do systému nejpozději v cca 33 letech (65 let odchod do penze – 2krát cca 16 let doby dožití), u žen o cca šest let dříve (ve 27 letech jako rozdíl 65 let odchod do penze – 2krát cca 19 let doby dožití). V úvahu jistě připadá i totožná hranice začátku placení odvodů na sociální pojištění po zahájení výdělečné činnosti apod. Sporu zřejmě nebude o konci *spořicí doby* – ten by mohl být totožný s termínem skutečného odchodu do starobního důchodu (jiné varianty jsou méně smysluplné). Nicméně pokud by snad byly různé názory na *začátek* spořicí doby, i zde může být vodítkem simulace. Z matematického hlediska je zřejmé, že o konečné výši úspor na konci spořicí doby rozhodne součin počtu měsíců spoření a výše

příspěvků v konkrétních měsících spořicí doby. Pro jednoduchost zde nyní nepracujeme ani s příspěvků třetích osob, ani s případnými výnosy, ale ani se „žrouty“ reálné kupní síly: inflací, finančními krizemi provázenými poklesem hodnoty finančních aktiv apod.

Analogické úvahy jako jsme vedli výše u odhadu *celkové sumy, aby při rozpočítání na počet měsíců očekávané doby dožití muže a ženy mohla činit asi pětinu výše individuálního/průměrného starobního důchodu*, udělejme i nyní pro *odhad výše příspěvku v měsíci na začátku spořicí doby*. Budeme-li předpokládat cílovou částku účtu ve výši 580 tisíc korun, konec spořicí doby necháme jednotně na 65 letech u mužů i žen a zvolíme-li jen dvě alternativy *začátku spořicí doby: v první variantě 25 let, ve druhé 35 let* výše, pak v prvním případě bude spořicí doba dlouhá 65 let – 25 let = 40 let (480 měsíců), ve druhém od deset let kratší, tj. 30 let (360 měsíců).

Prostým dělením dostáváme v prvním případě potřebnou výši měsíčního příspěvku 580 000 Kč děleno 480 měsíci = asi 1200 Kč, ve druhém již 580 000 Kč děleno 360 = asi 1600 Kč. Vztaženo k současné průměrné čisté mzdě (odhadem cca 28 tisíc Kč) by to znamenalo vyčlenit na příspěvek do fondového pilíře v případě delší spořicí doby asi 4,3 %, ve druhé již 5,7 % čistého příjmu. Je to reálné v konkurenci dalších výdajových priorit osob v příslušných věkových kategoriích, především nákladů na založení rodiny a pořízení bydlení?

Možnost část příspěvků hradit přesunem peněz směřujících původně do prvního pilíře již byla nedávno na pokusu opt-outu negativně otestována jako hrubě nesolidární, politicky zcela nekonsensuální, fakticky zvýhodňující jen mladé a dobře vydělávající muže, nutně jen za cenu diskriminace prakticky všech ostatních (především žen – vcelku bez ohledu na věk a příjem, a také mužů – kromě zmíněných mladých a dobře vydělávajících až do konce svého pracovního zapojení) a zprostředkovaně i všechny důchodce (odsáváním zdrojů z prvního pilíře). Takže pokoušet se o reпрízu tohoto přístupu by bylo krajně nešťastné (Vopátek 2019).

Rovněž *správa druhého pilíře* by byla problematická – buď ji předat *privátním finančním společností*, nebo *státu, či nějakému hybridu* na základě zkušeností zemí, které obdobný důchodový pilíř po léta provozují. Reálné řešení nemá garance nezáporného hospodářského výsledku, což – s ohledem na neblahé zkušenosti získané především před cca deseti lety v době globální finanční krize – není ani zdaleka akademická záležitost.

S ohledem na výše řečené je možno omezený okruh výhod plynoucích z případného

ustavení druhého fondového pilíře formulovat snadno. Zejména by:

- *dovolil mít v ČR „úplný“ důchodový systém.* Dojít k němu lze postupně kombinací státem spravovaného nultého a kvazi prvního pilíře, možná privátně/státně/hybridně spravovaného potenciálního druhého pilíře a od počátku ryze privátně spravovaného třetího pilíře (i když do něj nepočítáme subsystém stavebního spoření či životního pojištění, byť tam fakticky s ohledem na svou důchodotvornou funkci patří). Učebnicově by tento „úplný“ důchodový model *odpovídal požadavkům na diverzifikaci finančních zdrojů budoucích důchodců, resp. požadavkům rozložení rizika,*
- *potenciálně snížil tlak na budoucí zákonodárce ze strany vysokopříjmových kohort, které jsou – a nepochybně dál budou – při odchodu do důchodu extrémně znevýhodňovány výpočtovým algoritmem,*
- v případě, že by správa aktiv druhého pilíře měla i v budoucnu podobu správy aktiv dnešního třetího pilíře (byla by 100% kontrolována zahraničními finančními skupinami), by – při vhodné konstrukci investičního portfolia – mohla zde naakumulovaná aktiva představovat *potenciální kvazi rezervní fond pro veřejné finance.* Ostatně jsme si tento přístup ověřili na přelomu století, kdy důchodový účet prvního pilíře po roce 1996 vykázal v úhrnu do roku 2003 skoro až stomiliardový deficit. K jeho profinancování si tehdy státní rozpočet náramně vypomáhal tím, že tento deficit penzijní fondy v podstatě celý časem vykoupily, a pro peníze účastníků tak fakticky zajistily státní garanci.

Mluvit o *negativech případně zavedeného druhého pilíře* znamená zmínit tato tři klíčová:

- 1) Všechny dosavadní úvahy se vedou v příliš akademické rovině, mluví se o anonymním průměrném občanovi, a to aniž se bere v úvahu *reálná – především příjmová a sociální – struktura české společnosti* na prahu třetí dekády 21. století.

Nelze přehlédnout poměrně rychlou příjmovou/majetkovou diferenciaci domácností. Jednak se postupně vytváří vrstva osob s velmi nadprůměrnými příjmy odhadem čítající nyní více desítek až cca stovku tisíc osob, schopná ročně generovat milionové a vyšší úspory (mnohdy vyšší řádově), pro kterou je účast v celém českém důchodovém systému, resp. pozice budoucího beneficianta v podstatě nezajímavá. Je již v současnosti finančně doživotně zajištěna včetně jejích nejmladších příslušníků a starobní penze bude pro ni představovat jen nezajímavé kapesné.

Na opačném pólu je však minimálně desetina populace (cca milion osob) žijící pod hladinou příjmové chudoby a dalších cca 300–400 tisíc osob je k ní nebezpečně blízko. Až asi polovina rodin z této skupiny není schopna generovat významnější úspory, naopak: Svou aktuální životní „úroveň“ si „obstarávají“ systematickým zadlužováním se všemi z toho plynoucími negativními důsledky (cca 3 miliony exekucí ročně v posledních cca deseti letech, eskalace počtu osob v „sociálně vyloučených lokalitách“, trvající prosperita byznysu s chudobou atd.). Drtivá většina těchto osob nemá šanci se do druhého pilíře vůbec zapojit, ač by právě tato kohorta prvních dvou nejchudších příjmových decilů další zdroj peněz na svůj budoucí důchodový účet nutně potřebovala alokovat. Vše však z čeho brát.

- 2) Má-li být druhý pilíř skutečně významným zdrojem příjmů budoucích seniorů – a zjevně ne všech, což problematizuje otázku dobrovolnosti/povinnosti –, pak jen za *předpokladu, že jeho konstrukce nebude opakovat koncepční omyly vtělené do současného, již čtvrtstoletí fungujícího třetího pilíře penzijního připojištění.*

Jde především o pozdní podpis smlouvy – často okolo 40 roku věku a nezdědka později, kdy už není dost času si naspořit smysluplně vysokou částku. Dříve se příliš nepředpokládaly fluktuace v placení příspěvků. Ale výkvy v křivce míry nezaměstnanosti či jiného důvodu poklesu/ztráty příjmu naznačují, že ani tento faktor nelze bagatelizovat, a už vůbec ne v etapě čtvrté průmyslové revoluce. Při vysokém sklonu preferencí domácností k dostupnosti „vlastních peněz“ se bude třeba vypořádat s dvěma fakty, a sice že v případě vstupu do systému půjde o závazek na celou spořicí dobu, tedy po řádově desítky let nemožnosti se dostat ke „svým“ penězům, a dále, že po skončení spořicí doby nebude jiná možnost, než odčerpávat s naspořené sumy měsíčně jen jistou alikvotu odvozenou od předpokládané doby dožití (asi s možností udělat výjimku v případě velmi negativní medicínské prognózy).

Tady je opět nutné odkázat na praktické poznatky profesionálů obsluhujících klienty v dnešních penzijních společnostech. To, že dosud pouhé jedno procento klientů po ukončení spořicí fáze penzijního připojištění se rozhoduje o variantě doživotního čerpání alikvoty z naspořené částky (drtivá většina chce výplatu celých úspor a každý dvanáctý oželi státní příspěvek a spokojí se s odbytným), by mělo být varující. Původně si přece doživotní rentu měla brát převážná většina klientů, jinak by se třetí

pilíř minul svým cílem – právě to se ale děje.

- 3) Nepřehlédnutelná je obtížně predikovatelná volatilita finančních trhů, tohoto *globálního kasina spolu s nákladovostí každého privátně spravovaného fondového systému.* Ostatně pro optimisty a zastánce spuštění druhého pilíře (v jakkoliv modifikované podobě oproti těm variantám, které byly naznačeny výše), by bylo jisté prospěšné se nechat informovat v zahraničí těmi, kteří si provozování povinného fondového pilíře ve vlastních zemích již vyzkoušeli.

Ostatně je pět minut po dvanácté: jestli jádro demografické krize pokryje dvacetiletí cca 2040–2060, tak první várka případných zájemců už má jen cca 20 let na tvorbu individuálních úspor. A výše uvedený propočet dokladuje, že za tu dobu neuspóří téměř nic. A pokud vezmeme dnešního 25letého člověka, který půjde do penze asi až za 40 let, tak přece právě mezi jeho 45 a 65 rokem věku dostane ránu v podobě zvýšených odvodů do I. pilíře – a logicky mu na platby do druhého pilíře už moc peněz nezůstane.

Proto jakékoliv úvahy o povinném fondovém pilíři jsou v daném místě a čase (tedy v České republice v roce 2020) prakticky úplně mimo realitu. Na tyto úvahy byl čas před cca 20 lety a spíše dříve. A ten čas jsme hanebně promarnili, když jsme neměli odvahu tímto směrem – k zajištění vytváření dostatečně vysokého kapitálu čerpání doživotní doplňkové penze – upravit pravidla pro tehdy nadějně se vyvíjející penzijní připojištění.

5. Role tvůrčích mezigeneračních týmů z hlediska substitučního a komplementárního efektu prodloužení doby produktivního uplatnění

Jednou z nejčastějších námitek, které zpochybňují velikost efektů vyvolaných zvýšením motivační role systému penzijního pojištění k dobrovolnému prodloužení doby produktivního uplatnění, je upozornění na „vytěšňovací efekt“, které toto prodloužení údajně má. Ten říká, že osoby ve vyšším věku se budou „zuby nehty“ držet svých v minulosti pracně získávaných pracovních pozic a všemožným způsobem budou omezovat přístup k těmto pozicím mladším osobám.

Tato námitka je na první pohled relevantní, ale jen do doby, než rozlišíme *substituční a komplementární efekt.* Co tím máme na mysli?

Vyšší míra zaměstnávání starších osob má totiž nejen zmíněný „vytěšňovací efekt“ vůči mladším kolegům, ale v řadě případů i efekt zcela opačný. A to v případě, kdy personálně dobře vedená

firma napomůže díky zaměstnávání starších i mladších ročníků vytvářet generčně *komplementární*, tj. doplňkový vztah. Příkladem jsou tvůrčí mezigenerační týmy působící zejména v oblasti technických inovací v návaznosti na Průmysl 4.0.

Tvůrčí mezigenerační týmy mají řadu předností před „věkově uniformními“ kolektivy zaměstnanců, neboť jsou základem inovačního potenciálu země tím, že umožňují bezprostřední „generační kontinuitu informačního zázemí“. Z praxe je známy případy, kdy mnohé „zcela nové“ problémy (v očích třicátníků) musel řešit jejich postarší kolega již více než před třemi desetiletími (například případy ekonomického embarga apod.). Kromě toho nabízejí klíč k řešení problému trvalé udržitelnosti penzijního systému svou schopností absorbovat v podstatě neomezené množství osob v poproduktivním věku, a to na základě nikoli *substitučního* vztahu (kdy přetrvávání starších osob na trhu práce omezuje přístup mladších k profesnímu uplatnění), ale právě na základě *komplementárního* vztahu (kdy zaměstnávání starších osob vytváří předpoklady pro lepší uplatnění mladších osob a jejich rychlejší profesní vzestup díky bezprostředně získávaného know how od starších kolegů). Současně poskytují možnost komplementárního uplatnění seniorům, kteří jsou s to orientovat se na strategii prodloužení období svého produktivního uplatnění.

Dále jsou tvůrčí mezigenerační týmy schopny efektivně absorbovat produkci odvětví produktivních služeb (tj. služeb zaměřených na nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu). Současně se tím vytváří ekonomický základ pro vzestup těchto odvětví na základě jejich financování podle jimi dosahovaných ekonomických efektů.

Pokud má být reforma penzijního systému úspěšná, musí vycházet z identifikování a analýzy podmiňujícího kontextu, a to jak z hlediska využití otevírajících se příležitostí, tak z hlediska vytvoření nezbytných podmínek pro dosažení očekávaných efektů. Zmíněná problematika systematického a koncepčního vytváření podmínek pro udržení, rozšiřování a zdravý vývoj tvůrčích mezigeneračních týmů je právě jednou z typických oblastí, která s reformou penzijního systému bezprostředně souvisí.

Shrnutí a diskuse

Výše naznačené náměty k posílení motivace prodloužení doby produktivního uplatnění vidíme jako integrální součást moderně koncipované reformy průběžného penzijního systému v kontextu se zvyšováním role odvětví produktivních služeb zaměřených na nabývání,

uchování a uplatnění lidského kapitálu. Z dlouhodobého hlediska se jedná o změnu srovnatelnou s dosavadními třemi typy průmyslových revolucí, která nabízí – bude-li umně využita – otevřít prostor pro ekonomický růst nového, plně intenzivního typu, kdy to nové spočívá v poznání, že se role penzijního systému posouvá do svorníku většiny moderních civilizačních řetězců.

Není důvod si však dělat iluze o bezproblémovosti navrženého konceptu. Problémy spojené s prosazováním výše prezentovaného paradigmatu jsou jednak *metodologického charakteru* (nové vždy naráží na stereotypy), jednak *charakteru zájmového* (jsou v rozporu se zájmy určitých nadnárodních lobby, které v obrovských finančních tocích procházejících či akumulovaných v pilířích penzijního systému vidí především kapitál a vidinu jeho zhodnocování ve vlastní režii). Nelze podcenit ani *psychologický aspekt* odrážející široce zakořeněné vědomí značné části zejména starší české populace ve spojení s časově determinovanou kategorií „pracovní povinnost“. Ta byla zavedena spolu se zřízením Protektorátu Čech a Moravy a pokračovala až do konce 80. let minulého století (vyhýbání se práci byl trestný čin!) a v této souvislosti byl odchod do důchodu podvědomě spojen s „nabytím osobní svobody“.

Eliminování různých bariér je zdánlivě samostatnou otázkou. Ale jak ukazuje nedlouhá, jen čtvrtstoletí trvající dějiny penzijní reformy odstartovaných v ČR v roce 1995, o případném úspěchu či neúspěchu každého reformního kroku nakonec rozhodly i maličkosti a okamžitá konstelace sil. Nicméně se zdá, že přichází čas koncepčních a dlouhodobě udržitelných řešení.

Před zadáním zdokonalit své penzijní systémy stojí většína zemi napříč kontinenty. Soudíme, že země, které nejlépe zvládnou problematiku udržitelnosti svého penzijního systému na bázi motivovaného, individuálního dobrovolného prodloužení zenitu i horizontu produktivního uplatnění starších lidí, vyřeší současnou „hádanku dějin“, resp. „projdou do dalšího kola civilizačního vzestupu“. Je dost důvodů k tomu, aby chom mezi těmito zeměmi byli i my.

1 Rukopis příspěvku byl odevzdán v lednu 2020, autoři vědomě nereagují na pozdější krizi způsobenou koronavirovou pandemií. V článku jsou obsaženy výsledky řešení studentského projektu „Růst role odvětví produktivních služeb: Teorie a praxe“ s využitím účelové podpory na specifický výzkumný záměr Vysoké školy finanční a správní.

Zdroje:

KUBIČEK, J., HLAVÁČEK, M. (2019) Projekce důchodového systému. Podkladová studie sekce Makroekonomických a fiskálních analýz. Národní rozpočtová rada. Online: [https://unrr.cz/wp-](https://unrr.cz/wp-content/uploads/2019/06/Podkladov%C3%A1-studie-Projekce-d%C5%AFchodov%C3%A9ho-syst%C3%A9mu.pdf)

[content/uploads/2019/06/Podkladov%C3%A1-studie-Projekce-d%C5%AFchodov%C3%A9ho-syst%C3%A9mu.pdf](https://unrr.cz/wp-content/uploads/2019/06/Podkladov%C3%A1-studie-Projekce-d%C5%AFchodov%C3%A9ho-syst%C3%A9mu.pdf)

MONTIZAN, R., FOUARGE, D., GRIP, A. (2013) How sensitive are individual retirement expectations to raising the retirement age, Research Memorandum from Maastricht University, Graduate School of Business and Economics (GSBE), č. 20.

MERTL, J. (2018) Configuration of Universal and Optional Healthcare Financing Schemes in Czechia. Danube: Law, Economics and Social Issues Review, Berlin: De Gruyter, 2018, roč. 9, č. 3, s. 177–192, ISSN 1804-8285.

MERTL, Jan, Jiří MIHOLA, Radim VALENČÍK a Jan BOSÁK. Postgraduate pension system's extension: support tool for active ageing. In Marcynkiewicz, E. PenCon proceedings 2018. Lodž: Lodž University of Technology, 2018, s. 63–75, ISBN 978-83-7283-900-8.

MERTL, J., MIHOLA, J. a VALENČÍK, R. (2019). Incentive extension of pay-as-you-go pension system. *Journal of International Studies*, 2019, roč. 12, č. 4, s. 195–213, ISSN 2071-8330. doi:10.14254/2071-8330.2019/12-4/13.

MPSV (2020) Tisková zpráva: Ministryně Maláčová představila tři varianty důchodové reformy, 10. 1. 2020. Online: https://www.mpsv.cz/documents/20142/1248138/10_01_2020+TZ++Ministryn%C4%9B+Mal%C3%A1+o+d%C5%AFchodov%C3%A1+p%C5%99edstavila+t%C5%99i+varianty+d%C5%AFchodov%C3%A9+reformy.pdf/1a232655-200c-affb-3558-048fa1794c35

NAKAZAWA, N. (2019) The Effects of Increasing the Eligibility Age for Public Pension on Individual Labor Supply: Evidence from Japan (May 30, 2019). Online: <https://ssrn.com/abstract=3438100> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3438100>

NÁRODNÍ ROZPOČTOVÉ RADA (2019) Zpráva o dlouhodobé udržitelnosti veřejných financí. Praha: Úřad Národní rozpočtové rady. Online: <https://unrr.cz/wp-content/uploads/2019/06/Zpr%C3%A1va-o-dlouhodob%C3%A9-udr%C5%BEtelnosti-ve%C5%99ejn%C3%BDch-financ%C3%AD-2019.pdf>.

ŘÍHOVÁ, L. a kol. (2019) Analýza Průmyslu 4.0 a význam tvůrčích týmů s důrazem na interdisciplinární a mezigenerační spolupráce. Projekt Propojování národního, odvětvového a regionálního sociálního dialogu v ČR financovaný z Evropského sociálního fondu prostřednictvím Operačního programu Zaměstnanost a státního rozpočtu České republiky. Praha: Svaz průmyslu a dopravy České republiky. Online: <https://docplayer.cz/148178640-Analyza-prumysl-4-0-a-vyznam-tymu-s-durazem-na-interdisciplinari-a-mezigeneracni-spolupraci.html>.

Šatava, J. (2015) Pracovní aktivita po dosažení důchodového věku: Institucionální pobídka v České republice, IDEA at CERGE-EI. Národohospodářský ústav AV ČR, v. v. i., 2015, ISBN 978-80-7344-355-9.

SCHILLEROVÁ, A. (2020) *Mladší ročníky by si měly povinně přispívat na důchod, zvažuje Schillerová*. Rozhovor s ministryní A. Schillerovou. Seznam Zprávy 26. 1. 2020. Online: https://www.seznamzpravy.cz/clanek/mladsi-rocniky-by-si-mely-povinne-prispivat-na-duchod-zvazuje-schillerova-87257?dop_ab_variant=0&dop_reqid=gBuVgAXcjHN-202001261759&dop_source_zone_name=zpravy.szhnp.box&seq_no=6&source=hp&utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=boxiku&utm_campaign=null&fbclid=IwAR1r0qX5pebVwcVCK22LoX55xVePR8Ep6DDP7FSQoUg-111zAz4JiYuDA.

ŠULC J. Makroekonomická reflexe agentury Průmysl 4.0 z pozice odborů. POHLEDY, 1/2016, ISBN 978-8086846-63-7.

ŠULC J. a kol. Současný stav realizace sociálního dialogu ve Společnosti 4.0 v ČR. ČMKOS 2019, ISBN 978-80-86809-27-4.

VALENČÍK, R. et al. Perspektivy a financování odvětví produktivních služeb. Edice EUPRESS. Praha: Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., 2014, ISBN 978-80-7408-103-3.

VALENČÍK, R. et al. Čtvrtá průmyslová revoluce, nebo ekonomika produktivních služeb? Praha: VŠFS, z. ú., 2015, ISBN 978-80-7408-126-2.

VALENČÍK, R. et al. Ekonomický základ odvětví produktivních služeb a zahájení komplexních reforem. 1. vyd. Praha: Vysoká škola finanční a správní, 2017, SCIENCEpress, ISBN 978-80-7408-150-7.

VALENČÍK, R. et al. Odvětví produktivních služeb. Teorie a praxe. 1. vyd. Praha: Vysoká škola finanční a správní, a. s., 2018, SCIENCEpress, ISBN 978-80-7408-170-5.

VALENČÍK, R. et al. Ekonomie produktivní spotřeby: Teoretický základ analýzy role odvětví pro-

duktivních služeb. 1. vyd. Praha: Vysoká škola finanční a správní, 2019, SCIENCEpress, ISBN 978-80-7408-184-2.

VERMEER C. (2015) Non-financial determinants of the retirement age, *Econometrics and Operations Research Center Ph. D. Students*, Tilburg University, ISBNs 978-90-5668-428-0

VOPÁTEK J. Mikroekonomický dopad zrušené důchodové reformy v ČR z pohledu roku 2019. FÓRUM sociální politiky 1/2020.

VOSTATEK J. Český důchodový (ne)systém vyžaduje zásadní reformu. FÓRUM sociální politiky 1/2020.

Ing. Jaroslav Šulc, CSc.

(sulc.jarek@volny.cz) pracoval téměř dvě desetiletí na ústředních orgánech státní správy České republiky (FSÚ, FMSP a MF ČR), souběžně působil

na VŠE a poté na VŠFS. V posledních deseti letech byl ekonomickým poradcem předsedů ČMKOS, premiéra a předsedy Senátu. Nyní je v důchodu. Zabývá se především sociálními aspekty makroekonomického vývoje.

Doc. Radim Valenčík, CSc.

(valencik@seznam.cz) je koordinátorem výzkumu Vysoké školy finanční a správní (University of Finance and Administration), Estonská 500, 101 00 Praha 10, Česká republika. Je členem Katedry ekonomie a managementu a věnuje se rozpracování ekonomie produktivní spotřeby a v návaznosti na to i reformě penzijního systému.

Sociální solidární ekonomika – spravedlivější systém fungování hospodářství a společnosti je možný

Karolína Silná

Článek krátce představuje koncept sociální solidární ekonomiky (SSE). Kromě obecné charakteristiky zmiňuje také české tradice a souvislosti SSE. Podle autorky nabízí jednu z odpovědí na výzvy a krize současného globalizovaného světa včetně nynější koronavirové krize. Jako přednost sociální solidární ekonomiky přispěvek vyzdvihuje uspokojování širších potřeb jednotlivců i místních komunit a větší ohledy na životní prostředí.

Financionalizace neboli nekontrolovaná expanze finančního sektoru do ostatních odvětví ekonomiky roste a liberalizace trhů pokračuje (navzdory některým trendům spojeným zejména s politikou současného amerického prezidenta Donalda Trumpa). Prekarizace práce, chudoba a špatné životní podmínky, problémy klimatické změny, znečištění životního prostředí, vymírání druhů, vyčerpávání přírodních zdrojů a války jsou smutnou realitou. Současný dominantní ekonomický systém usiluje o nekonečný růst a většina politik a strategií je nastavena podle toho. Hospodářská, sociální a ekologická krize jsou vzájemně propojeny – aktuální pandemie COVID-19 a problémy, na které poukazuje a které prohlubuje, to jen potvrzují.

V důsledku těchto krizí ale také ožívá zájem o alternativní modely výroby, distribuce a spotřeby, které mohou mít zásadní význam při přechodu k solidárnějšímu a ekologičtějšímu přístupu.

Trojí prospěch

Sociální solidární ekonomika (SSE) stojí na principu trojího prospěchu: ekonomického, sociálního a environmentálního. Jedná se o aktivity, které nejsou zaměřeny pouze na tvorbu zisku, a proto vytvářejí mnohem více pozitivních externalit – pro lidi i přírodu.

Vymezení a definice sociální solidární ekonomiky existuje mnoho – má totiž hluboké kořeny v nejrůznějších vizích a historických formách vzájemné pomoci a spolupráce po celém světě. Pojítkem těchto různých představ mohou být hodnoty a principy, o něž se sociální a solidární ekonomika opírá: vzájemná pomoc a spolupráce, důraz na jiné než jen ekonomické potřeby, hlubší chápání blahobytu, demokracie, sounáležitost, snaha o komunitní rozvoj a respekt k životnímu prostředí.

Existuje celá řada organizací fungujících na bázi SSE jako například družstva, obecně prospěšné společnosti, asociace, nadace a sociální podniky, které jsou zakotveny v komunitách, sází na upevnování sociálního kapitálu na místní úrovni či podporu sociálních inovací. Patří sem nejrůznější projekty a iniciativy, jako je komunitou podporované zemědělství (KPZ), sdílené bydlení, systémy místní směny (tzv. LETs – Local Exchange Trading System) a další způsobů výměny produktů a služeb na komunitní úrovni, charitativní obchody, společné opravy, recyklační a tvořivé dílny, různé restaurace, kavárny, bistra a cukrárny zaměstnávající znevýhodněné, družstevní noviny a nakladatelství a mnohé další. V Evropě najdeme zhruba 2 miliony organizací sociální solidární ekonomiky, které zaměstnávají přes 11 milionů lidí (zhruba 6 % pracujících populace Evropské unie).¹

České kořeny i současnost SSE

SSE má ale hluboké kořeny i u nás, třeba ve více jak 170leté historii spolkové činnosti a svépomocných iniciativ, na kterou můžeme navazovat. Sociální podnikání bylo v České republice dlouho vnímáno především jako zaměstnávání znevýhodněných, to se v posledních letech proměňuje a posouvá více směrem k sociální solidární ekonomice. Daří se to především díky nově vznikajícím podnikům a iniciativám, které ukazují a motivují, že to jde, ale také díky kampaním a osvětovým projektům a programům. Rozvoj sociální solidární ekonomiky je v současném prostředí důležité podpořit i veřejnými politikami. Například Francie má zákon o sociální solidární ekonomice již od roku 2014 – inspirace a příkladů je mnoho, Česká republika však stále nemá ani zákon o sociálním podnikání.

Lidé a iniciativy kolem nás dokazují, že opravdu existují a fungují alternativy, jež umožňují udržitelný život založený na vzájemné pomoci a solidaritě s lidmi i životním prostředím. To je ta správná společná cesta směrem k překonání zmíněných krizí.

¹ European Commission: Social economy in the EU, https://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy_en [7. 4. 2020].

Vybrané zdroje informací k sociální solidární ekonomice:

České sociální podnikání – projekt MPSV na podporu sociálního podnikání: <https://ceske-socialni-podnikani.cz>
 RIPPES Europe – Evropská síť pro sociální solidární ekonomiku: <https://www.ripess.eu/>
 socioeco.org – webové stránky s informacemi a zdroji k SSE: http://www.socioeco.org/index_en.html

TESSEA, z. s. – tematická síť pro sociální ekonomiku v ČR: <http://www.tessea.cz>

Bc. Karolína Silná

(karolina@ekumakad.cz) je ředitelkou neziskové organizace Ekumenická akademie z. s. (Ecumenical Academy), Sokolovská 129/50,

186 00 Praha, Česká republika. Zaměřuje se na ekonomické alternativy a sociální solidární ekonomiku, dopady klimatické změny a klimatickou spravedlnost, lidská práva a rozvojovou problematiku, odstraňování chudoby a rovnost žen a mužů.

POZVÁNKA NA KONFERENCI

Ekumenická akademie zve na mezinárodní konferenci

Sociální solidární ekonomika ve střední a východní Evropě

3. září 2020, Praha

V dnešním globalizovaném světě čelíme mnoha výzvám, krizím a prohlubujícím se nerovnostem. Jednou z odpovědí je sociální solidární ekonomika – ta reaguje na širší potřeby člověka i místních komunit a bere ohled na životní prostředí. Konference nabídne mezinárodní srovnání a zformuluje podněty pro rozvoj a podporu sociální solidární ekonomiky ve střední a východní Evropě. Zaměří se na otázky právního uspořádání, na vzdělávací koncepty, na roli obcí a lokálních komunit a na mezinárodní spolupráci.

Účast na konferenci je zdarma, tlumočení a občerstvení bude zajištěno.

Vzhledem k omezením v souvislosti s pandemií COVID-19 může dojít k přeložení konference nebo změnám – sledujte prosím aktuální informace ke konferenci na webových stránkách a facebookovém profilu Ekumenické akademie nebo využijte tento kontakt:

www.ekumakad.cz

FB: Ekumenická akademie

Kontakt: Jana Šilínková, office@ekumakad.cz

Ekumenická akademie, z. s.

Sokolovská 129/50

Praha 8 – Karlín

186 00

CONFERENCE INVITATION

Ecumenical Academy invites you to the international conference

Social Solidarity Economy in Central and Eastern Europe

3rd November 2020, Prague

In today's world, we have to face many challenges, crises, and deepening inequalities. One of the answers to it is Social Solidarity Economy – this approach reacts to the broader needs of people and local communities and environmental impact. The conference will present international comparison and frame the inputs for development and support of Social Solidarity Economy in Central and Eastern Europe. We will focus on the legal framework, education and training, the role of municipalities and local communities and on international cooperation and networking.

Participation is for free, interpretation and refreshment will be provided.

Due to the restrictions in connection with the COVID-19 pandemic, there can be changes in the date of the conference – please get updated information about the conference at the website and Facebook profile of Ecumenical Academy, or use the e-mail contact below:

www.ekumakad.cz

FB: Ekumenická akademie

Contact: Jana Šilínková, office@ekumakad.cz

Ekumenická akademie, z. s.

Sokolovská 129/50

Praha 8 – Karlín

186 00

Zkušenosti rodičů s otcovskou poporodní péčí¹

Olga Nešporová

Článek je věnován zkušenostem českých rodičů s novou dávkou nemocenského pojištění – otcovské poporodní péči. Zjištění vychází z kvalitativního výzkumu sestávajícího z rozhovorů se 34 rodiči, kterým se narodilo dítě v roce 2019. Otcové kladně hodnotili především možnost strávit společný čas doma s rodinou, věnovat se novorozenému dítěti či jeho staršímu sourozenci, zvykat si na novou roli otce a učit se pečovat o dítě. Matky oceňovaly, že nebyly po porodu na péči o dítě či děti samy a vážily si pomoci partnera. Otcovskou nevyužili otcové s vysokou pracovní flexibilitou, podnikatelé a ti, kterým finanční ztráty připadaly příliš vysoké.

V posledních desetiletích se ve veřejných i odborných diskurzech probírá problematika aktivního otcovství a potřeba většího zapojení otců do rodinného života. Dochází k tomu, že i veřejné politiky zavádějí nástroje, které by muže v tomto postupu podpořily (viz např. Eydal, Rostgaard, 2015; Geisler, Kreyenfeld, 2019; Hobson, 2002; O'Brien, Wall, 2017). Značně se rozšířil okruh zemí, kde je nějaký druh placeného volna v souvislosti s narozením dítěte poskytován nejen matkám, ale i otcům. V roce 2018 bylo placené otcovské volno po narození dítěte poskytováno ve většině států Evropské unie i OECD.² V Evropské unii se přitom délka otcovské (*paid paternity leave*) blíží dvěma týdnům (1,7 týdne), v zemích OECD to bylo zhruba jeden a půl týdne (1,4; OECD 2020).

Česká republika umožnila otcům čerpat v souvislosti s narozením dítěte **dávku otcovské poporodní péče (otcovská)** až v roce 2018.³ Z pracovního hlediska čerpají otcové v tomto období rodičovskou dovolenou, která je jim přístupná již od roku 2001. Dávka je otcům vyplácena v maximálním rozsahu po dobu 7 po sobě jdoucích kalendářních dnů a otec musí na otcovskou nastoupit v prvních šesti týdnech po narození dítěte. Nárok není podmínován sňatkem s matkou dítěte, nárok mají otcové, kteří jsou zapsáni v rodném listu dítěte a zároveň byli alespoň tři měsíce před nástupem na otcovskou účastni na nemocenském pojištění. Otcovskou mohou čerpat i pojištěnci, kteří pečují o dítě, které převzali do péče nahrazující péči rodičů na základě rozhodnutí příslušného orgánu, pokud dítě ke dni převzetí do této péče nedosáhlo 7 let věku. Výše otcovské za kalendářní den činí 70 % denního vyměřovacího základu. Přesný nárok a podmínky čerpání stanoví § 38 zákona č. 148/2017 Sb., o nemocenském pojištění.

Roční počty otců využívajících otcovskou zvolna rostou. V roce 2018 ji využilo 43 442 otců a v roce 2019 to bylo již 49 306 otců (ČSSZ, 2019). Otcovská byla v roce 2018 využita pro 38 % ze všech narozených dětí a v roce 2019 pro 43 % novorozenců.⁴ Současně zhruba jedna pětina otců pracuje na živnostenský list a většina z nich si nemocenské pojištění neplatí.⁵ Na dávku otcovské poporodní péče tak nemají nárok, stejně jako studenti a nezaměstnaní.

Kvalitativní výzkum provedený v letech 2019 a 2020 ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i. zjišťoval zkušenosti rodičů s využíváním otcovské. Přináší nové informace o dávkce otcovské poporodní péče z hlediska rodičů, kteří měli možnost ji využít. Zde prezentované hlavní výsledky výzkumu odpovídají na otázku, proč otcovskou otcové čerpají, i na to, proč ji někteří nevyužívají. Dále jsou rozebrány časové okolnosti, tedy volba, kdy v průběhu šestinedělí otcové toto pracovní volno nejčastěji využívají, proč, a v jaké délce. Představeny jsou názory rodičů na stávající maximální časový rozsah otcovské poporodní péče. V závěru jsou shrnuta hodnocení otcovské rodiči.

Metodologie

Kvalitativní sociologický výzkum si kladi za cíl zjistit zkušenosti rodičů s novou dávkou nemocenského pojištění – otcovskou. Sběr dat byl realizován prostřednictvím osobních semi-strukturovaných nestandardizovaných rozhovorů s rodiči, kterým se narodilo dítě v roce 2019. Dvě tazatelky provedly celkem 34 rozhovorů v období od září 2019 do února 2020.

Rozhovory se zaměřily na zkušenosti rodičů s otcovskou a další související okolnosti. V případě, že daný rodičovský pár otcovskou nevyužil, byly zjišťovány důvody, proč tomu tak bylo. Rodiče byli rovněž dotazováni obecně na oblast týkající se péče o děti, sladování rodinného a pracovního života i na to, zda se do péče o novorozeně zapojoval v šestinedělí ještě někdo jiný kromě matky a otce. Průměrná délka výzkumného rozhovoru činila 26 minut. Původní záměr, že rozhovory s otci budou důležitější a delší a rozhovory s matkami spíše doplňkové a kratší, se při výzkumu ukázal jako nevhodný. I ženy měly k tématu otcovské poporodní péče mnoho co říci a rozhovory s nimi poskytovaly cenné informace.⁶

Byl použit účelový výběr zaměřený na rodičovské páry mající čerstvou zkušenost s narozením dítěte. Respondenti byli rekrutováni za pomoci širokých sociálních sítí (osobních i pracovních) obou tazatelek a s přispěním ordinace dětského lékaře. Snahou bylo vytvořit diverzifikovaný výzkumný soubor tak, aby zahrnoval rodiče z různých socioekonomických tříd, pracovních prostře-

dí, s rozličným vzděláním a z různých lokalit. To se podařilo naplnit. Primárním požadavkem bylo mít vždy rozhovor s otcem a v případě, že s rozhovorem souhlasila i partnerka, byl proveden rozhovor také s ní. Výzkumný soubor čítal celkem 34 respondentů, 19 otců a 15 matek. Mezi otci byli 3 muži se středním vzděláním bez maturity, 7 otců se středním vzděláním s maturitou a 9 otců s vysokoškolským vzděláním. Jejich partnerky pak měly vzdělání zpravidla podobné, 1 měla vzdělání základní (studentka střední školy), 4 střední bez maturity, 3 střední s maturitou a celkem 11 žen mělo vzdělání vysokoškolské.⁸ Průměrný věk dotazovaných otců činil 34 let, u jejich partnerek 32 let. Přitom 12 párů mělo více než jedno dítě a 9 mužů se v roce 2019 stalo otci poprvé.⁹ Otcovskou využilo 13 otců, všichni byli zaměstnanci. Naopak ji nevyužilo 6 dotazovaných otců, z nichž 3 byli zaměstnanci a 3 živnostníci. Dotazované rodičovské páry žily v různých krajích České republiky: Jihočeský kraj (10), Středočeský kraj (4), Plzeňský kraj (2), Olomoucký kraj (2), Hlavní město Praha (1).

Rozhovory byly zaznamenány na diktafon a následně přepsány.¹⁰ Při tematické analýze jsme využily softwar ATLAS.ti, užívaly jsme jak otevřené, tak kategorizované kódy (Guest, MacQueen, Namey, 2012). Cílem analýzy bylo utřídit a popsat zjištěné zkušenosti rodičů i jejich postoje k otcovské. Stejně jako zaměření celého výzkumu, i postup analýzy byl čistě explorativní. Snahou bylo přinést zjištění o tom, jak rodiče uvažují o využívání otcovské, jak jim reálně pomáhá sladit pracovní a rodinné povinnosti a jak ji hodnotí. Prezentovány jsou nejčastěji se vyskytující zkušenosti a postoje.

Všichni respondenti byli informováni o cílech výzkumu a poskytli písemný souhlas s nahráváním rozhovoru a využitím získaných dat pro vědecké účely. Všechna v textu uvedená jména jsou pseudonymy. Jména rodičovského páru i dětí začínají vždy stejným písmenem. Citáty jsou drobně upraveny za účelem přiblížení hovorového jazyka spisovné češtině.¹¹

Rozhodování rodičů ve prospěch využití otcovské

Mnozí otcové, kteří otcovskou využili, zmiňovali v rozhovorech, že jim připadalo

naprosto samozřejmé toto volno čerpat, protože tím chtěli podpořit matku dítěte po porodu a být s rodinou doma. Jejich odpověď na otázku, proč využili otcovskou, byla jasná. Nabízené pracovní volno s významnou finanční kompenzací jim vyhovovalo. Mnozí z nich jeho využitím ušetřili dny dovolené, které by jinak čerpali.

„Já jsem to ani neřešil, prostě mi řekli, že je ta možnost být doma pět dní, bez toho bych si vzal dovolenou, tak jsem si to [otcovskou] prostě vzal.“ (Karel, voják, 2 děti)

„Ale beru to jako možnost dalšího nějakého času navíc, jak být doma legálně s rodinou nad rámec svého zákonného nároku na dovolenou. Takže to bylo asi, to bylo to jediné, co jsem tak nějak zvažoval. Ale určitě jsem nelaboroval nad tím, jestli jako si ji [otcovskou] vezmu nebo nevezmu. Od začátku jsem věděl, že tu možnost budu chtít využít, bez ohledu tady na nějaké ty řečnické ekonomické souvislosti.“ (Olin, policista, 1 dítě)

„Vůbec jsem nad tím nepřemýšlel, prostě jsem chtěl manželce pomoci.“ (Radim, úředník, 2 děti)

Přítom platilo, že rozhodnutí, zda otec využije či nevyužije otcovskou, učinili rodiče již před tím, než se jim dítě narodilo. Aktuální zdravotní stav matky po porodu v rozhodování tedy prakticky nehrál roli. Důležitý byl předchozí postoj muže a jeho přesvědčení, že chce po porodu doma podpořit partnerku a starat se o dítě či děti.

Rozhodnutí ve prospěch využití otcovské se vyskytovalo jak mezi otci, kterým se narodilo první dítě, tak u otců z rodin, kde již bylo přítomno starší dítě. Tam byla ještě navíc zmiňována potřeba postarat se o sourozence v době, kdy byla žena v nemocnici i po jejím návratu domů.¹²

Ženy zpravidla nebyly těmi, kdo určoval, zda muž otcovskou využije. Toto rozhodnutí často vyplynulo ze vzájemného partnerského vztahu, ale primární bylo přesvědčení muže. Muži rozvažovali, co pro ně i rodinu bude lepší. Jednalo se o volno z jejich práce, jejich rozvahy tedy obsahovaly i pracovní časovou flexibilitu a finance.

Finanční stránka byla otci zvažována, což není s ohledem na stále převládající kulturní normu role otce jako živitele rodiny nijak překvapující. Výzkum naznačil, že **finanční náhrada 70 %** z denního vyměřovacího základu po dobu sedmi kalendářních dnů se jeví jako nezbytné minimum, které je **potřebné proto, aby otcové toto opatření využívali**. Finanční ztráty pro rodiny tím zpravidla nejsou velké:

„Tak samozřejmě člověk třeba i kouká, jsou tam nějaké takové ty kalkulačky, že vlastně je to nějak 70 procent platu, tak člověk i přemýšlí, o kolik vlastně by člověk přišel, ale de facto vlastně to dopadlo dobře a jako nějak jsem na tom netrčil.“ (Adam, ekonom, 1 dítě)

„Mám za to, že tam je asi 70 procent z průměru peněz, že by člověk dostal, tak jsem přemýšlel, jestli se to vyplatí nebo ne-

vyplatí. A nakonec jsem zjistil, že to tak asi nebude nějak moc ztrátové nebo nějak bajvoko [přibližně] jsem si to jenom spočítal a prostě jsem toho využil.“ (Jan, řidič vysokozdvizného vozíku, 1 dítě)

Důvody proč nevyužít otcovskou

Důvodů, proč otcovskou mnozí otcové novorozenců nevyužijí, je zpravidla více, přičemž **finanční ztráty** byly zmiňovány nejčastěji, následovány vysokým pracovním nasazením. Pro některé otce jsou finanční ztráty větší než pro jiné. Vyšší ztráty mají kvůli stanoveným redukčním částkám denního vyměřovacího základu osoby s vyššími příjmy. Dále pak ovšem nad rámec těchto ztrát může působit i další faktor, a tím je snížení odměn a jiných bonusů, kterými někteří zaměstnavatelé motivují zaměstnance k tomu, aby nečerpali volno.

Finanční důvody ve spojení s pracovní kulturou uvedl jako důvod k nečerpání otcovské například pan Filip:

„Bylo to kvůli tomu, že vlastně u nás v práci máme bonusový systém a vlastně otcovská dovolená je u nás brána jako nemoc, a tím pádem vlastně já bych přišel o bonusy, takže využil bych volno zaplacené, ale zpětně bych přišel o bonusy, takže pro mě by to bylo vlastně nevýhodnější finančně. Neměl jsem to úplně přesně spočítané, ale ty bonusy u nás hrají docela velkou složku. Takže pro nás teď jako prioritní jsou peníze, nebudu si jako nic nalhávat, potřebujeme peníze, máme dvě děti ...“ (Filip, mistr údržby, 2 děti)

Jednalo se o osobní rozhodnutí pana Filipa, jiní zaměstnanci stejné firmy otcovskou využili. Jak sám komentoval: „protože buď mají složku bonusu menší, nebo pro ně jsou prioritnější spíš ty rodinné vztahy“. On namísto toho **využil dovolenou na zotavenou** a finančně tím nic netrčil. On sám atmosféru v dané firmě vnímal tak, že loajální pracovník by měl být na pracovišti přítomen a nevyužívat pokud možno mnoho dní volna, byť mu to principiálně nikdo nezakazoval.

Dalším významným důvodem byla **časová flexibilita práce**. To platilo jak u zaměstnanců, tak i u živnostníků. Ti otcové, kteří si mohli bez problémů zajistit pracovní volno i bez využití otcovské, neměli zájem tuto dávku čerpat. Mezi zaměstnanci byly také možnosti omezené, zmínili je dva respondenti. Oba o otcovské sice někdy slyšeli, ale víc o ní nezjišťovali, protože byli i bez ní schopni minimalizovat čas strávený v práci natolik, aby se mohli věnovat i partnerce a dětem.

„Já jsem si dovolenou [otcovskou ani na zotavenou] nebral, protože jsem mohl být doma, mohl jsem jít za manželkou [do porodnice nebo domů] i bez té dovolené, takže asi z toho důvodu, že to nebylo potřeba. Jinak bych si ji nejspíš vzal.“ (Bohumil univerzitní předášejí, 2 děti)

Časovou flexibilitu práce jako důvod nevyužití otcovské zmínili všichni tři dotazovaní **otcové pracující jako OSVČ**. Sama skutečnost, že otec nebyl zaměstnancem, výrazně přispívala k tomu, že otcovskou nevyužil. Přestože stačí, aby si muž platil nemocenské pojištění tři měsíce před čerpáním dávky otcovské poporodní péče, živnostníci tyto záležitosti před porodem neřešili a nemocenské pojištění si dál neplatili. Jejich argumentace pak byla jasná: jako podnikatelé nemají na dávku otcovské poporodní péče nárok, proto ji nevyužili. Jednoduše jim otcovská nepřipadala natolik významná, aby jim stálo za to splnit požadavky pro její využití. Po porodu si pak udělali pracovní volno zpravidla na několik dní s tím, že v průběhu prvních týdnů po porodu někteří pracovali třeba jen část dne a snažili se trávit víc času doma. Přestože náš soubor byl malý, zdálo se, že reálně v celkovém úhrnu pak tyto otcové trávili s rodinou spíše méně času v porovnání s těmi, kteří byli zaměstnaní a využili otcovskou, mnohdy i v kombinaci s dovolenou na zotavenou. Časovou flexibilitu měli živnostníci větší, ale práce s klienty a na probíhajících projektech jim znemožňovala, aby si udělali delší volno. To už by totiž přinášelo i výraznější finanční ztráty pro ně a jejich rodiny. Pro některé bylo nepředstavitelné, že by měli přestat pracovat na delší dobu například několika týdnů. Přesné informace o otcovské tyto otcové neměli. Z toho mála, co věděli, usoudili, že pro ně není výhodná, a proto se rozhodli ji nevyužít.

„Partnerka [zjišťovala podrobnosti o otcovské], s ní jsem to [možnost využít otcovskou] diskutoval a došli jsme k závěru, že to není tak zajímavé, otcovská, abych to nějak řešil. ... U mě jako u živnostníka, já jsem si práci uzpůsobil tak, abych nebyl v práci celý den a nějaké dny po tom porodu, tak jsem mohl být normálně [celé] doma, i když mi teda nešla část té mzdy, ale nebyl problém zůstat doma nějakých i pár dní. Ne, že bych se s někým bavil, jako živnostník si to můžu zařídit, jak chci, takže jsem dělal částecně i z domova a takhle. Takže pro mě otcovská nebyla zajímavá.“ (Tomáš, projektant, 1 dítě)

Délka a časování otcovské poporodní péče

Délka otcovské byla respondenty s jedinou výjimkou **volená v maximálním rozsahu, tj. 7 kalendářních dnů**. Při běžném pracovním provozu tak otec chyběl v práci pět pracovních dnů. Ve směnném provozu mohl být rozsah absence v práci i výrazně menší.

Zkracování délky otcovské bylo voleno otci jen zcela **výjimečně**, jednalo se o zkrácení o jeden den. Důvody byly finanční, v kombinaci s tlakem a firemní kulturou nepodporující pracovní volno.

„Využil jsem šest [dní], protože bohužel naše firma úplně tomu [otcovské] nakloněná

není, to znamená, že jsem šel, Eva rodila v neděli..., na paragraf [pracovní volno na ošetřování člena rodiny] na týden a pak jsem šel na otcovskou dovolenou a to vycházelo právě na ten krátký týden, na ty dva dny a byl jsem tam do pondělí. My [ve firmě] máme hodnocení od 25. do 25. a já jsem 25. přišel do práce, abych nepřišel o peníze do dalšího [měsíce].“ (Emil, údržbář ve výrobě, 2 děti)

V tomto případě museli rodiče rovněž řešit, kdo se postará o starší dítě v době, kdy byla žena v porodnici. Otec využil pracovní volno na ošetřování člena rodiny a pečoval o dvouletého syna ještě před otcovskou. Otcovskou čerpal návazně, když se manželka vrátila z nemocnice domů. Skončil ji o jeden den předčasně proto, aby předešel dalšímu finančnímu krácení na odměnách v následujícím měsíci.

Čerpání **dovolené na zotavenou** po otcovské či před ní bylo časté. Otcové tak byli po porodu doma s dětmi více než týden. Důvodem byla jejich snaha pečovat o dítě/děti a domácnost v době, kdy byla žena oslabena porodem.

Časování otcovské vycházelo ve většině případů z potřeb matky a připadalo **zpravidla na dobu, kdy se žena vrátila z nemocnice po porodu domů**. U prvorodiček to bylo vnímáno jako nejtěžší období, stejně jako u těch, které již nějaké děti měly. Jen výjimečně se v našem výzkumném vzorku vyskytly otcové, kteří čerpali otcovskou později, s odstupem několika dní po příchodu ženy domů z porodnice. Tento posun byl způsoben jejich pracovními povinnostmi, např. měsíční uzávěrkou nebo plánovanou služební cestou.

Zhodnocení délky otcovské

Aktuální maximální délku otcovské poporodní péče (7 kalendářních dnů) vnímali rodiče buď jako kompromis mezi potřebami rodin a potřebami zaměstnavatelů, nebo ji považovali za příliš krátkou. Zřejmě i proto, že ještě před dvěma lety neměli otcové možnost využít ani jeden den otcovské poporodní péče, okamžité zavedení z 0 na 7 dní bylo vnímáno kladně. Navíc se tím zajišťují, že finanční ztráty v rodinných příjmech nejsou tak velké, než kdyby toto období bylo delší. Zatímco v některých rodinách si otcové brali v šestinedělí ještě další volno (zpravidla dovolenou), v jiných bylo zřejmé, že týdenní pobyt otce doma byl jakýmsi nadstandardem, a pokud by dávka otcovské poporodní péče neexistovala, otec by strávil s rodinou doma po porodu spíše kratší čas. To ostatně platilo často i v rodinách, kde si další volno nad rámec otcovské bral. Mnozí dotazovaní **rodiče by uvítali, kdyby otcovská trvala spíše 14 dní**, respektive 10 pracovních dní:

„Já myslím, že těch 7 dní, že aspoň to je dobré, kdyby bylo 10, bylo by to lepší, ale myslím si, že aspoň těch 7 dní. Myslím si, že

celé to šestinedělí, že to už by bylo zase potom finančně asi [dost ztrátové], ne úplně každý by si to mohl dovolit. To už by byla dlouhá doba.“ (Adam, ekonom, 1 dítě)

Jeho partnerka Alena v rozhovoru uvedla, že pokud by otcovská nebyla, Adam by si patrně vzal několik dní dovolené, ale spíš méně než celý týden.

Pan Dalibor se také domníval, že týden je krátká doba. On se při rozhodování o období stráveném doma řídil především stavem a názorem manželky. Za optimální délku považoval 14 dní.

„Tak v tom je určitě důležitý pocit té ženy, prostě kolik času ona potřebuje na nějakou počáteční rekonvalescenci a to bytí s tím dítětem, ale těch 10 dní já si myslím, což je dohromady s víkendy 14 dní nebo 16 dní, tak je asi v pořádku. S Dominikem [starším synem] jsme byli taky doma těch 10 dní nebo jsem byl 14 doma.“ (Dalibor, vedoucí výroby, 2 děti)

Přítom jeho partnerka na otázku „Stačilo vám těch 14 dní?“ odpověděla: „No mohlo by to být delší, ale dalo se to [zvládnout].“ (Dana, referentka, 2 děti)

Partnerky otců, kteří otcovskou využili, se v rozhovorech zmiňovaly, že by uvítaly i delší otcovskou. Období po porodu považovaly za obtížné nejen prvorodičky, ale i ženy, které již měly druhé dítě.

Tazatelka: „A myslíte si, že těch sedm dní otcovské dovolené je tak akorát?“

Jana: No, já bych řekla, že je to málo, protože pro jiné [rodiče], pro nás to bylo akorát, protože přítel měl hodně dovolené, ale jinak já si myslím, že by bylo lepší, aby ten otec s tím dítětem ze začátku byl co nejvíce, aby si udělali ten krásný vztah, jako mají teďka, že by to mělo být trošku víc. (Jana, montážní dělnice, 1 dítě)

Větší potřebu delšího období podpory otce pak měly některé ženy i proto, že jim nepomáhala žádná jiná osoba, např. jejich matka. Obecně však byla pomoc otce dítěte dotazovanými matkami upřednostňována před pomocí z širší rodiny, která byla vnímána jen jako doplňková.

Zhodnocení otcovské rodiči

Rodiče, kteří otcovskou využili, ji **hodnotili velmi kladně** a zpravidla nedokázali popsat žádné její negativní stránky. A to i přes to, že jsme se explicitně tázaly jak na dobré, tak na špatné stránky otcovské. Otcové, kteří otcovskou nevyužili, ji i přesto zpravidla považovali za dobré opatření, které mohou (zaměstnaní) otcové využít.

Positiva

Kladná hodnocení ze strany otců i matek se týkala zejména tří oblastí – cenného společného času, navázání vztahu mezi otcem a dítětem a pomoci v péči.

Nejčastěji bylo oceňováno samotné pracovní volno a skutečnost, že otec mohl s ro-

dinou trávit čas, aniž by tím ztratil dny dovolené. **Společně strávený čas** zpravidla posílil rodinné vztahy, kdy se partneři spolehlali na vzájemnou pomoc směřující od otce k matce, spíše než na pomoc zvenčí. Otec získal čas na to, aby si budoval vztah s novorozencem dítětem:

„Tak jsou to zážitky s tím prckem, tak si toho člověk užíval. ... Negativa asi nejsou, tam nevím, co by mělo být špatného kvůli tomu [otcovské], ale ta pozitiva, že jsem s dvěma mohl být. Bylo to příjemné, že člověk nemusel odbíhat do práce, že si to užíval fakt celý den.“ (Jan, řidič vysokozdvizného vozíku, 1 dítě)

„Pozitivum, které to pro mě mělo je, už jsem to říkal několikrát, ten společný čas strávený s rodinou. A to je věc, kterou si myslím, že nic nenahradí a žádné peníze nezaplátí. Takže to bych řekl, že bylo to hlavní, že jsme mohli být spolu a je to samozřejmě zvláštní [ve smyslu speciální]. Myslím, že mi to osobně hodně pomohlo v tom, že jsme si vlastně spolu takhle v těch třech zvykli na ten nový stav, protože je to naše první dítě a je to změna, pro mě osobně změna velká.“ (Olin, policista, 1 dítě)

U otců-prvorodičů bylo zjevné, že uvolnění z práce jim poskytl čas, ve kterém se mohli naplno **věnovat své nové roli otce** a adaptovat se na ni. Mnozí z nich se k otcovství stavěli aktivně a na přímé péči o novorozence se skutečně podíleli, často společně s partnerkou. **Budoval se tak jejich vztah k dítěti**. To byl i případ pana Adama, který otcovskou zhodnotil následovně:

„Právě si myslím, že, a to jsem si vyzkoušel i potom [po skončení otcovské], když jsem ho [syna] hlídal, že teďka jsem schopen díky tomu, že vlastně se to nastartovalo na té otcovské dovolené, [se] o něj postarat, že opravdu jsem schopen ho přebalit, zabavit, věnovat se mu, prostě hrát si s ním. A já si myslím, že bez té otcovské dovolené opravdu, kdy člověk do toho začne pronikat, do péče o dítě, tak o těch víkendech bez toho [otcovské] by to bylo asi si myslím horší, že opravdu takhle i **ten vztah se prohloubil už s tou otcovskou dovolenou** a teďka opravdu ty víkendy, že můžu se o něj víc postarat a tím pádem partnerce ulehčit, co se týká péče o dítě.“ (Adam, ekonom, 1 dítě)

Podobně popisoval otcovskou pan Hynek:

„Pozitiva jsou určitě v tom, že ten otec má šanci, když to tak řeknu, se nacítit do té reálné role otce, což když si představím, že by ta [otcovská] dovolená nebyla a že bych prostě šel do práce a pak po práci jsem měl pasovat se svojí novou rolí, tak je to zredukováno a přijde mi to komplikovanější. Přijde mi to, mně osobně, pro mě osobně práce není tak důležitá, aby mi komplikovala rodinný život, takže jsem to [otcovskou] vřele využil, vřele rád. A [otcovská je dobrá také] z praktického hlediska, že dává šanci, aby ten muž pomáhal ženě ... Takže pomoc

[psychická i fyzická] té ženě, která je po porodu a je indisponovaná.“ (Hynek, pracovník IT oddělení, 1 dítě)

V rodinách s více dětmi rodiče oceňovali, že otec mohl poskytovat potřebnou péči o staršího sourozence. Otec si mnohdy právě v tomto období uvědomil, co všechno péče o děti obnáší. Jeho přístup byl tímto zjištěním určitě ovlivněn a lze předpokládat, že pak měl větší pochopení pro partnerku. Ilustrují to následující hodnocení otcovské a doporučení manželského páru, který měl dvouletou dceru a novorozenceho chlapce, jak dokládají následující citace:

„Že by si to [otcovskou] asi každý měl zkusit, že když ta šance je, tak by to ten chlap měl využít a měl by se taky podílet na tom, že by si potom uvědomil spoustu věcí, co člověku fakt nedojde, že se není schopný ani prostě ráno nasnídat, když má ty děti a musí se o ně starat, že je nemůže někde nechat ležet. Takže jako zkušenost [je to] dobrá.“ (Karel, voják, 2 děti)

„A dobrého vlastně to, že jsme byli spolu, že Kryštůfek hlavně potřeboval v těch prvních dnech víc pozornosti, protože jsme měli tu Karolínku doma. Chodili jsme na hřiště, tak spíš tohle. A že se o nás [manžel] staral.“ (Kristýna, účetní, 2 děti)

Ženy navíc oceňovaly, že nebyly na péči o dítě či děti doma samy a velmi **vítaly pomoc partnera** v období, kdy často nebyly po porodu v dobré fyzické a někdy ani psychické kondici. Výzkum ukázal, že muži často v tomto období dělali nákupy, zvedali těžké věci, vařili, uklízeli a pečovali o novorozence a/či starší děti. Matky vítaly i doprovod muže k lékaři či za jinými nezbytnými formalitami (např. přihlášení dítěte na matrice). Dlouhodobější pomoc ženy potřebovaly především tam, kde po porodu nebyly v dobré fyzické kondici. Často tomu tak bylo po porodu císařským řezem, ale komplikace v průběhu šestinedělí se mohly týkat i jiných oblastí, třeba problémů s kojením, záněty prsů apod. Ženy pozitivně hodnotily, že měl otec víc času sblížit se s dětmi. To fungovalo nejen u prvorodičů, jak ilustruje například z hodnocení paní Moniky:

„Přítel se sblížil víc s těma dětma, vlastně u první dcery tu otcovskou dovolenou neměl a hned musel do práce a nevěděl, co to je. [Tak]že k tomu miminku ještě ten chlap nemá takový vztah, jak to není větší, nesměje se a nereaguje. Takže si myslím, že mu to dalo to, že prostě ví, že táta je taky důležitý, že není jenom máma prostě.“ (Monika, studentka, 2 děti)

Negativa

Negativní dopady otcovské rodiče konstatovali zcela výjimečně. A pokud někdo nějaké zmínil, byla jimi **finanční stránka a zkrácení příjmu**, které otcům otcovské poporodní péče přináší. Na to, že by jim zaměstnavatel zbraňoval otcovskou využití, si

nestěžoval nikdo. Povzdechy nad finančními ztrátami se občas vyskytly:

„Umožňují to, nemají s tím žádný problém, nikdo mně to [v práci] nezakazoval a podobně, ale o ty [finanční a další] bonusy přicházím.“ (Dalibor, vedoucí výroby, 2 děti)

Zpravidla však rodiče tvrdili, že přínosy využití otcovské poporodní péče výrazně převýšily finanční ztráty, které nebyly zásadní. Občas bylo jako negativum v žertu zmíněno krátké trvání otcovské nebo náročnost péče o děti.

Jeden z otců, který otcovskou nevyužil, byl velmi kritický k finančním ztrátám pro rodinný rozpočet. Nepovažoval za vhodné, aby se v období, kdy je rodinný příjem snížen z důvodu čerpání peněžité podpory v mateřství matkou, ještě více snížil tím, že otec využije otcovskou a bude pobírat dávku otcovské poporodní péče:

„Budu-li realista, tak si nemyslím, že je dobré krátit příjem [otce], protože v podstatě už je krácený příjem matky a jako další zkrácení příjmu otce? Je asi jedno, když má někdo vysoké příjmy, ale zrovna akademičtí pracovníci, jako my, třeba ne. Tak to je jedna věc, to si nemyslím, že je úplně šťastné řešení.“ (Bohumil, univerzitní přednášející, 2 děti)

Výrazně negativní hodnocení otcovské se mezi námi dotazovanými rodiči, kteří ji využili, vůbec nevyskytovala.

Závěr

Od roku 2018 mají otcové v České republice možnost využít dávku nemocenského pojištění – otcovskou poporodní péči. V roce 2019 byla dávka využita pro více než dvě pětiny (43 %) narozených dětí.

Kvalitativní výzkum sestávající z 34 rozhovorů s rodiči novorozenců přinesl poznatky o jejich zkušenostech s otcovskou.

Rodiče z rodin, které ji využily, kladně hodnotili především skutečnost, že partneri mohli strávit po narození potomka společný čas doma. Otcové i matky zmiňovali, že pobyt doma a podílení se na péči o novorozence či starší dítě posílil vztah otce k dětem. Matky velmi oceňovaly pomoc partnerů v období po porodu. Prvorodiče se často společně učili, jak se starat o dítě, a otcové získali volný čas na to, aby si zvykli na novou roli. Důvody, proč někteří otcové otcovskou nevyužili, byly především finanční – chtěli předejít snížení příjmu. Dalším důvodem byla velká pracovní flexibilita a možnost omezit pracovní činnost za účelem pomoci partnerce i bez využití otcovské. Tímto způsobem argumentovali i živnostníci, kteří si neplatili nemocenského pojištění, a tedy na dávku neměli nárok.

Z provedených rozhovorů vyplynulo, že nová dávka splnila vytyčené cíle a jednoznačně pomáhá rodičům lépe sladit osobní a pracovní povinnosti. Zároveň podporuje vzájemnou partnerskou pomoc, v tomto

případě směřující od mužů k ženám, vytváří podmínky pro realizaci aktivního otcovství, pomáhá posilovat vztah mezi otcem a dítětem a umožňuje mužům zapojit se do chodu domácnosti. V rovině symbolické je otcovské volno jasným vzkazem rodinných politik, že se v péči o děti počítá nejen s matkami, ale i s otci.

- 1 Výzkum i studie jsou součástí projektu IP70607 *Zpráva o rodině* realizovaného ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i. a finančně podpořeného MPSV ČR.
- 2 OECD – *The Organisation for Economic Co-operation and Development*, Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj.
- 3 Zákon zavádějící dávku otcovské poporodní péče vstoupil v platnost 1. 2. 2018. Žádat mohli otcové, jejichž dítě nebylo starší 6 týdnů.
- 4 V roce 2018 se narodilo celkem 114 419 dětí (ČSÚ, 2019a). Data o počtu narozených za rok 2019 nejsou zatím k dispozici, byl tedy užít poslední dostupný údaj. Počty se meziročně mění v řádu stovek.
- 5 Přesné údaje o otcích nejsou známe. Podíl je odvozen z počtu zaměstnavatelů a osob pracujících na vlastní účet v hlavním zaměstnání (20 %) ze všech pracovních aktivních mužů (ČSÚ, 2019b). V roce 2019 si platilo nemocenské pojištění 9 % ze všech OSVČ vykonávajících činnost a pouze 14,5 % ze všech OSVČ majících povinnost platit zálohy na důchodové pojištění (ČSSZ, 2019).
- 6 Rozhovory s otci byly v průměru jen o málo delší (27 min) než rozhovory s matkami (25 min).
- 7 Ne starší než jeden rok.
- 8 Započítány jsou všechny partnerky, tedy i ty, se kterými nebyl rozhovor realizován.
- 9 Ve dvou případech žilo s partnery ve společné domácnosti dítě ženy z předchozího vztahu.
- 10 S jedinou výjimkou, kde byl z technických důvodů pořízen pouze písemný záznam.
- 11 Jednalo se nejčastěji o úpravu nespisovných koncovek a vypuštění opakujících se a významově bezobsažných slov. Vypuštění větší části textu je v citaci vždy označeno třemi tečkami – ... Autorkou vložená slova jsou uvedena v hranatých závorkách – [].
- 12 Ženy se vrací z nemocnice zhruba po 3 až 5 dnech po porodu přirozenou cestou, po 5 až 6 dnech v případě operačního porodu (císařský řez). Zdravotní komplikace na straně matky či dítěte vyžadují delší hospitalizaci.

Literatura

- ČSÚ. 2019a. Demografická příručka – 2018. Praha: Český statistický úřad. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-prirucka>.
- ČSÚ 2019b. Statistická ročenka České republiky. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/10-trh-prace-f0h0tvkur>.
- Eydal, B., Rostgaard, T. (eds.) 2015. *Fatherhood in the Nordic welfare states. Comparing care policies and practice*. Bristol: Policy Press.
- Geisler, E., Kreyenfeld, M. 2019. Policy reform and fathers' use of parental leave in Germany: The role of education and workplace characteristics. *Journal of European Social Policy*, 29 (2): 273–291.
- Guest, G., MacQueen, K. M., Namey, E. E. 2012. *Applied Thematic Analysis*. London: Sage.
- Hobson, B. (ed.) 2002. *Making Man into Fathers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Brien, M., Wall, K. (eds.) 2017. *Comparative perspectives on work-life balance and gender equality. Fathers on Leave Alone*. Springer (open access). DOI 10.1007/978-3-319-42970-0.
- OECD, 2020. Family database. PF2.1 Key characteristics of parental leave systems. Dostupné z: http://www.oecd.org/els/soc/PF2_1_Parental_leave_systems.pdf.

Elektronické zdroje

ČSSZ. 2019. Přehled vybraných statistických ukazatelů z agend ČSSZ. Dostupné z: https://www.cssz.cz/documents/20143/148663/Ukazatele_prosinec2018.pdf/3298806f-5029-9ddb-d44f-8c487cd56ca2

Legislativa

Zákon č. 148/2017 Sb., ze dne 19. dubna 2017, kterým se mění zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

Mgr. Olga Nešporová, Ph.D.

(olga.nesporova@vupsv.cz) od roku 2004 působí jako socioložka ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i. (Research Institute for Labour and Social Affairs – RILSA), Dělnická 213/12, Praha 7, Česká republika. Věnuje se problematice rodinné politiky, rodičovství, mezigenerační výpomoci a bezdomovectví.

Vliv sdílené ekonomiky na snižování nejistot trhu práce¹

Magdalena Kotýnková

Článek se zabývá problematikou sdílené ekonomiky. Cílem článku je vysvětlit hlavní důvody rychlého růstu sdílené ekonomiky a na příkladu internetových firem Uber a Bolt ukázat, jaké výhody a nevýhody sdílená ekonomika společnosti přináší. K silným stránkám sdílené ekonomiky podle autorky patří sdílení nevyužitých kapacit a statků, které jiní nemohou vlastnit nebo je vlastnit ani nechtějí. Jako další přínos je uvedeno to, že sdílená ekonomika vyvíjí tlak na tradiční tržní subjekty, čímž dochází k navýšení rozmanitosti a kvality trhu. Za slabé stránky sdílené ekonomiky autorka označuje obtíže s výběrem daní a právní vymahatelností vznikajících závazků a také to, že vlivem sdílené ekonomiky dochází k poklesu poptávky na tradičním trhu.

Úvod

Cílem článku je analyzovat a vyhodnotit hlavní důvody rychlého růstu sdílené ekonomiky, k němuž došlo v posledním desetiletí. Na příkladu segmentu dopravy jsou vyhodnoceny důvody růstu sdílené ekonomiky. Patří k nim nejistoty trhu práce, a to především nedostatečné výdělky, nedostatečná pružnost pracovních úvazků, ztráta zaměstnání, diskriminace apod.

I když definice nového modelu není zcela ustálena, a dokonce ani jeho název, začíná se postupně hovořit o sdílené ekonomice (shared economy), jejíž podstatou je nový hybridní ekonomicko-technologický model, který umožňuje sdílení statků namísto jejich výlučného vlastnictví. Tento nový model pronikl do života lidí, protože jim umožnil vyhnout se vlastnění věcí (statků) a místo toho je za nižší cenu sdílet s dalšími lidmi. Na druhé straně umožnil těm, kteří určité statky vlastní, sdílet je za úplatu s ostatními.

Článek je příspěvkem k diskusi, která byla otevřena ve 4. loňském čísle časopisu Fórum sociální politiky otištěním příspěvku Platformová práce je v Česku rozšířenější než jinde v Evropě (Smejkalová, 2019), v němž autorka poukázala na vysoké zapojení Čechů do platformové práce. Naskytá se proto otázka, jaké důvody motivují lidi k tomu, že hledají tyto nové formy práce.

1. Teoretická východiska

V odborné literatuře jsou uváděny rozmanité definice a výklady pojmu sdílená ekonomika, avšak společný základ je vždy postaven na myšlence sdílení statků. Tato

myšlenka není zcela nová, akcelerovala však s využitím nových informačních a komunikačních technologií, které umožnily přímé propojení lidí, v tomto případě propojení poskytovatelů sdílených statků s jejich uživateli. Cambridgeský slovník uvádí: „Sdílená ekonomika je ekonomický systém postavený na bázi sdílení majetku a služeb mezi lidmi, a to zdarma nebo za úplatu, obvykle s využitím internetu“ (Cambridge Dictionary, 2019). Základ sdílené ekonomiky tedy spočívá ve sdílení statků a umožňuje, že lidé nemusí vlastnit veškeré statky, ale mohou si je pronajmát od těch, kteří s nimi disponují a ne zcela je využívají. Může se přitom jednat o automobil, byt, náradí, ale třeba i o finanční prostředky, hudbu, filmy apod.

Jak uvedeno, rozvoj internetu a následně i nových sociálních sítí usnadnil vzájemné propojení lidí a umožnil vznik tzv. „peer to peer“ („P2P“) platform, neboli platform „lidem od lidí“, čímž se zjednodušil přístup poskytovatelů statků na trh na jedné straně a vyhledávací proces uživatelům na druhé straně. A to vše při dosažení nízkých transakčních nákladů, neboť k propojení mezi poskytovatelem a uživatelem dochází pomocí technologických inovací, tj. bez dalších zprostředkovatelů. Poskytovatelem sdílených statků je fyzická osoba, která vlastní ne vždy zcela využívané statky a nabízí je na příslušném portálu, zpravidla za účelem výdělku. Uživatelem je osoba, která využívá statků a služeb poskytovatele (Botsman, 2015).

Právě přímé propojení poskytovatele statků s jejich uživatelem pohání sdílenou ekonomiku stále dopředu a lze očekávat, že další vývoj technologických inovací tento pohyb bude ještě zrychlovat.

R. Botsman pak chápe sdílenou ekonomiku jako hybridní ekonomicko-technologický model sdílení, výměny či pronajmutí statků místo jejich výlučného vlastnictví, který je založen na propojení ekonomiky s technologickými inovacemi (Botsman, 2015).

Sdílená ekonomika začíná pronikat do života lidí, protože umožňuje lidem vyhnout se vlastnění věcí, které by využívali jenom částečně, a místo toho je sdílet za nižší cenu s dalšími lidmi. I když lze sdílení provádět zdarma, jedná se většinou o činnost zpoplatněnou, což umožňuje poskytovatelům statků za pomoci sdílené ekonomiky dosahovat výdělky, případně příjmy k jejich hlavní činnosti. Jak poukazuje Arun Sundararajan, lidé nabízejí prostřednictvím sdílené ekonomiky často svůj málo využívaný majetek nebo služby uživatelům, kteří pro ně najdou využití a jsou ochotni za ně zaplatit (Sundararajan, 2016). Sdílenou ekonomiku pak charakterizuje následovně:

- sdílená ekonomika podporuje vytváření nových trhů, na kterých probíhá výměna zboží a služeb, čímž vzniká potenciál k vyšší ekonomické aktivitě,
- na nových trzích se otevírají nové možnosti, které umožní plné využití všeho, a to majetku, dovedností, ale i času a peněz,
- nabídka statků a práce přichází od jednotlivců (spíše než od korporací),
- dochází k rozvolnění hranice mezi osobním a profesionálním životem, neboť nabídka statků a služeb komercializuje dosud osobní věci jako např. svezení autem nebo půjčení peněz,
- dochází k rozvolnění hranice mezi plně zaměstnaným člověkem a občasným

pracovníkem, mezi závislým a nezávislým pracovníkem a mezi prací a volným časem, neboť tradiční práce na plný úvazek jsou nahrazovány pouze najímáním práce (například člověka s živností).

Sdílenou ekonomiku lze považovat za formu platformové práce, která ve svém širokém pojetí zahrnuje práci zprostředkovanou digitálním způsobem, tedy s pomocí internetových stránek či mobilních aplikací souhrnně nazývaných digitální platformy (Smejkalová, 2019). Takto vymezený pojem je širší než pojem „sdílená ekonomika“, neboť ta je postavena na myšlence sdílení statků, která však také jako hybridní ekonomicko-technologický model funguje s využitím digitálních platform podložených internetem a sociálními sítěmi.

2. Historie sdílené ekonomiky

Pohlédneme-li zpět do historie, pak sdílení statků není novým jevem, naopak myšlenka sdílení existuje dlouho a v různých oblastech. Dlouhou historii sdílení lze dokumentovat na příkladu sdílení knih ve veřejných knihovnách. V minulosti se sdílení používalo i pro zmírnění nedostatku určitých statků, dobrým příkladem může být sdílení automobilů v USA v průběhu 2. světové války, které probíhalo prostřednictvím neziskových komunitních organizací, a to především z důvodu nedostatku pohonných hmot (Deloitte, 2017). Avšak rozdíl mezi uvedenými příklady sdílení statků a současnou formou sdílené ekonomiky spočívá ve využití technologických inovací, především internetu a později sociálních sítí.

První platforma sdílené ekonomiky vznikla ve Spojených státech pod názvem e-bay v polovině 90. let a umožňovala poskytovatelům statků prodávat své věci nejdříve charitě a později i mezi sebou. Avšak nejznámější internetové firmy, mezi které patří Uber nebo Airbnb, vznikly až v následujícím desetiletí, protože internet sám o sobě ještě nebyl dostačující pro provoz sdílené ekonomiky v takové formě, jak je známa dnes. Až sociální sítě daly uživatelům možnost zpětného ohodnocení sdílených statků, což je stavebním kamenem každého sdílení, neboť rozhoduje o dalších potencionálních účastnících sdílených statků. K současné formě sdílené ekonomiky patří také snadnost mobilních plateb za poskytnuté sdílení statků a služeb.

3. Diskuse

3.1 Je sdílená ekonomika příležitostí pro snadný přístup k práci a výdělku?

Sdílená ekonomika proniká do rozmanitých ekonomických sektorů, a i když je nejrozšířenější v segmentu dopravy

a ubytování, etabluje se také v segmentu financí, vzdělání, lidských zdrojů, trhu s filmy, hudebního trhu apod. (Botsman, 2015). Rozvoj sdílené ekonomiky měl nezbytně dopad na trh práce, kam přinesl nové příležitosti pro ty, kteří mají zájem zajistit si výdělek, případně si jej navýšit. Lidé zaměstnaní nebo práci hledající mohou pomocí internetových firem vstoupit na trh práce rychle, jednoduše a navíc: tuto práci je možno často vykonávat dle časových možností poskytovatele (pracovníka) a tím harmonizovat pracovní a rodinný život, případně pracovní život a další vzdělávání. V Evropě je nejvíce zkušeností se segmenty sdílené ekonomiky, které pronikly do oblastí dopravy a ubytování (PwC UK, 2016).

3.2 Jaké možnosti snižování nejistot trhu práce vykazuje segment dopravy sdílené ekonomiky v České republice?

Obdobně jako v ostatních evropských zemích patří i v České republice segment dopravy, spolu s ubytováním, k nejrozšířenějším a nejznámějším segmentům sdílené ekonomiky. V současné době působí v segmentu dopravy dvě firmy zaměřené na osobní dopravu: americký Uber² a estonský Bolt (dříve Taxify)³ a tři firmy zaměřené na rozvoz jídla: finská firma Wolt,⁴ pobočka americké firmy Uber pod názvem Uber Eats a česká firma Dáme jídlo.⁵

Počet lidí, kteří pracují pro firmy Uber nebo Bolt, není znám, neboť obě firmy tato čísla tají. Na příkladu segmentu dopravy je ale možno zamyslet se nad tím, jaké příležitosti sdílená ekonomika nabízí, čím doplňuje tradiční trh práce a proč je možnost participovat v segmentu dopravy poměrně hojně využívána. Z výzkumu realizovaného v rámci diplomové práce Vliv sdílené ekonomiky na možné snížení budoucích rizik českého trhu práce v letech 2018 až 2028 (Suchánek, 2019), který byl proveden v internetové firmě Bolt zaměřené na osobní dopravu, byly zjištěny motivace k výkonu práce v této firmě. Výsledky výzkumu jsou uvedeny v následující kapitole 3.3.

3.3 Nejistoty trhu práce snižované segmentem dopravy sdílené ekonomiky⁶

Nedostatečné výdělky

Práce vykonávaná v rámci sdílené ekonomiky je především zdrojem příjvů, kterým si poskytovatelé služeb doplňují svoje příjmy s příjmem z hlavního zaměstnání.⁷ Vstup do segmentu dopravy je velmi jednoduchý, zájemce o práci se registruje v mobilní aplikaci jako řidič, následně proběhne jeho schválení a prostřednictvím mobilní aplikace je hned informován o zakázkách, které pak provádí za finanční odměnu. Vstup do sdílené ekonomiky je ale omezen vlastnictvím potřebných prostřed-

ků pro vykonávání práce. Firmy Bolt a Uber vyžadují, aby měli řidiči vlastní automobily. Pokud by si poskytovatel služby automobil vypůjčil, snížilo by to jeho výdělek.

Nedostatečná flexibilita pracovních úvazků

Mezi rizika českého trhu práce, na které je dlouhodobě poukazováno, patří nedostatečná pružnost pracovních úvazků, čímž trpí hlavně ti, kteří potřebují harmonizovat pracovní a rodinný život nebo pracovní život a další vzdělávání. Sdílená ekonomika je vstřícná k těm, kteří potřebují pružný čas výkonu práce, zvláště pokud se týká rozsahu vykonávané práce i jejího začátku a konce. V segmentu dopravy si řidič upraví začátek, konec a tím i délku svého výkonu dle svých časových možností a zvláště ženy mají příležitost tímto způsobem harmonizovat pracovní a rodinný život.⁸

Diskriminace

Vážným rizikem na tradičním trhu práce je diskriminace, přestože je v příslušných právních normách zakázána, viz zákon č. 198/2009 Sb. – tzv. antidiskriminační zákon, a zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti. Je doloženo, že některé skupiny obyvatel mají nerovné podmínky na tradičním trhu práce, a i když je velká snaha diskriminaci potlačit, je tato otázka neustále předmětem odborných diskusí. V centru pozornosti je zvláště nerovné ohodnocení mužů a žen na trhu práce (MPSV, 2019). Z výzkumu provedeného v rámci diplomové práce Vliv sdílené ekonomiky na možné snížení budoucích rizik českého trhu práce v letech 2018 až 2028 (Suchánek, 2019) vyplynulo, že zaregistrovat se a začít pracovat jako řidič ve sdílené ekonomice může každý zájemce bez ohledu na pohlaví, rasu, národnost, věk nebo dokonce i zdravotní stav, pokud je lékařsky potvrzeno, že jeho zdravotní stav nebrání řízení motorového vozidla. Není výjimkou, že v oblasti dopravy jezdí řidiči s postižením pohybového aparátu, kteří mají uzpůsobený automobil, což alespoň částečně odstraňuje diskriminaci zdravotně postižených osob.

Při schvalování registrací řidičů nedochází k vylučování lidí dle charakteristik, které je řadí na tradičním trhu práce mezi rizikové skupiny, a nezkoumá se ani, zda jedná se o ženy s malými dětmi, po mateřské dovolené, což opět přispívá k tomu, že si ženy mohou zajistit výdělek a harmonizovat tím pracovní a rodinný život.

Hospodářské recese

I když je obtížné předvídat, zda a jak velký hospodářský pokles hrozí české ekonomice, již nyní Český statistický úřad dokládá, že se ekonomický vývoj zpomaluje.

V roce 2019 došlo k nejnižšímu růstu HDP od roku 2013 (meziročně o 2,4 %) a ekonomické oslabení se očekává i v roce 2020 (ČSÚ, 2019). Tato očekávání jsou odrazem ekonomického zpomalení v Německu, jehož vývoj je pro českou ekonomiku klíčový.

Ekonomický pokles je vesměs provázen poklesem tradičních pracovních míst. Sdílená ekonomika by mohla, aspoň částečně, kompenzovat případný nárůst nezaměstnanosti, neboť část propuštěných zaměstnanců si může téměř okamžitě zajistit výdělek ve sdílené ekonomice.

Zastaralé znalosti pracovní síly

Očekává se, že nastupující technologický vývoj, který je nesen ve jménu digitalizace a robotizace, bude mít vliv na snížení počtu tradičních pracovních míst. Odhadovat, jak velký dopad bude mít digitalizace a robotizace na trh práce, je obtížné, neboť nelze odhadnout, jak rychle bude tento proces probíhat a jak a kdy se protne s disponibilní pracovní silou na trhu práce (Mařík, 2016).

Ke snížení budoucích rizik na trhu práce vyplývajících ze zavádění digitalizace a robotizace patří především rekvalifikace a další vzdělávání zaměstnanců, které by je na změny připravilo, neboť dle Zprávy o konkurenceschopnosti 2019/20, kterou vydalo Světové ekonomické fórum (WEF, 2019), Česká republika nemá pracovní sílu připravenou na digitální budoucnost. Neurgickým místem je, že pracovní síla nemá dostatečné dovednosti, především kritické myšlení. Snížit rizika, která vzniknou na trhu práce v důsledku digitalizace a robotizace, však může i sdílená ekonomika, jež umožňuje lidem zajistit rychlý výdělek. Vstup do segmentu dopravy je poměrně jednoduchý, výdělek je možno dosahovat po dlouhou dobu, navíc s extrémně flexibilní pracovní dobou.⁹ Paradoxně lze pracovat i více hodin, než je zákonem stanovená pracovní doba a zajistit si nadprůměrnou mzdu.

V této souvislosti je však nutné upozornit na problematiku dodržování pracovních předpisů v internetových firmách. Problematika nižší právní ochrany v pracovních oblastech, nemožnost uzavírání kolektivních smluv apod. je však v internetových firmách obdobný problém jako u části osob samostatně výdělečně činných, které sice vykazují ekonomickou činnost na základě živnostenského listu, ale tuto činnost vykonávají pouze pro jeden ekonomický subjekt (zaměstnavatele) a jsou ve stejné pozici jako zaměstnanec (dělníci a řemeslníci na stavbách, uklízečky, ale i finanční poradci apod.).

Závěr

Na příkladu segmentu dopravy bylo prokázáno, že sdílená ekonomika může

tlumit rizika, která vznikají na tradičním trhu práce. Velkou motivací pro vstup lidí do sdílené ekonomiky se stala možnost zajistit si rychlý výdělek využitím volné kapacity svého automobilu, přičemž vstup do segmentu dopravy je poměrně jednoduchý, výdělek je možno dosahovat po dlouhou dobu, navíc s extrémně flexibilní pracovní dobou. Vstup do sdílené ekonomiky je ale omezen vlastnictvím potřebných prostředků pro vykonávání práce, neboť firmy Bolt a Uber vyžadují, aby měli řidiči vlastní auta.

Na druhé straně je nutné poukázat na to, že v roce 2019 byly veškeré pracovní možnosti v oblasti segmentu dopravy sdílené ekonomiky dostupné pouze v Praze, přestože všechny firmy počítají s případnou expanzí. Situace je komplikována nedostatečnou legislativou¹⁰, a proto se některá města staví k dopravním službám odmítavě, což vyústilo dokonce v odchod firmy Uber z Brna nebo firmy Bolt z Českých Budějovic, Plzně, Olomouce a Ostravy. V budoucím časovém horizontu však mohou autonomní (samořiditelné) vozy lidskou práci z dopravy vyřadit, což zcela pozmění obchodní model v dopravě.

Výzkum v internetové firmě Bolt potvrdil silné a slabé stránky segmentu dopravy sdílené ekonomiky. Jednou z prokázaných výhod je plné využití volných kapacit a zdrojů, čímž lze dosáhnout vyššího stupně environmentální šetrnosti. Právě téma šetrnosti k životnímu prostředí a trvale udržitelný rozvoj začalo přitahovat ve vyspělých zemích světa ke sdílené ekonomice stále více příznivců. K silným stránkám tedy patří sdílení nevyužitých kapacit, které probíhá za úplaty, a na druhé straně možnost sdílení statků, jež jiní nemohou vlastnit nebo je vlastnit ani nechtějí.

K přednostem sdílené ekonomiky lze přičíst i to, že vyvíjí tlak na stávající tržní subjekty, které pro zachování konkurenceschopnosti musí inovovat svoji činnost a přicházet s novými produkty. Zároveň jsou vystaveny výzvě, aby přehodnotily své dosavadní obchodní modely, a ve své činnosti stále více využívají technologických inovací.

Ke slabým stránkám sdílené ekonomiky patří, že podstata obchodování je založena na oboustranné důvěře, nikoliv na právně podložených smluvních ujednáních. Oboustranná důvěra je ve sdílené ekonomice porušena, pokud uživatel např. poškodí sdílený statek nebo poskytovatel nezajistí inzerovanou kvalitu statku nebo služby. Jednostranné porušení důvěry není právně ošetřeno a vymahatelnost nápravy je obtížná, připomeňme však, že právě takto nastavený ekonomický model umožňuje dosažení nízkých transakčních nákladů a tím možnost dosažení nižších cen za sdílené statky a služby. Oboustranná důvěra je ve sdílené ekonomice budována hodnocením kvality využívaného

statku nebo služeb, a to všemi subjekty vtaženými do sociální ekonomiky (uživatel i poskytovatel). Proto k prudkému rozvoji sdílené ekonomiky došlo až s nástupem sociálních sítí, které podpořily výměnu vzájemných informací a referencí.

Velkou nevýhodou sdílené ekonomiky, jež je předmětem častých diskusí, je složitá problematika placení daní internetovými firmami. Je podrobně popsána ve studii zpracované společností Deloitte: Sdílená ekonomika - Bohatství bez vlastnictví, a sice v rozsáhlé kapitole Zdanění sdílené ekonomiky - náročný proces se spoustou otázek (Deloitte, 2017).

Sdílená ekonomika expandovala v předcházejících 10 letech a lze očekávat, že její další vývoj bude předmětem mnoha analýz a výzkumů.

- 1 Tento příspěvek byl redakci FSP zaslán v únoru 2020, tj. před vypuknutím koronavirové pandemie v České republice, a na vzniklou krizi spojenou s touto pandemií reaguje jen dílčím způsobem. I když lze nyní odhadovat, že sdílení movitých i nemovitých věcí bude v nadcházejícím období zbrzděno obavami z bezprostředních mezilidských kontaktů, na jejichž základě dochází k rychlému šíření nakažky, ekonomicko-technologický model, který je podstatou sdílené ekonomiky, se bude prosazovat dál. Jak již lze sledovat, současná situace vyvolala posílení on-line nákupů a v důsledku toho se sektor dopravy sdílené ekonomiky, o němž je v tomto příspěvku vedena diskuse, velmi rychle přeorientoval z osobní dopravy na přepravu zboží a služeb.
- 2 Americký Uber byl založen v roce 2009, svoje služby však společnost představila až v roce 2010. Uber funguje ve více než 60 zemích a 600 městech po celém světě.
- 3 Estonský Bolt byl založen v roce 2013 jako technologické řešení pro taxi dispečinky, postupně se však firma zaměřila na zákazníky poptávající osobní přepravu. Bolt tak nyní funguje ve více než 25 zemích a ve více než 100 městech v Evropě, Africe, Asii a Austrálii.
- 4 Finský Wolt vznikl v roce 2014 v Helsinkách, nyní působí ve více než 60 městech; jeho rozvoz jídla probíhá i pomocí motocyklu nebo silničního kola.
- 5 Česká firma zabývající se rozvojem jídla.
- 6 Od přijetí restriktivních opatření, která byla přijata v polovině března 2020 v souvislosti s koronavirovou nákazou, došlo sice ke snížení objemu osobní dopravy, na niž se specializují internetové firmy Bolt a Uber, ale na druhé straně došlo k velkému navýšení objemu zakázek u jejich „sesterských“ firm Wolt a Uber Eats, které se specializují na přepravu jídla (MF Dnes, 4. 4. 2020). Výsledky výzkumu obsažené v kapitole 3.3 jsou proto v současné situaci platné pro ty internetové firmy, které poskytují kurýrní služby.
- 7 Dle studie Platformová práce je v Česku rozšířenější než jinde v Evropě téměř dvě třetiny lidí (73,1 %), kteří vykonávají platformovou práci uvedlo, že so takto vydělávají méně než polovinu měsíčního příjmu, jedná se tedy o formu jejich přivýdělku (Smejkalová, 2019).
- 8 Dle studie Platformová práce je v Česku rozšířenější než jinde v Evropě bylo zjištěno, že v platformové práci sice participuje lehce více mužů, ale pro více žen představuje platformová práce jejich jediný výdělek (Smejkalová, 2019).
- 9 Je však nutné připomenout, že v delším časovém horizontu mohou vyřadit autonomní (samořiditelné) vozy lidskou práci z dopravy, což zcela pozmění obchodní model v dopravě.

10 Novela zákona č. 111/1994 Sb., o silniční dopravě, která uvolní ruce alternativním taxi službám, zřejmě bude přijata v polovině letošního roku.

Literatura

Botsman, R., 2015. *The Case for Collaborative Consumption*. [online]. [cit. 2020-01-24]. TEDxSydney. Dostupné z: https://www.ted.com/talks/rachel_botsman_the_case_for_collaborative_consumptionAirbnb.

Cambridge Dictionary, 2019. Cambridge University Press, [online]. [cit. 2020-02-08]. Dostupné z: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sharing-economy>.

ČSÚ, 2019. *Předběžný odhad HDP – 4. čtvrtletí 2019*. Praha: Český statistický úřad [online]. [cit. 2020-01-17]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cr/predbezny-odhad-hdp-4-ctvrtleti-2019>.

Deloitte, 2017. *Sdílená ekonomika – Bohatství bez vlastnictví*. Deloitte [online]. [cit. 2020-01-24]. Dostupné z: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cz/Documents/deloitte-analytics/Sdilená-ekonomika.pdf>.

Mařík, V. a kol. 2016. *Průmysl 4.0: výzva pro Českou republiku*. Praha: Management Press. ISBN 978-80-7261-440-0.

MF Dnes. Praha. 4. 4. 2020. *Město teď patří kurýrům. Nebývale vytíženým kurýrním službám pomáhá zájem lidí o práci a průjezdné pražské silnice*.

MPSV, 2019. *Projekt MPSV 22 % K ROVNOSTI*, [online]. [cit. 2020-01-13]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/web/cz/22-k-rovnosti>.

PwC UK, 2016. *Assessing the size and presence of the collaborative economy in Europe*: [pwc.co.uk](http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/16952/attachments/1/translations/en/renditions/native). [online]. [cit. 2020-01-13]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/16952/attachments/1/translations/en/renditions/native>.

Suchánek, E., 2019. *Vliv sdílené ekonomiky na možné snížení budoucích rizik českého trhu práce v letech 2018 až 2028*. Diplomová práce, Praha: NF VŠE.

Sundararajan, A., 2016. *The sharing economy: the end of employment and the rise of crowd-based capitalism*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, ISBN 978-026-2034-579.

Smejkalová, K., 2019. *Platformová práce je v Česku rozšířenější než jinde v Evropě*. Fórum sociální politiky. 4/2019. ročník 13. ISSN 1802-5854 print, 1803-7488 online.

WEF, 2019. *Global Competitiveness Report 2019: How to end a lost decade of productivity growth*. [online]. [cit. 2020-01-13]. Dostupné z: <https://www.weforum.org/reports/how-to-end-a-decade-of-lost-productivity-growth>.

Právní normy

Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti

Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon)

Zákon č. 111/1994 Sb., o silniční dopravě

Doc. Ing. Magdalena Kotýnková, CSc. (kotynkov@vse.cz) působí jako vysokoškolská pedagožka na Katedře hospodářské a sociální politiky Vysoké školy ekonomické v Praze (Department of Economic and Social Policy, Faculty of Economics, University of Economics), nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3. Zaměřuje se na otázky trhu práce, příjmové nerovnosti a chudoby.

NÁRODNÍ POJIŠTĚNÍ

odborný měsíčník České správy sociálního zabezpečení

Z obsahu květnového čísla vybíráme:

- Ošetřovné v čase koronaviru
- Mzdové nároky při opatřeních zaměstnavatele důvodu nebezpečí epidemie
- Pomoc OSVČ v době krizových opatření
- Změna druhu práce nebo snížení mzdy při pandemii
- Výpověď ze strany zaměstnance - chystané změny
- Seriál Peníze pod kontrolou, tentokrát o dni daňové svobody

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Vychází nové číslo 2/2020

Z obsahu

Stati

Hana Hašková, Kristýna Pospíšilová: Kdo plánuje jedináčka a kdo chce zůstat bezdětný? Faktory ovlivňující nízké reprodukční plány mužů a žen

Radka Dudová: „Je to o tom, koho potkáš“: Jednodětnost ve světle spojených životních drah

Martina Hřebíčková: Kulturní orientace Vietnanců v ČR: generační srovnání

Jiří Homoláč, Tamah Sherman: „Vy, mladi Vietnamci (nenakažení), nás počestně banány prostě pochopit nemůžete“: Mladí Vietnamci a superdiverzifikace českého novomediálního prostoru

Recenzní esej

Recenze

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný

Sociologickým ústavem AV ČR, v. v. i.

Přináší zásadní statí rozvíjející českou sociologii.

Obsah časopisu je dostupný online na <https://sreview.soc.cas.cz>

Vychází 6x ročně (4x česky, 2x anglicky).

Cena jednoho výtisku je 85 Kč. Předplatné na rok je 510 Kč..

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Tiskové a ediční oddělení

Jilská 1, 110 00 Praha 1,

tel. 221 183 217

e-mail: casopis@soc.cas.cz

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Ročník 56 (2020)
Číslo 2

2—20

HANA HAŠKOVÁ, KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ: Kdo plánuje jedináčka a kdo chce zůstat bezdětný? Faktory ovlivňující nízké reprodukční plány mužů a žen

RADKA DUDOVÁ: „Je to o tom, koho potkáš“: Jednodětnost ve světle spojených životních drah

MARTINA HŘEBÍČKOVÁ: Kulturní orientace Vietnanců v ČR: generační srovnání
JIŘÍ HOMOLÁČ, TAMAH SHERMAN: „Vy, mladi Vietnamci (nenakažení), nás počestně banány prostě pochopit nemůžete“: Mladí Vietnamci a superdiverzifikace českého novomediálního prostoru

Sdílené pracovní místo

Olga Bičáková

Článek představuje novelu zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce, jejíž součástí je i právní úprava sdíleného pracovního místa. Autorka uvádí druhy zaměstnanců, kterým zavedení této formy práce prospěje, a zmiňuje, že zavedení sdílených pracovních míst podporuje Ministerstvo práce a sociálních věcí formou dotací.

Vláda České republiky schválila na svém jednání dne 16. prosince 2019 návrh novely zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce, jehož součástí je i právní úprava sdíleného pracovního místa. **V současné době návrh novely zákoníku práce projednává Parlament České republiky, poslanci Poslanecké sněmovny na svém zasedání dne 20. února ho podpořili v 2. čtení.**

Sdílené pracovní místo coby flexibilní forma práce může pomoci rodičům s malými dětmi v návratu do práce po rodičovské dovolené nebo k udržení kontaktu se zaměstnavatelem během ní. Umožní zůstat v pracovním procesu seniorům, kteří chtějí pracovat, ale již ne na plný pracovní úvazek nebo osobám, jež pečují o své blízké. Vyhovovat této formě práce může i některým absolventům škol.

Ministerstvo práce a sociálních věcí chce, aby zaměstnavatelé byli motivováni ke zřízení těchto částečných pracovních úvazků dotacemi na to, aby se jim pokryly náklady související se zřízením sdílených pracovních míst.

Nový právní institut – sdílené pracovní místo

Návrh zákona stanoví, že zaměstnavatel může se dvěma nebo více zaměstnanci s kratší pracovní dobou a se stejným druhem práce uzavřít dohody, podle nichž si zaměstnanci budou na sdíleném pracovním místě sami rozvrhovat pracovní dobu do směn po vzájemné dohodě tak, aby každý z nich na základě společného rozvrhu pracovní doby naplnil průměrnou týdenní pracovní dobu nejdéle ve čtyřtýdenním vyrovnávacím období. Souhrn délek týdenní pracovní doby zaměstnanců na jednom sdíleném pracovním místě nesmí překročit délku stanovené týdenní pracovní doby, to však neplatí v případě zastupování nepřítomného zaměstnance.

Dohody mezi zaměstnavatelem a zaměstnanci

Podmínkou pro zavedení institutu sdíleného pracovního místa bude individuální dohoda mezi zaměstnavatelem a každým dotyčným zaměstnancem. Dohody musí být písemně uzavřeny s každým zaměstnancem a musí obsahovat bližší podmínky pro rozvržení pracovní doby. Nicméně

nedostatek formy nebude spojen s nicotností právního jednání. Tyto dohody bude možno uzavřít jako samostatné dohody nebo rovněž mohou být součástí pracovní smlouvy, přičemž v obou případech budou vypověditelné.

V dohodě bude nutné vyřešit způsob rozvrhování pracovní doby, a to zejména stanovení časových úseků, ve kterých si budou moci zaměstnanci rozvrhnout pracovní dobu tak, aby byla zajištěna požadovaná činnost zaměstnavatele. Zaměstnavatel dále může řešit způsob předávání si úkolů mezi jednotlivými zaměstnanci, aby byly plněny úkoly včas a řádně. Zaměstnavatel může například stanovit, že zaměstnanci si musí pracovní dobu rozvrhnout takovým způsobem, aby po určitou dobu pracovali společně. Součástí dohody též může být sjednaná doba trvání tohoto institutu, přičemž při absenci tohoto ujednání se bude jednat o dohodu na dobu neurčitou. Dohoda bude v obou případech vypověditelná.

Společný písemný rozvrh pracovní doby

Zaměstnancům se stanoví povinnost předložit zaměstnavateli společný rozvrh pracovní doby v písemné formě. Tento rozvrh budou zaměstnanci povinni předložit zaměstnavateli nejdéle jeden týden před začátkem vyrovnávacího období, které může být, jak uvedeno, maximálně 4týdenní. Případné změny již takto rozvržené pracovní doby budou zaměstnanci ve vzájemné spolupráci moci učinit nejdéle dva dny před konkrétní směnou, které se uvedená změna týká. Zákon zároveň umožňuje, aby si zaměstnanci se zaměstnavatelem mohli odlišně sjednat tuto lhůtu pro seznámení se změnou. Toto ujednání může být paušální a součástí dohody nebo je též možné dohodnout se vždy pro každý konkrétní případ změny rozvrhu. Návrh v dané souvislosti pamatuje i na situaci, kdy se zaměstnanci na společném rozvrhu nedohodnou nebo nepředloží společný rozvrh pracovní doby zaměstnavateli včas, tj. alespoň 7 dní před začátkem vyrovnávacího období. Zaměstnavatel za této situace vypracuje písemný rozvrh na toto období sám, přičemž je povinen zaměstnance s tímto rozvrhem seznámit bez zbytečného odkladu.

Zastupování nepřítomného zaměstnance

Zaměstnavatel může požadovat po zaměstnanci zastupování nepřítomného zaměstnance na témže sdíleném pracovním místě pouze tehdy, dal-li k tomu zaměstnanec v dohodě nebo pro konkrétní případ souhlas. Zaměstnanec tudíž nemá obecnou povinnost zastoupit druhého zaměstnance, který nemůže odpracovat předem rozvrženou směnu. Navržená právní úprava však umožňuje, aby zaměstnanec dal v dohodě o sdíleném pracovním místě souhlas se zastupováním druhého zaměstnance, případně dával souhlas ad hoc pro každý konkrétní případ zastoupení.

Rozvázání závazku z dohody o sdíleném pracovním místě

Závazek z dohody lze rozvázat písemnou dohodou zaměstnavatele se zaměstnancem ke sjednanému dni. Tento závazek mohou zaměstnavatel nebo zaměstnanec rovněž písemně vypovědět z jakéhokoli důvodu nebo bez uvedení důvodu s patnáctidenní výpovědní dobou, která začíná dnem, v němž byla výpověď doručena druhé smluvní straně.

Závazek z dohody o sdíleném pracovním místě mohou zaměstnanec se zaměstnavatelem rozvázat dohodou, případně jej může zaměstnanec či zaměstnavatel jednostranně vypovědět, a to z jakéhokoli důvodu nebo též bez uvedení důvodu. V kombinaci s 15denní výpovědní dobou tak bude možné se z tohoto institutu poměrně flexibilně vyvázat, a to například za situace, že u jednoho ze zaměstnanců nastane dlouhodobější překážka či z důvodu, že některé ze stran nebude již nadále vyhovovat zvolená forma spolupráce. Rozvázání závazku z dohody přitom nemá žádný vliv na trvání pracovního poměru zaměstnance. Nedostatek písemné formy nebude mít za následek právní nicotnost, jako je tomu například u výpovědi z pracovního poměru, ale pouze neplatnost.

Zánik závazku z dohody o sdíleném pracovním místě

Zanikne-li závazek z dohody alespoň jednoho zaměstnance, pracovní režim sdíleného pracovního místa se u ostatních

zaměstnanců na též sdíleném pracovním místě uplatní do konce probíhajícího vyrovnávacího období.

Zanikne-li závazek z dohody o sdíleném pracovním místě, tj. například jeden ze zaměstnanců dá výpověď z tohoto institutu a závazek tak uplynutím 15denní výpovědní doby zanikne, režim sdíleného pracovního místa se ve vztahu k zbývajícím zaměstnancům na též sdíleném pracovním místě bude uplatňovat do konce probíhajícího vyrovnávacího období, tj. bude se vůči nim nadále postupovat podle společného rozvrhu, a to i v případě, že zůstane zaměstnanec jediný. Po uplynutí probíhajícího vyrovnávacího období se pak pracovní režim sdíleného pracovního místa neužije, tj. rozvrh pracovní doby ná-

sledně určuje ve smyslu § 81 zákoníku práce jednostranně zaměstnavatel, a to do té doby, než uzavře dohodu s novým zaměstnancem namísto prvního zaměstnance, aby se mohl režim sdíleného pracovního místa znovu začít realizovat. Dochází zde tedy k substituci jednoho ze zaměstnanců a zaměstnanci opět mohou ve vzájemné spolupráci rozvrhnout pracovní dobu na nadcházející vyrovnávací období.

Účinnost nové právní úpravy

Vzhledem k tomu, že se na příslušné novele zákoníku práce dohodli zástupci vládních stran, odborů a zaměstnavatelů, lze očekávat její hladké schválení. Předpokládána nová právní úprava sdíleného

pracovního místa by mohla nabýt účinnosti od 1. července 2020.

Zdroje:

Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, a důvodová zpráva k tomuto návrhu zákona.

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce.

Mgr. Olga Bičáková

(olga.bicakova@seznam.cz) působila na Ministerstvu práce a sociálních věcí a ve Výzkumném ústavu práce a sociálních, v. v. i. Jako lektorka pracovala na Ministerstvu vnitra a na Magistrátu hlavního města Prahy. Přispívá do odborných časopisů zabývajících se problematikou zaměstnanosti.

Recenze

Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku

Vladimír Barák

Vorlíček, Radek: Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku?: Pohled do konkrétních základních škol. Červený Kostelec: Pavel Mervart. 324 stran, ISBN 978-80-7465-387-2.

Zahájení inkluzivního vzdělávání se v roce 2016 stalo klíčovou událostí české vzdělávací a sociální politiky. Nastartování procesu, jehož snahou je nastavení takového systému vzdělávání, který umožňuje všem dětem bez rozdílu plnit povinnou školní docházku, ideálně v místě jejich bydliště, vzbudilo značné politické, odborné i společenské diskuse. Dobrý cíl, tedy podporovat rovné šance dětí na vzdělávání, byl zčásti utopen nedomyšlenou legislativou a nepříliš srozumitelnou komunikací odpovědných politiků. Debaty nad budoucností inkluze probíhají dodnes. Autor Radek Vorlíček se ve své publikaci věnuje mikroprostředí českých a slovenských škol. Popisuje konkrétní příklady inkluze a doplňuje tak diskurs o fungování našeho vzdělávacího a sociálního systému. Působivá kniha však v mnoha ohledech přináší obrovské množství otázek spíše než odpovědí. Dokazuje tím, že téma stále není vyčerpáno.

Inkluzivní vzdělávání se v roce 2016 stalo velmi významným tématem české vzdělávací a sociální politiky. Tehdejší ministryně školství Kateřina Valachová, která toto téma převzala po svém předchůdci ve funkci Marcelu Chládkovi, jej dokonce označila za jednu ze svých hlavních priorit. Nastartování procesu, jehož snahou je nastavení takového systému vzdělávání, který umožňuje všem dětem bez rozdílu plnit povinnou školní docházku, ideálně v místě jejich bydliště, ale vzbudilo značné politické, odborné i společenské diskuse. A zatímco ministr Chládek inkluzi vnímal jako „doplněk speciálního školství v Česku,“ Valachová jej už pojala jako téma mainstreamové – inkluze měla být přirozenou součástí hlavního vzdělávacího proudu. Svou prioritu legislativně přetavila do praxe. A popis této praxe přímo z místa, tedy konkrétních škol, popisuje Radek Vorlíček, pedagog z Univerzity Hradec Králové.

Předmluvu k publikaci napsal respektovaný antropolog Tomáš Samek. I ten si

všímá velké pozornosti, kterou tak odborné téma vzbudilo také u široké veřejnosti: „Setkáváme se s ním ve veřejném prostoru tak často, až by se mohlo zdát, že jde o celonárodní prioritu (...) Při bližším pohledu se však ukazuje, že za touto tematizací se skrývá řada protichůdných zájmů a více či méně otevřených sporů,“ píše Samek a dodává, že publikaci doporučuje už z toho důvodu, že „předkládá nepředpojaté, přesto jednoznačné svědectví o našich školách.“ Pravdu má však z poloviny. Kniha předkládá svědectví, svým pojetím mnohdy až syrové, o stavu na řadě škol v České republice i na Slovensku. Celou knihou se však táhne linka určitých předpokladů a hlavně předem určeného směru. Totiž, že inkluzivní vzdělávání, tak jak bylo definováno, zdokonalováno a teoreticky i prakticky uchopeno zejména v zemích severní Evropy, je bez dalších pochyb krokem správným směrem. To lze vnímat různě: kritiky inkluzivního vzdělávání publikace ke změně názoru nepřesvědčí. Další lidé však mohou ocenit, že

kniha nese poměrně jasné poselství. A že se autor celkem jednoznačně přiklonil na jednu stranu spektra – bez ohledu na jistě relevantní hlasy řady dětských psychologů, psychiatrů či speciálních psychologů. K tomu využívá odborné, zejména zahraniční literární zdroje.

Kniha v celkem třinácti kapitolách přináší studii podepřenou osobní návštěvou a autorovým pozorováním ve vybraných školách v Česku a na Slovensku. Velmi kvalitně je zpracována úvodní, teoretická část. Autor skvěle pracuje s metodologií. Terénní výzkum chápe v jeho křišťálově čisté formě: výzkumník pozoruje, nezasaňuje. A je si vědom úskalí. Vorlíček například přiznává, že největší problém bylo najít školy, které by mu na výzkum daly dostatečně dlouhý čas pobytu: „Nakonec zbylo dvanáct základních škol, ve kterých jsem mohl výzkum uskutečnit (...) Oslovil jsem však nepoměrně více škol a ve většině případů byla má žádost zamítnuta.“ Ostatně velká míra sebekritického uvažování knize opravdu nechybí a autora za to

lze ocenit. Kladně hodnotím i grafickou úpravu publikace: obrázky využívá jen tam, kde jsou skutečně ku prospěchu věci. Po jazykové, editorské a grafické stránce bylo knize věnováno velké množství péče.

Problematická je však sama studie. Autor v ní prokazuje velký cit pro vědeckou práci, negativem však je, že většina škol zapojených do výzkumu má poměrně úzce profilovanou žakovskou základnu. Mnoho prostoru je věnováno inkluzi romské menšiny (v některých popisovaných školách Romové tvoří většinu). Jen málo se tak dočteme o inkluzi zdravotně handicapovaných. Opomenuti jsou autisté či jinak psychicky handicapovaní, ale například i velmi zásadní skupina, na niž mají proinkluzivní opatření také cílit: výjimečně nadaní žáci. Selhává snad inkluze na českých školách a na tyto děti se zapomíná? Nebo je takových žáků na našich školách

opravdu minimum, kterému se není třeba odborně věnovat? Čtenář se odpovědí nedočká. Oproti tomu se autor věnuje například tomu, že v některých třídách a dětských kolektivech není problémem etnicita, ale třeba váha – obezita. To však není nic nového: na podobné jevy si pamatuje prakticky každý člověk, který si vzpomene na svá dětská školní léta.

Publikace předkládá závěry studie, kvůli níž autor musel procestovat stovky kilometrů. Které věnoval spoustu měsíců svého života a kdy samo sepsání v předložené kvalitě zaslouží ocenění. Z poznatků, které autor ze svých cest přinesl, je možné jako nejdůležitější shrnout to, že české školy si zčásti za problematiku vyloučení některých svých žáků mohou samy, ale že lze takovému jednání předcházet. Tyto poznatky však v celkovém analytickém rámci nelze vnímat jako všeobecně uplatnitelný

fakt. Ostatně jediný výzkumník danou problematiku ani nemůže obsáhnout. Knihu Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku? je tedy nutné vnímat tak, jak sama sebe označuje ve svém podtitulu: jako pohled do konkrétních škol. O tom, nakolik je inkluze úspěšným, či neúspěšným projektem v jednotlivých státech obecně, budou hovořit spíše zprávy státních a personálně silnějších autorit: zejména školních inspekcí či týmů výzkumných ústavů.

*Mgr. Vladimír Barák
(vladimir.barak@vse.cz) působí na Katedře hospodářské a sociální politiky Národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze (Department of Economic and Social Policy, Faculty of Economics, University of Economics), Nám. W. Churchillova 4, 130 67 Praha 3, Česká republika.*

Výzva k zasílání příspěvků na téma sociálně politických dopadů koronavirové krize

Časopis Fórum sociální politiky (FSP) chystá své letošní 5. (říjnové) číslo jako tematické, věnované sociálně politickým důsledkům nynější koronavirové krize.

Redakce přivítá příspěvky – recenzované i nerecenzované – zabývající se dopady koronavirové krize například na tyto oblasti:

- sociální dialog a pracovní vztahy
- trh práce a zaměstnanost
- sociální ochrana
- příjmová a mzdová politika
- rovné příležitosti
- rodinná politika.

Vítany jsou i příspěvky nabízející makroekonomický pohled nebo přístup z pozic teorie sociální politiky. Otevření jsme i článkům prognostickým, stejně jako recenzím publikací věnovaných relevantním tématům.

Ohlášení příspěvku spolu se zasláním předběžné anotace v rozsahu cca 80 slov očekáváme do 30. června.

Termín k zaslání článků: 1. září.

Pro další informace viz <https://www.vupsv.cz/casopis/>, část „Informace pro autory“.

Call for the submission of contributions on the theme of the socio-political implications of the coronavirus crisis

This year's 5th issue (October) of the Social Policy Forum journal, that will be dedicated to the theme of the socio-political implications of the current coronavirus crisis, is currently under preparation

The editorial board would welcome contributions – both peer-reviewed and non-peer-reviewed – that address the impacts of the coronavirus crisis for example in the following areas:

- social dialogue and industrial relations
- the labour market and employment
- social protection
- income and wage policy
- equal opportunities
- family policy.

Contributions that offer a macroeconomic perspective or approaches based on social policy theory are also welcome. Moreover, we are open to prognostic articles as well as reviews of publications on relevant topics.

We ask for the announcement of contributions from interested parties accompanied by a preliminary annotation of approximately 80 words by 30 June 2020. The deadline for the submission of articles is 1 September 2020.

Recenze knihy „Laskavý průvodce po sociálních dávkách“

Rudolf Červený

Libuše Čeledová - Rostislav Čevela: Laskavý průvodce po sociálních dávkách. Praha: Karolinum, 2019, 253 stran, ISBN 978-80-246-4410-3.

Recenzovaná kniha obsáhle pomáhá a radí pacientům, lékařům, studentům i pracovníkům v sociálních službách, jak postupovat při podávání různých žádostí na úřadech týkajících se posudkové problematiky. Publikace přináší komplexní informace o nemocenském a důchodovém pojištění, o různých sociálních příspěvcích a o státní sociální podpoře a sociální pomoci. Průvodce dále přehledně popisuje strukturu úřadů Ministerstva práce a sociálních věcí a České správy sociálního zabezpečení v celé její historii až do současnosti.

Praktický lékař se denně setkává se situacemi, jak co nejlépe poradit svým pacientům se správným postupem v případě, který se má řešit posudkově nebo zasahuje přímo do sociálního a rodinného života pacienta a jeho okolí. Pomoci může recenzovaná kniha Laskavý průvodce po sociálních dávkách.

Jak píší autoři v úvodu, **základním cílem sociálního zabezpečení** je pomoci lidem v obtížných životních situacích, které nejsou schopni zvládnout sami, případně ani za pomoci rodiny či nejbližšího okolí. Dochází při nich zpravidla ke snížení či výpadku příjmu z výdělečné činnosti a tím ke ztrátě (dočasné či trvalé) prostředků k zajištění základních životních potřeb. Tyto situace zákon nazývá **sociální události** a spojuje s nimi vznik nároku na dávku a její výplatu. Sociální události jsou např. pracovní neschopnost, invalidita nebo chronické onemocnění.

Připomeňme, že sociální zabezpečení je souhrnné označení pro **systém, který je tvořen třemi subsystemy**. Jedná se o systém sociálního pojištění, systém státní sociální podpory a systém sociální pomoci. Informace o nich se autoři recenzované knihy snažili zpracovat co nejaktuálněji dle platných zákonných norem známých v době vydání, například již je uvedena zmínka o elektronické pracovní neschopence.

Praktické rady

Knihy pomáhá pacientům radami, jak postupovat při podávání různých žádostí týkajících se posudkové problematiky. Čtenář zde souhrnně získá návody pro situace spojené například s nemocenským a důchodovým pojištěním, různými sociálními příspěvky, státní sociální podporou a sociální pomocí či posuzováním těchto situací odbornými a kompetentními úřady. Cenná je publikace i jako usnadnění toho, jak se vyznat v příslušných paragrafech. Zájemce zde nalezne řešení různých praktických problémů, například co má dělat v případě pracovní neschopnosti nebo karantény a jak má postupovat v případě, že jeho zdravotní stav spěje k invaliditě.

Publikace je skvělým rádcem i pro osoby tělesně postižené. Občan zde může zjistit například to, že o příspěvek na péči se žádá na Úřadě práce. Dozví se, za jakých podmínek může zažádat i o příspěvek na mobilitu.

Dále v knize zjistíme, jak pracuje **posudkový lékař**, jaké má možnosti a co pro nás může udělat. Například se dozvíme, že posudkový lékař je lékař se zvláštní odbornou způsobilostí v nástavbovém oboru posudkové lékařství. Posudkoví lékaři jsou jediná skupina lékařů pracujících v rezortu MPSV.

Průvodce přehledně popisuje **strukturu Ministerstva práce a sociálních věcí a České správy sociálního zabezpečení**, a to velmi podrobně, až k úředním pozicím nejbližším občanům.

Historie oboru

Některé čtenáře může zaujmout i **sonda do historie posudkového a sociálního lékařství na českém území**, kdy poznají, že snaha o sociální rozměr péče o zdraví u nás má hluboké kořeny. Tak se i například i v souvislosti s nedávným 100. výročí naší republiky můžeme dozvědět, že vznik samostatného státu v roce 1918 přinesl mnoho změn i v sociální politice. Mimo jiné také zákon č. 221/1924 Sb., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, který nabyl účinnosti od 1. 7. 1926 a nově upravil správu nemocenského pojištění zaměstnanců, zabezpečení v nemoci, pracovní neschopnost, nemocenské dávky, zabezpečení ve stáří a starobní důchod, zabezpečení v invaliditě a invalidní důchod, pojišťovny a zajišťovny.

Autoři uceleně zpracovali průřez vývojem sociální a posudkové oblasti poválečné doby až do dnešních dnů. Dozvíme se, že teprve v roce 1968 vzniklo **Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV)** a v roce 1969 vniel Úřad důchodového zabezpečení v Praze, který byl v roce 1990 transformován na **Českou správu sociálního zabezpečení**. Do nově vzniklé České správy sociálního zabezpečení se organizačně opět **spojilo důchodové zabezpečení a nemocenské pojištění**.

Přínosná je hodnocená publikace i tím, že seznamuje s našimi předními **významnými osobnostmi v oboru sociálního lékařství** a připomíná jejich myšlenky, které mnohdy předběhly svou dobu. Zakladatelem a průkopníkem českého sociálního lékařství jako vědní disciplíny byl **prof. MUDr. František Procházka**, profesor sociálního lékařství, který zároveň položil základy pro obor posudkového lékařství. V roce 1925 vychází Procházka dvoudílná učebnice **Sociální lékařství**. **Posudkovou činnost** zde chápe jako činnost lékařů v nemocenském a důchodovém pojištění a **jako součást sociálního lékařství**. Druhý ústav sociálního lékařství v Československu byl založen v roce 1922 **prof. MUDr. Františkem Hamzou** v Brně na Lékařské fakultě Masarykovy univerzity, kde se Hamza stal i profesorem sociálního lékařství. Své pojetí sociálního lékařství vyjádřil však již v roce 1921 v publikaci Úvahy o sociální péči zdravotní. Dalším významným představitelem oboru byl **prof. MUDr. Hynek Pelc**, profesor sociálního lékařství a ředitel Státního zdravotního ústavu. V roce 1937 vydal první českou vysokoškolskou učebnici **Sociální lékařství**. Jednu z prvních publikací zaměřenou pouze na posudkovou činnost – **Posudková služba lékařská (zvláště v nemocenském pojištění dělnictva)** – vydal v roce 1939 **MUDr. Josef Kryšpín**, který působil na pražských Vínohradech. První **Kompendium lékařské posudkové činnosti** vyšlo v roce 1962 díky **prof. MUDr. Rudolfu Burešovi**, profesorovi sociálního lékařství, který v roce 1952 vybuodoval Ústav sociálního lékařství na plzeňské Lékařské fakultě.

Zdařilá publikace

V závěru přináší Laskavý průvodce po sociálních dávkách **desatero pro pacienta** – stručné shrnutí nabízených praktických znalostí. Přehledný rejstřík pomůže čtenářům k rychlému nalezení potřebné informace.

Posuzovaná kniha na téměř 254 stránkách v 9 kapitolách splňuje požadavky kladené na tento typ publikace. Zcela odpovídá současným poznatkům a nabízí podstatné zlepšení informovanosti v této oblasti pro odbornou i laickou veřejnost.

Autoři publikace **doc. MUDr. Libuše Čeledová, Ph.D. a MUDr. Rostislav Čevela, Ph.D., MBA**, patří mezi významné propagátory posudkové medicíny u nás. Obdrželi například prestižní cenu České lékařské komory za vydávání odborné zdravotnické literatury, ale nezapomínají ani na lidskou rovinu medicíny, jak předvedli vydáním knihy v rámci výuky na Univerzitě třetího věku pod názvem *Člověk ve zdraví a nemoci* (Karolinum, 2017).

Originální ilustrace v tomto průvodci od **Magdalény Fialové** osloví čtenáře svým důvtipem a jemností. Jsou důmyslně vsazené do jednotlivých kapitol a mohou po-

moci i k lepšímu pochopení pojednávané problematiky.

Recenzovanou knihu rozhodně doporučuji k prostudování jako všestranné velice prospěšnou a nápomocnou publikaci. O jejím úspěchu svědčí fakt, že první vydání bylo za několik měsíců vyprodáno. Připraveno je druhé, aktualizované vydání.

As. **MUDr. Rudolf Červený, Ph.D.** (rudolf.cerveny@lfp.cuni.cz) je učitelem primární péče na Ústavu sociálního a posudkového lékařství Lékařské fakulty UK v Plzni (Department of Social and Assessment Medicine, Faculty of Medicine in Pil-

sen, Charles University, Prague), Husova 3, Plzeň, 301 00. Působí rovněž v lékařských organizacích a odborných společnostech, např. jako člen výboru Sdružení praktických lékařů ČR (SPL ČR), krajský konzultant Společnosti všeobecného lékařství ČLS JEP, člen Obezitologické odborné společnosti ČLS JEP, emeritní člen Evropské kardiologické společnosti primární péče (EPCCS WONCA Europe) a člen Akreditační komise pro všeobecné lékařství při Ministerstvu zdravotnictví ČR. Dále pracuje jako všeobecný praktický lékař v Plzni, s atestacemi z všeobecného lékařství a posudkového lékařství.

Novinky z publikací a činnosti VÚPSV

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i. začal publikovat dokumenty typu *policy brief*. První takovou práci je *policy brief Jana Paloncycová – Jana Barvíková – Sylva Höhne – Věra Kuchařová – Olga Nešporová: Jak se žije v rekonstituovaných rodinách a co potřebují*. VÚPSV, v. v. i., 2019, 3 s.

Pojednání stručně představuje problematiku rekonstituovaných rodin a výsledky průzkumu reorganizované VÚPSVem. Autorky doporučují několik opatření v rámci rodinné a sociální politiky, zejména zlepšit dostupnost kvalitních psychologických služeb, zvýšit informovanost laické veřejnosti o možnostech odborného poradenství při řešení osobních problémů a o jiných možnostech soudního řízení, než je sporný rozvod, a usnadnit rekonstituovaným rodinám život v nejrůznějších praktických záležitostech (např. pokud partner zastupuje rodiče jako doprovod dítěte k lékaři). Doporučeno je i zlepšení dostupnosti bytů pro rodiny s nízkými a průměrnými příjmy. *Policy brief* je volně dostupný zde: <https://www.vupsv.cz/download/policy-brief-1-2020/?wpdmcl=7666&refresh=5e8f0b45eab511586432837>

Holub, Martin – Mertl, Jan – Millionová, Pavlína – Šlapák, Milan – Vostatek, Jaroslav – Víšek, Petr: Typologie sociálních dávek a událostí v pojistném a nepojistném systému sociálního zabezpečení z hlediska vhodnosti a efektivity / Typology of social benefits and developments in the insurance and non-insurance social security systems in terms of suitability and effectiveness. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2019, 226 s., lit., obr., tab. – ISBN 978-80-7416-355-5

Monografie se zabývá tématem péče o sebe u sociálních pracovníků, a to zejména možnostmi, dovednostmi a strategiemi, jak dosahovat pracovní pohody a zlepšovat zvládání stresu a tlaků přímo na pracovišti. Téma je zasazeno do širšího kontextu pracovních podmínek a péče zaměstnavatele o sociální pracovníky. Součástí publikace je základní teoretický vhled do problematiky péče o sebe u sociálních pracovníků. Je představena jako členitý mnohodomenzionální proces záměrného zabývání se strategiemi, které mají podporovat zdravé fungování a zvyšovat well-being. Z výsledků výzkumu je zřejmé, že problémem jsou např. pracovní podmínky. Autoři

formulují řadu doporučení směřujících na sociální pracovníky samotné i na jejich zaměstnavatele, například optimalizovat pracovní zátěž, snažit se odměňovat sociální pracovníky spravedlivě a v souladu se společenským významem a náročností jejich práce, navyšovat čas na regeneraci, umožňovat a posilovat u pracovníků schopnost oddělovat volný a pracovní čas.

Publikace je volně dostupná zde: <https://www.vupsv.cz/download/pece-o-sebe-u-socialnich-pracovniku-jako-soucast-odborneho-vykonu-socialni-prace-self-care-of-social-workers-as-part-of-the-professional-performance-of-social-work/?wpdmcl=7644&refresh=5e8f06b2dc88e1586431666>

Pavlína Štátnová – Ivana Eliášková – Helena Marešová – Marie Táborská: Závěrečná zpráva k výzkumnému projektu „Identifikace bariér v přístupu osob v preproduktivním a produktivním věku ke kariérovému poradenství v celoživotní perspektivě“. VÚPSV, v. v. i., 2019, 70 s.

Záměrem výzkumného úkolu bylo hledat a pojmenovat bariéry v reálných podmínkách kariérového poradenství z hlediska poskytovatelů těchto služeb. V první části studie jsou popsány systémy zajištění služeb kariérového poradenství ze strany jeho dvou gestorů MŠMT a MPSV, včetně identifikace silných a slabých stránek. Druhá část studie pak mapuje existující bariéry v poskytování služeb z pohledu jejich poskytovatelů, kariérových poradců pracujících přímo s klienty. Jejich vnímání překážek v poskytování potřebných služeb je významným faktorem pro identifikaci skutečných bariér, se kterými se setkávají v rámci své poradenské praxe. Autorky zjistily například tyto systémové bariéry: chybějící národní koncepce kariérového poradenství, neexistence kariérového poradenství jako samostatného oboru, neukotvení kariérového poradenství v legislativě a absence systematického vzdělávání. Z dílčích/sectorových bariér, které mají dopad pouze na část poskytovatelů služeb kariérového poradenství, zpráva konstatuje kupříkladu neoddělení kariérového poradenství od výchovného ve školách, nepřehlednost víceúrovňového systému služeb kariérového poradenství na úřadech práce a nevyhovující materiálně technické vybavení.

Závěrečná zpráva je volně dostupná zde: <https://www.vupsv.cz/download/identifikace-bariery-v-poskytovani-sluzeb-karieroveho-poradenstvi-bariery-na-strane-poskytovatele-sluzeb-zaverecna-zprava/?wpdmcl=7682&refresh=5e8f10e7c27461586434279>

Kotíková, Jaromíra – Štátnová, Pavlína: Projekt absolventů škol: Výpočet a výsledky / The projection of graduates: Calculation and outcomes. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2019, 125 s., obr. – ISBN 978-80-7416-350-0

Publikace přináší projekci počtu absolventů škol odcházejících na trh práce. Projekt je součástí připravovaného systému predikcí potřeb trhu práce a jeho monitoringu, který propojuje národní a regionální úroveň a jehož výsledky reflektují i specifika regionálního vývoje. K závěrům monografie patří, že projekce je nejspolehlivější u větších oborových skupin a u skupin, u kterých nedochází na celorepublikové ani na krajské úrovni k výraznějším systémovým změnám. Méně spolehlivá je projekce u krajů, kde dochází k podstatným změnám v síti škol, resp. v oborové struktuře. Pro další období autorky doporučují více se zaměřit na zachycení systémových změn v projekci a provádět nové analýzy dlouhodobých záměrů krajů v oblasti školství a další konzultace s odborníky školství krajských úřadů. Doporučení uvádí i každoroční vyhodnocování spolehlivosti projekce a z toho plynoucí případné úpravy metodiky.

Publikace je volně dostupná zde: <https://www.vupsv.cz/download/projekce-absolventu-skol-vypocet-a-vysledky-the-projection-of-graduates-calculation-and-outcomes/?wpdmcl=7593&refresh=5e8f060816cb31586431496>

Účast na odborném workshopu v rámci projektu „Ad-PHS, Advancing Personal and Household Services“ (Podpora služeb pro domácnost)

19. února 2020 se ředitelka VÚPSV Jaromíra Kotíková aktivně zúčastnila workshopu, který se konal v rámci mezinárodního projektu „Ad-PHS, Advancing Personal and Household Services“ (Podpora služeb pro domácnost). Prezentovala zde poznatky ze systémového individuálního projektu „Studie proveditelnosti nástroje služeb pro domácnost“.

Úspěch zaměstnance VÚPSV na 25. ročníku Dne doktorandů VŠE

Počátkem března proběhl na VŠE 25. ročník Dne doktorandů. Na výborném druhém místě se umístil Ing. Filip Hon, výzkumný pracovník VÚPSV. Studuje doktorský studijní program Statistika na Fakultě informatiky a statistiky VŠE. Na Dni doktorandů prezentoval poznatky, k nimž dospěl v rámci přípravy své disertační práce na téma *Fertility in the Czech Republic and its modeling*.

The coronavirus pandemic as a stimulus for a new social contract?

The article discusses the social and other impacts of the current coronavirus pandemic and outlines a number of measures aimed at addressing its various consequences.

What type of pension reform for the Czech Republic and why?

The article addresses the topic of pension reform in the Czech Republic. The article views the current state of the discussion as an opportunity for the consideration of economic theory that is able to detach itself from the interests-led and ideological background of conflicts of opinion and contribute towards determining an effective and socially just solution. The aim of the paper is to point out the risks of certain approaches, to attempt to quantify selected alternatives through modelling and to highlight the wider context of pension system reform. The authors propose the application of so-called post-graduate upgrades to the current pension insurance system, i.e. the use of hitherto unexploited options that a more effectively designed system could offer both to persons of pre-retirement age and, especially, to those who are already entitled to claim the retirement pension. The proposal emphasises the potential for extending the period of the productive employment of persons in the professional market via the reinforcing of the corresponding motivational elements including health insurance system components. The authors believe that their concept offers the potential both to significantly improve the income balance of future pensioners and to lessen the negative impacts of the approaching demographic crisis on public finances even as soon as by the end of the present decade.

The social solidarity economy – a fairer system regarding the functioning of the economy and society is possible

The article provides a brief introduction to the social solidarity economy (SSE) concept. In addition to describing the general characteristics of the SSE, the article also mentions the Czech context and traditions surrounding this issue. According to the author, it offers a solution to the challenges and crises of today's globalised world, including the current coronavirus crisis. In terms of the priorities of the social solidarity economy, the article highlights the satisfaction of the wider needs of individuals and local communities and greater respect for the environment.

The experiences of parents with the paternity benefit

The article is devoted to the experiences of Czech parents with a recently-introduced benefit provided via the health insurance system, i.e. the paternity benefit. The findings are based on qualitative research involving the conducting of interviews with 34 parents who had a child in 2019. The fathers generally welcomed the opportunity to spend time together at home with their families, to devote time to the new-born child and older siblings, to become accustomed to their new roles as fathers and to learn to take care of the child. The mothers were appreciative of the fact that they were not alone in the care of the child or children following childbirth and valued the assistance provided by their partners. The paternity benefit was not taken up by those fathers who enjoyed a high level of work flexibility, the self-employed and those for whom the corresponding financial losses were considered too high.

Effect of the shared economy on the reduction of labour market uncertainties

The article addresses the issue of the shared economy. The objective of the article is to provide an explanation of the main reasons for the rapid expansion of the shared economy and to highlight the advantages and disadvantages of the shared economy for society as a whole based on the examples of the Uber and Bolt internet-based companies. According to the author, one of the strengths of the shared economy lies in the sharing of unused capacity and assets that others are unable or do not wish to own. A further benefit lies in the fact that the shared economy exerts pressure on traditional market players, thus increasing the diversity and quality of the market. As far as the weaknesses of the shared economy are concerned, the author highlights problems with tax collection and the legal enforceability of any liabilities incurred as well as the fact that the shared economy leads to a decrease in demand in traditional markets.

Shared work position

The article introduces an amendment to Act No. 262/2006 Coll., the Labour Code, part of which refers to legislation on shared work positions. The author outlines the types of employees who are expected to benefit from the introduction of this form of work and mentions that the introduction of shared work positions is supported by the Ministry of Labour and Social Affairs in the form of financial subsidies.

Review of the book „What is the state of inclusion in this country [the Czech Republic] and in Slovakia?“

The theme of inclusive education constituted a key development in terms of Czech educational and social policy in 2016. The launch of a process aimed at establishing an educational system that enables all children, without distinction, to complete their compulsory period of education, ideally in their place of residence, initiated extensive discussion in the political, professional and social spheres. The laudable objective of promoting equal chances for all children in the education system was, however, partly obscured by the introduction of inadequate legislation and poorly understood communication by the responsible politicians. Discussions on the future of inclusion continue to the present day. The author of the publication, Radek Vorlíček, focuses on the micro-environment of Czech and Slovak schools and, by providing specific examples of inclusion, complements the ongoing discourse on the functioning of the Czech Republic's educational and social systems. In many ways, however, this impressive publication, provides a greater number of questions than it does answers, thus highlighting that the consideration of this topic has by no means been exhausted.

Review of the book „A Friendly Guide to Social Benefits“

This previewed book aims to assist and provide advice for patients, doctors, students and social services workers on how to proceed with the submission of applications to public administration authorities with regard to the assessment issue. The publication provides comprehensive information on the health and pension insurance systems, various social benefits and state-provided social support and assistance. The guide also describes the structures of the Ministry of Labour and Social Affairs and the Czech Social Security Administration from their establishment up to the present day.

Hlavní náplní ústavu je aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni formulovaný podle aktuálních potřeb orgánů státní správy, popřípadě neziskových či privátních subjektů. Ústav vykonává konzultantskou činnost pro uživatele výsledků výzkumů a organizuje semináře a konference. Výzkumné projekty se každý rok připravují ve spolupráci se zainteresovanými subjekty s ohledem na kontinuitu vývoje vědy a výzkumu v předmětných oblastech. Mezi hlavní výzkumné zájmy ústavu patří:

- trh práce a zaměstnanost,
- sociální dialog a pracovní vztahy,
- sociální ochrana,
- rodinná politika,
- příjmová a mzdová politika,
- rovné příležitosti,
- teorie sociální politiky.

Významnou činností ústavu je poskytování komplexních knihovnických a informačních služeb z oblasti práce a sociálních věcí, které zajišťuje oddělení knihovnicko-informačních služeb. V rámci jeho činnosti je kontinuálně budován a zpracováván fond domácích a zahraničních informačních pramenů z uvedené oblasti, ale i z příbuzných oborů a průřezových vědních disciplín.

The RILSA's main role is applied research on labour and social affairs at regional, national, and international levels, formulated in accordance with the current needs of the state administration, and in some cases the non-profit sector and private clients. The Institute provides consultancy for the users of research results and organizes seminars and conferences. Research projects are prepared each year in collaboration with interested parties, with regard to the continuity of science and research in the areas in question. The Institute's main research interests include:

- labour market and employment,
- social dialogue and labour relations,
- social security,
- family policy,
- wages and income policy,
- equal opportunities,
- social policy theory.

An important activity of the Institute, essential for carrying out its research objectives, is the provision of comprehensive library and information services in the field of labour and social affairs. This is done by RILSA's library and information services department.

Kontakt

Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7, Czech Republic, tel. +420 211 152 711, <https://www.vupsv.cz>

FÓRUM sociální politiky

© Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

MK ČR E 17566

ISSN 1802-5854 print, 1803-7488 online

Cena: 60 Kč